

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛУК'ЯНЧУК ОЛЕНА ІГОРІВНА

УДК 347.615

**ДИСЕРТАЦІЯ
ОБОВ'ЯЗОК ДІТЕЙ УТРИМУВАТИ БАТЬКІВ
ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. І. Лук'янчук**

Науковий керівник: **ЧУРПІТА Ганна Вікторівна**, доктор юридичних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Лук'янчук О. І. *Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України.* – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національна академія внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням сімейно-правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків.

Досліджено теоретико-правові, методологічні та правові засади обов'язку дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України. У відповідному контексті визначено стан наукової розробки проблеми щодо утримання батьків, наведено методологію проведення дослідження, простежено еволюцію правового регулювання інституту утримання батьків.

Встановлено, що в Україні інститут обов'язку щодо утримання батьків пройшов тривалий шлях становлення і розвитку, в якому слід виокремити наступні етапи, серед яких:

а) зародження обов'язку дітей утримувати батьків, коли значний вплив на сферу людського життя відігравали такі регулятори суспільних відносин, як норми моралі, релігія та звичаї (XIII ст. – XVII ст.);

б) перші спроби законодавчого регулювання обов'язку дітей утримувати батьків у кодифікованих збірках («Права, за якими судиться малоросійський народ», «Зібрання малоросійських прав»), при укладенні яких було використано все чинне на теренах українських земель протягом XVI – XVIII століть українське та зарубіжне законодавство (XVIII ст. – XIX ст.);

в) правове регулювання обов'язку дітей утримувати батьків, що закріплювалось у «Зводі законів Російської імперії», під владою якої перебували українські землі (XVIII ст. – початок XX ст.);

г) подальший розвиток сімейного законодавства у кодифікованих нормативно-правових актах УРСР, що характеризувався імперативністю норм, які регулювали відносини між повнолітніми дітьми та непрацездатними батьками (XX ст.);

г) становлення і розвиток сімейного законодавства України, що характеризується відходом від імперативних норм та регулюванням аліментних правовідносин на диспозитивних засадах (2004 р. – до сьогодні).

Визначено юридичний склад, на підставі якого виникає обов'язок дітей утримувати батьків, який формують наступні юридичні факти: а) наявність сімейно-правового статусу дочки або сина; б) досягнення дочкою або сином повноліття; в) непрацездатність та (або) немічність батьків; г) потреба батьків у матеріальній допомозі.

Розглянуто теоретичні підходи до визначення таких понять як «утримання» та «аліменти». Обґрунтовано, що поняття «утримання» на відміну від поняття «аліменти» є більш ширшим. Так, в контексті досліджуваної проблематики, утримання непрацездатних батьків може виражатися як у наданні матеріальної допомоги, так і виконанні інших особистих дій, спрямованих на забезпечення життєво необхідних потреб батьків. Поведінка дітей щодо обрання способу утримання своїх батьків у такому випадку є альтернативною і проявляється не лише в наданні грошового забезпечення. Здебільшого у такий спосіб утримання здійснюється без примусу, з власної ініціативи дітей. На відміну від утримання, аліменти – це здебільшого грошова сума у вигляді періодичних платежів, що сплачується повнолітніми дітьми у визначених законом випадках на утримання непрацездатних батьків на підставі закону або договору.

Досліджуючи закордонний досвід, зроблено висновок, що в таких країнах як США та Німеччина, на відміну від українських законів, передбачається право звернення до суду третіх осіб за компенсацією витрат, які були ними понесені в ході догляду та здійснення піклування за непрацездатними особами на підставі саме закону, що регулює обов'язок дітей утримувати своїх батьків, а отже, мають право пред'явити позов до повнолітніх дітей осіб, за якими вони здійснювали догляд та (або) піклування.

Аргументовано недоцільність розповсюдження обов'язку утримання батьків емансипованими дітьми, оскільки у такому випадку будуть порушені конституційні права останніх на їх утримання з боку самих же батьків.

Обґрунтовано, що батьки є такими, що потребують матеріальної допомоги, не лише коли їх сукупний місячний дохід не забезпечує їм прожиткового мінімуму, а й коли, у зв'язку з особливими потребами, їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу.

В контексті ст. 203 СК України, поняття «додаткових витрат на батьків» запропоновано розуміти як витрати, які викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю та мають чітке цільове призначення, наприклад, на придбання ліків, інвалідного візка, ходунків, протезування, оперування тощо.

Запропоновано поширити дію обов'язку дітей утримувати батьків на осіб, які перебувають у стані немічності. При цьому немічною слід вважати особу, яка в силу свого похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати свої життєво необхідні потреби, потребує стороннього догляду, допомоги та (або) піклування.

Визначено, що обов'язок дітей утримувати батьків полягає у добровільному або примусовому забезпеченні повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків матеріальними та (або) грошовими ресурсами для задоволення їхніх життєво необхідних потреб та створення умов для їхньої нормальної життєдіяльності.

Проведено диференціацію між обов'язком дітей піклуватися про батьків та обов'язком дітей брати участь у додаткових витратах на батьків. Встановлено, що обов'язок дітей піклуватися про батьків носить особистий немайновий характер, водночас обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків полягає в понесенні матеріальних витрат, зокрема на придбання ліків, медичної техніки, проведення операційного втручання, встановлення протезів тощо.

Аргументовано, що однією з форм ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків слід вважати наявність заборгованості по сплаті аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки.

Обґрунтовано, що батьки і їх повнолітні діти мають право на укладання аліментного договору незалежно від того, чи є отримувач аліментів непрацездатним та чи потребує він матеріальної допомоги.

Визначено, що обов'язок з понесення витрат на догляд та лікування тяжко хворих, батьків з інвалідністю, відповідно до ст. 206 СК України, розповсюджується як на дітей, які не досягли повноліття, так і повнолітніх дочку, сина.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації сімейного та цивільного процесуального законодавства України, зокрема, пропонується викласти у новій редакції: частини 3, 4 ст. 75, ч. 2 ст. 172, частини 1, 2 ст. 202, ч. 1 ст. 203, ч. 3 ст. 59 ЦПК України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі сімейного права; у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення сімейного законодавства України; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ, а також у процесі підготовки науково-практичних коментарів до Сімейного кодексу України; у навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне та

сімейне право», «Сімейне право», «Актуальні проблеми сімейного права»; у підготовці підручників і навчальних посібників; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін.

Ключові слова: обов'язок дітей утримувати батьків, утримання, аліменти, непрацездатні особи, потреба у матеріальній допомозі, додаткові витрати, особа з інвалідністю, піклування, догляд, немічність, турбота, допомога.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лук'янчук О. І. Поняття та правова природа обов'язку дітей утримувати батьків. Visegrad journa on human rights. 2019. № 4. С. 60–64.
2. Лук'янчук О. І. Підстави виникнення обов'язку дітей утримувати непрацездатних батьків. Науковий вісник публічного і приватного права. 2019. № 4. С. 191–195.
3. Лук'янчук О. І. Умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків. Прикарпатський юридичний вісник. Івано-Франківськ, 2019. Вип. № 2 (27). С. 102–105.
4. Лук'янчук О. І. Порядок примусового стягнення аліментів на користь батьків за сімейним законодавством України. Правова позиція. 2019. № 3 (24). С. 129–134.
5. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. Право та державне управління. 2019. № 2 (35) том 1. С. 54–59.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лук'янчук О. І. Утримання непрацездатних батьків. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ. 2015. Ч. 2. С. 178–180.

2. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального права. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ. 2015. С. 167–169.

3. Лук'янчук О. І. Особисті немайнові та майнові обов'язки дітей щодо батьків. Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 04 груд. 2015 р.). Кіровоград. 2015. С. 105–108.

4. Лук'янчук О. І. Історичні передумови правового регулювання обов'язку щодо утримання непрацездатних батьків. Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 04–05 груд. 2015 р.). Запоріжжя. 2015. С. 59–62.

SUMMARY

Lukianchuk O. I. Children's obligation to support their parents under the Family Code of Ukraine. – Qualifying paper published as manuscript.

The Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences with a specialization in 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

The thesis is a complex research of the issues of procedural of the problem of the responsibility of children to keep their parents under the family law of Ukraine.

The theoretical, legal, methodological and legal principles of the obligation of children to support their parents under the family law of Ukraine are investigated. In the relevant context, the state of scientific development of the problem of parental maintenance is determined, the methodology of the research is given, the evolution of legal regulation of the institution of parental maintenance is traced.

It has been established that in Ukraine the institution of the obligation of parental maintenance has gone a long way of becoming and development, in which the following stages should be distinguished, among which are: a) the historical prerequisites for the birth of the institution of the obligation of child support for parents, when such regulators of social relations as norms of morality, religion and custom have had a significant influence on the sphere of human life (XIII century - XVII century); b) the first attempts to legislate the obligation of children to keep their parents in the codified collections "Rights, which are judged by the Little Russian people", "Collected Little Russian rights", in the conclusion of which all current Ukrainian and foreign legislation in force during the XVI - XVIII centuries was used operating on the territory of Ukrainian lands (XVIII - XIX centuries); c) the legal regulation of the obligation of children to support their parents, which was enshrined in the Code of Laws of the Russian Empire, under the authority of which Ukrainian lands were under control (XVIII c. - beginning of XX c.); d) further development of the family law of the USSR in codified normative acts,

characterized by the imperativeness of the norms that governed the relationship between underage children and disabled parents (XX century); e) formation and development of family law of Ukraine, characterized by a departure from the imperative norms and regulation of alimony relations on dispositive grounds (2004 - present).

The legal structure on the basis of which the obligation of the children to support the parents is defined, such as: a) the presence of marital status of the daughter or son; b) attaining the daughter or son of majority; c) parental disability; d) parents' need for material assistance.

Theoretical approaches to the definition of such concepts as "confinement" and "alimony" are considered. It is substantiated that the concept of "maintenance", as opposed to the concept of "alimony", is broader. Thus, in the context of the problem under study, the maintenance of incapacitated parents may be expressed both in the provision of financial assistance and in the performance of other personal actions aimed at meeting the vital needs of parents. In this case, the behavior of children to choose the method of support for their parents is an alternative and is manifested not only in providing financial support. For the most part, this way of maintenance is carried out without coercion, on the children's own initiative. Unlike maintenance, alimony is, for the most part, a cash payment in the form of periodic payments paid by adult children in legal cases for the maintenance of incapacitated parents on the basis of a law or a contract.

Studying foreign experience, it is concluded that in countries such as the US and Germany, unlike Ukrainian laws, it provides for the right of third parties to go to court for the costs they incurred in the care and for the maintenance of incapacitated parents on the basis of the law which regulates the obligation of children to maintenance their parents, therefore, they have the right to sue the adult children of the persons for which they cared for and/or cared for.

The inexpediency of spread the duty of maintenance of parents to released children is justified, since in this case the constitutional rights of children to their parental maintenance will be violated.

It is justified that parents are in need of financial assistance not only when their cumulative monthly income does not provide them with a living wage, but also when, due to special needs, their monthly expenses exceed the cumulative monthly income.

In the context of Article 203 of the Family Code of Ukraine, the notion of "additional expenses for parents" is proposed to be understood as expenses that are caused by a serious illness, disability or infirmity and have a clear purpose, for example, for the purchase of medicines, wheelchairs, walkers, prosthetics, surgery etc.

It is proposed to extend the action of obligation of children to maintenance their parents to persons in a state of infirmity. In this case, a person who, because of his or her old age, serious illness or injury, cannot provide for his or her vital needs, needs outside care, assistance and (or) care.

It is determined that it is the duty of the children to maintenance their parents is to voluntarily or compulsory provide to incapacitated parents material and (or) financial resources to meet their vital needs and to create the conditions for their normal functioning.

There is a distinction between the responsibilities of children to care for parents and the obligation to participate in the extra costs of parents. It is established that the obligation of the children to take care of the parents is of a personal non-pecuniary nature, while at the same time the obligation to participate in the additional expenses for the parents is to bear material costs, in particular for the purchase of medicines, surgery, dentures, special services for transportation and transportation ill, etc.

It is argued that one of the forms of parental evasion of parental responsibilities should be considered to be the existence of debt to pay alimony, the aggregate amount of which exceeds the amount of the corresponding payments over three years.

It is justified that parents and their adult children have the right to conclude an alimony contract, regardless of whether the alimony recipient is incapacitated and in need of financial assistance.

It is determined that the obligation to pay for the care and treatment of seriously ill, parents with disabilities, in accordance with Article 206 of the Family Code of Ukraine, extends to children who have not reached the age of majority, as well as to their adults daughter and son.

Based on the above provisions, a number of proposals have been developed to optimize the family and civil procedural legislation of Ukraine, in particular, it is proposed to be revised in the new wording: Parts 3, 4 Art. 75, Part 2 of Art. 172, Parts 1, 2 Art. 202, Part 1 Art. 203, Part 3 Art. 59 of the Code of Civil Procedure of Ukraine.

The practical significance of the results obtained is to use and to be able to use the developed proposals and conclusions: in the research work - during further scientific research in the field of family law; in lawmaking - in the process of improving the family law of Ukraine; in law enforcement activities - during the consideration and resolution of civil cases, as well as in the preparation of scientific and practical comments to the Family Code of Ukraine; in educational-methodical work - in teaching the discipline "Family Law"; as well as relevant special courses; in the preparation of educational and methodological and didactic materials in the above disciplines.

Keywords: children's obligation to support their parents, maintenance, alimony, incapacitated, financial aid, additional expenses, disability person, guardianship, attention, infirmity, care, help.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ASSOCIATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Лук'янчук О. І. Поняття та правова природа обов'язку дітей утримувати батьків. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4. С. 60–64.
2. Лук'янчук О. І. Підстави виникнення обов'язку дітей утримувати непрацездатних батьків. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. № 4. С. 191–195.
3. Лук'янчук О. І. Умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ, 2019. Вип. № 2 (27). С. 102–105.
4. Лук'янчук О. І. Порядок примусового стягнення аліментів на користь батьків за сімейним законодавством України. *Правова позиція*. 2019. № 3 (24). С. 129–134.
5. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35) том 1. С. 54–59.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

1. Лук'янчук О. І. Утримання непрацездатних батьків. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ. 2015. Ч. 2. С. 178–180.
2. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального права. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ. 2015. С. 167–169.
3. Лук'янчук О. І. Особисті немайнові та майнові обов'язки дітей щодо батьків. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 04 груд. 2015 р.). Кіровоград. 2015. С. 105–108.
4. Лук'янчук О. І. Історичні передумови правового регулювання обов'язку щодо утримання непрацездатних батьків. *Законодавство України*:

історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 04–05 груд. 2015 р.). Запоріжжя. 2015. С. 59–62.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ДІТЕЙ УТРИМУВАТИ БАТЬКІВ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження проблеми утримання батьків у сімейному праві	26
1.2. Еволюція правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків в Україні	35
1.3. Міжнародний досвід правового регулювання обов'язку щодо утримання батьків	54
Висновки до Розділу 1	65

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБОВ'ЯЗКУ ДІТЕЙ УТРИМУВАТИ БАТЬКІВ

2.1. Поняття та юридична природа обов'язку дітей утримувати батьків	67
2.2. Підстави виникнення обов'язку дітей утримувати батьків	79
2.3. Звільнення дітей від обов'язку утримувати батьків	100
Висновки до Розділу 2	108

РОЗДІЛ 3. ВИКОНАННЯ ДІТЬМИ ОБОВ'ЯЗКУ УТРИМУВАТИ БАТЬКІВ

3.1. Умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків	111
3.2. Порядок примусового стягнення аліментів на утримання батьків	

	15
та додаткових витрат на їх догляд та лікування	123
3.3. Стягнення за рішенням суду коштів на покриття витрат, пов'язаних з наданням піклування батькам	148
Висновки до Розділу 3	162
ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	171
ДОДАТКИ	190

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	–	Верховна Рада України
ВССУ	–	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВЦВК	–	Вищий Центральний Виконавчий Комітет
ЄС	–	Європейський Союз
ККУ	–	Кримінальний кодекс України
КМУ	–	Кабінет Міністрів України
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
КпШС	–	Кодекс про шлюб та сім'ю
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ України
МОЗ	–	Міністерство охорони здоров'я України
СК	–	Сімейний кодекс України
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	–	Сполучені Штати Америки
УРСР	–	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	–	Цивільний кодекс України
ЦПК	–	Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Загальновідомо, що соціально вразливі верстви населення в будь-якій країні світу потребують більшої уваги та турботи.

Статистичні дані більшості країн, у тому числі й України, свідчить про те, що з кожним роком стрімко зростає частка людей пенсійного віку. Відповідно до Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року, на даний час Україна входить до 30-ти найстаріших країн світу за часткою осіб віком від 60 років – 37,3 % (за даними 2015 року). Згідно з національним демографічним прогнозом на період до 2025 року частка цих осіб складатиме 43,4 %, а у 2030 році – понад 46 %.

Ще 03 грудня 1998 року у своєму Зверненні з нагоди Міжнародного дня інвалідів, ВРУ акцентувала увагу, що «завжди характерною ознакою високої цивілізації було уважне, милосердне ставлення суспільства саме до немічних – інвалідів, людей похилого віку, дітей. Адже такі вічні моральні категорії, як доброта, людяність, розуміння та співчуття не вимагають будь-яких матеріальних витрат. Для цього достатньо тільки щирого бажання допомогти».

Звичайно доброта та порядність є категоріями більш етичними, ніж правовими. Закон не може змусити дітей любити та поважати своїх батьків, однак може покласти обов'язок на повнолітніх дітей їх утримувати.

Частина 2 ст. 51 Конституції України закріплює обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Відповідно до ч. 8 ст. 7 СК України регулювання сімейних відносин серед іншого має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів непрацездатних членів сім'ї. При цьому однією з основних цілей регулювання сімейних відносин відповідно до ч. 2 ст. 1 СК України є утвердження почуття обов'язку перед батьками.

У контексті розгляду питання обов'язку дітей утримувати батьків, незважаючи на такі високі стандарти у відносинах між непрацездатними батьками та їх дітьми, існує чимало актуальних питань, які потребують законодавчого врегулювання.

Шість основних статей, присвячених обраній темі, що містяться в СК України, не у повній мірі регулюють обов'язок повнолітніх дітей піклуватися та утримувати батьків. Зокрема, не надано чіткого роз'яснення, що законодавець вкладає у поняття «потребує матеріальної допомоги»: який фінансовий рівень батьків буде вважатися достатнім і вони не потребуватимуть додаткової матеріальної допомоги зі сторони їхніх дітей. Досі не надано визначення стану немічності, що ускладнює розуміння та сприйняття цього поняття учасниками сімейно-правових відносин, адже немічні особи не завжди є непрацездатними, а отже, не маючи чіткого роз'яснення, що означає стан немічності, зацікавлена особа не знає, які саме докази вона має надати суду для підтвердження цього стану.

Чимало досліджень зроблено щодо інституту утримання за сімейним законодавством України, однак всі вони у переважній більшості присвячені аліментним відносинам батьків щодо їх неповнолітніх дітей або носять загальний характер та зосереджують увагу на основних аспектах кожного з видів утримання.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці, присвячені аліментним зобов'язанням відомих українських і зарубіжних науковців, а саме таких, як: Т. С. Андрущенко, М. В. Антокольська, Л. В. Афанасьєва, Л. М. Баранова, В. І. Борисова, Г. С. Волосатий, В. С. Гопанчук, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, В. Журавська, О. С. Іоффе, І. Р. Калаур, О. Ю. Косова, В. А. Кройтор, Р. А. Майданник, В. П. Мироненко, О. Й. Пергамент, К. С. Пірсон, Є. А. Поссе, Г. М. Рабець, Г. О. Резнік, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, В. О. Рясенцев, Л. В. Сапейко, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта та інші.

Відтак, відсутність комплексного монографічного дослідження, присвяченого правовому регулюванню обов'язку дітей утримувати батьків в Україні, а також наявність цілого ряду нормативних неузгоджених питань у зазначеній сфері правовідносин призводить до виникнення колізій у вітчизняному сімейному та цивільному процесуальному законодавстві, що свідчить про необхідність системного аналізу цілої низки загальнотеоретичних та практичних питань цієї проблематики.

Отже актуальність проведення комплексного дослідження, присвяченого питанням правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків не викликає сумнівів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції державної сімейної політики, затвердженої постановою Верховної Ради України від 17 вересня 1999 року № 1063-XIV, Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 року № 10-р, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої указом Президента України від 20 травня 2015 року, виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275 та відповідно до річних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2019 роки.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних основ правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України, а також вироблення на цій підставі науково-обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення

чинного сімейного законодавства в цій сфері та рекомендацій щодо практики їх застосування.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- розглянути стан наукового обґрунтування проблеми та окреслити методологію дослідження правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків;
- простежити еволюцію розвитку правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків в Україні;
- проаналізувати міжнародний досвід правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків;
- розкрити поняття та юридичну природу обов'язку дітей утримувати батьків;
- охарактеризувати підстави виникнення обов'язку дітей утримувати батьків;
- дослідити підстави звільнення дітей від обов'язку утримувати батьків;
- виокремити умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків;
- встановити порядок стягнення з дітей аліментів на утримання батьків та додаткових витрат на їх догляд та лікування;
- з'ясувати підстави для стягнення за рішенням суду коштів на покриття витрат, пов'язаних з наданням піклування батькам;
- розробити пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного законодавства України щодо правового регулювання обов'язку повнолітніх дітей утримувати батьків.

Об'єктом дослідження є сімейно-правові відносини, які виникають у зв'язку із виконанням обов'язку дітей утримувати батьків.

Предметом дослідження є обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і завдань основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні

методи пізнання правових явищ. Зокрема, метод аналізу і синтезу, а також логічний метод застосовувалися для вироблення цілісного уявлення про обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2). Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію правового регулювання обов'язку дітей щодо утримання батьків, а також дослідити розвиток наукових поглядів щодо інституту утримання (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1). За допомогою порівняльно-правового методу виокремлено загальне і особливе у правовому регулюванні інституту утримання батьків у вітчизняному і зарубіжному законодавстві, а також у наукових поглядах з окресленої проблематики (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1). Використання діалектичного методу дозволило визначити стан наукових досліджень даної проблематики (підрозділ 1.1), а формально-логічного методу – окреслити коло обставин, які сприяли формуванню обов'язку щодо утримання батьків (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1). Методи індукції та дедукції застосовувались для виокремлення загальних та спеціальних підстав виникнення обов'язку щодо утримання батьків (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1–3.3). З'ясування зв'язків між правовою природою обов'язку дітей утримувати батьків і підставами та умовами, необхідними для його застосування, здійснювалось шляхом застосування методу системного аналізу (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3). Логічний метод та метод юридичного моделювання застосовувався для розроблення пропозицій щодо оптимізації чинного сімейного законодавства України у контексті окресленої проблематики (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3).

Емпіричну базу дослідження склали статистичні дані та матеріали судової практики в судах першої, апеляційної та касаційної інстанції.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим у науці сімейного права України комплексним дослідженням обов'язку дітей утримувати батьків. У результаті проведеного дослідження, сформульовано та обґрунтовано, а також додатково

аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– виокремлено етапи еволюції правового регулювання обов’язку дітей утримувати батьків, серед яких: а) зародження обов’язку дітей утримувати батьків, коли значний вплив на сферу людського життя відігравали такі регулятори суспільних відносин, як норми моралі, релігія та звичаї (XIII ст. – XVII ст.); б) перші спроби законодавчого регулювання обов’язку дітей утримувати батьків у кодифікованих збірках («Права, за якими судиться малоросійський народ», «Зібрання малоросійських прав»), при укладенні яких було використано все чинне на теренах українських земель протягом XVI – XVIII століть українське та зарубіжне законодавство (XVIII ст. – XIX ст.); в) правове регулювання обов’язку дітей утримувати батьків, що закріплювалось у «Зводі законів Російської імперії», під владою якої перебували українські землі (XVIII ст. – початок XX ст.); г) подальший розвиток сімейного законодавства у кодифікованих нормативно-правових актах УРСР, що характеризувався імперативністю норм, які регулювали відносини між повнолітніми дітьми та непрацездатними батьками (XX ст.); г) становлення і розвиток сімейного законодавства України, що характеризується відходом від імперативних норм та регулюванням аліментних правовідносин на диспозитивних засадах (2004 р. – до сьогодення);

– запропоновано поширити дію обов’язку дітей утримувати батьків на осіб, які перебувають у стані немічності. При цьому немічною слід вважати особу, яка в силу свого похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати свої життєво необхідні потреби, потребує стороннього догляду, допомоги та (або) піклування;

– визначено, що обов’язок дітей утримувати батьків полягає у добровільному або примусовому забезпеченні повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків матеріальними та (або) грошовими ресурсами для

задоволення їхніх життєво необхідних потреб та створення умов для їхньої нормальної життєдіяльності;

– проведено диференціацію між обов’язком дітей піклуватися про батьків та обов’язком дітей брати участь у додаткових витратах на батьків. Встановлено, що обов’язок дітей піклуватися про батьків носить особистий немайновий характер, водночас обов’язок брати участь у додаткових витратах на батьків полягає в понесенні матеріальних витрат, зокрема на придбання ліків, проведення операційного втручання, встановлення протезів, спеціальних послуг з транспортування та перевезення хворих тощо;

удосконалено:

– наукове положення щодо юридичного складу, на підставі якого виникає обов’язок дітей утримувати батьків, який формують наступні юридичні факти: а) наявність сімейно-правового статусу дочки або сина; б) досягнення дочкою або сином повноліття; в) непрацездатність та (або) немічність батьків; г) потреба батьків у матеріальній допомозі;

– наукові погляди щодо співвідношення понять «утримання» та «аліменти». Визначено, що утримання непрацездатних батьків може виражатися як у наданні матеріальної допомоги, так і виконанні інших дій, спрямованих на забезпечення життєво необхідних потреб батьків. Водночас аліментами є грошова сума у вигляді періодичних платежів, що сплачуються дітьми на утримання батьків у визначених законом випадках на підставі закону або договору;

– наукову позицію, що батьки є такими, що потребують матеріальної допомоги, не лише коли їх сукупний місячний дохід не забезпечує їм прожиткового мінімуму, а й коли у зв’язку з особливими потребами – їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу;

– висновок про те, що факт непрацездатності батьків не зумовлює виникнення у дітей обов’язку щодо утримання батьків та не свідчить про наявність потреби в отриманні матеріальної допомоги;

дістали подальшого розвитку:

– наукове судження про те, що однією з форм ухилення батьків від виконання батьківських обов’язків слід вважати наявність заборгованості по сплаті аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки;

– наукове положення про те, що обов’язок з понесення витрат на догляд та лікування тяжко хворих, батьків з інвалідністю, відповідно до ст. 206 СК України розповсюджується як на дітей, які не досягли повноліття, так і повнолітніх дочку, сина.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації сімейного та цивільного процесуального законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції: частини 3, 4 ст. 75, ч. 2 ст. 172, частини 1, 2 ст. 202, ч. 1 ст. 203, ч. 3 ст. 59 ЦПК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

– у *науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових досліджень у сфері сімейного права України;

– у *законотворчій діяльності* – під час підготовки законодавчих і підзаконних нормативних актів, з метою подальшого вдосконалення цивільного, цивільного процесуального та сімейного законодавства України;

– у *правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ, а також у процесі підготовки науково-практичних коментарів до СК України та ЦПК України (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність ТОВ «Юридичної фірми «Сабіком» від 23 липня 2019 року);

– у *навчально-методичній роботі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне та сімейне право», «Сімейне право», «Актуальні проблеми сімейного права»; у підготовці підручників і навчальних посібників; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 24 червня 2019 року).

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на чотирьох наукових конференціях, а саме: VII Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 року); XI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 27 листопада 2015 року); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства» (м. Кіровоград, 4 грудня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення» (м. Запоріжжя, 4–5 грудня 2015 року).

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою та задачами дослідження. Робота складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, до яких входять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (195 найменувань на 19 сторінках) та додатків (на 4 сторінках). **Загальний обсяг дисертації** становить 193 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ДІТЕЙ УТРИМУВАТИ БАТЬКІВ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження проблеми утримання батьків у сімейному праві

«Старість – не радість». Всім відоме прислів'я, що розкриває одвічну сутність немічних. Тому за сімейним законодавством України утримання непрацездатних батьків, які потребують допомоги, є моральним та юридичним обов'язком їх повнолітніх дітей. Це положення базується на правовому принципі, згідно з яким батьки і діти зобов'язані надавати взаємну моральну підтримку і матеріальну допомогу один одному [78, с. 105]

Надавати батькам допомогу в хворобі та старості – споконвічний обов'язок дітей. Залишити батьків без допомоги – це було великим гріхом і водночас – великим соромом [152, с. 394].

За нормальних умов діти добровільно допомагають своїм батькам, зокрема непрацездатним, виявляють турботу про них та піклування, однак там, де стабільність стосунків між батьками та дітьми порушується, перед державою постає задача щодо забезпечення примусового виконання обов'язку шляхом встановлення дієвих норм, які дійсно будуть «стояти» на захисті порушеного права.

Норми СК України, що регулюють обов'язок щодо утримання непрацездатних батьків, наділяють останніх лише особисто звернутися до суду за відновленням свого порушеного права. Проте чимало нужденних батьків так і не наважуються позиватися до своїх недобросовісних синів, дочок через почуття сорому за їх безвідповідальне відношення до них. Здебільшого такі батьки вдаються до укладання договору довічного утримання, нерідко, навіть, із сторонніми особами, опинившись у безвихідній

ситуації, тим самим, самостійно, ще за життя, залишаючи своїх нащадків без спадщини.

Хоча треба не забувати, що залишаються незахищеними непрацездатні батьки, які не мають матеріальних благ, що могли б приносити регулярний дохід чи стати предметом договору довічного утримання. Саме вони, здебільшого, і стають суб'єктами звернення із позовами до суду про матеріальну допомогу від своїх повнолітніх дітей.

Судова практика доводить, що за останні роки, у порівнянні з попереднім десятиліттям, значно зросла кількість позовів непрацездатних батьків до своїх повнолітніх дітей щодо стягнення на їхню користь аліментів на своє утримання та додаткових витрат, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю. А також можна констатувати, що, серед даної категорії справ, все більше з'являються справи, які вирішуються не на користь батьків. Наріжним каменем є мінімальний прожитковий мінімум, встановлений для даної категорії осіб і здебільшого батьки, які мають місячний дохід хоча б на його рівні – суди визнають його як достатній для їхнього існування. Хоча трапляються і випадки, коли батьки, дочекавшись старості та відчуючи потребу в сторонній допомозі, згадують про своє право на утримання від вже дорослих дітей, намагаючись відстояти його в суді, тоді як свого часу самі були недобросовісними батьками та ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків. Треба відзначити, що ці факти встановлюються при розгляді справ в суді і можуть бути підставою для відмови в задоволенні позовних вимог батьків, що потребують матеріальної підтримки з боку дорослих дітей, однак на щастя, таких справ налічується одиниці.

Шість основних статей, присвячених обраній темі, що містяться в СК України недостатньо розкривають важливі моменти щодо обов'язку повнолітніх дітей піклуватися та утримувати батьків, у зв'язку з чим, доводиться застосовувати аналогію закону, що регулює схожі правовідносини.

Окремі аспекти даного питання знайшли відображення в працях таких науковців як: Т. С. Андрущенко, Л. В. Афанасьєва, Є. М. Ворожейкіна, В. В. Єфременко, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, В. А. Кройтор, В. Ф. Маслов, В. П. Мироненко, М. Г. Масевич, З. В. Ромовська, Л. В. Сапейко, Ю. С. Червоний, В. П. Юрасов, а також зарубіжних учених: М. В. Антокольської, І. П. Гришиної, Н. М. Єршової, С. О. Іванової, О. С. Іоффе, Л. П. Короткової, Н. І. Масленникової, О. М. Нечаєвої, О. Й. Пергамент, К. С. Пірсен, Г. М. Рабець, та інших.

Інтерес до вивчення даного питання зумовлений теоретичними та практичними потребами дослідження інституту аліментних відносин, сімейними кризами, зростанням кількості малозабезпечених.

Вивчаючи наукові праці вчених, присвячених інституту утримання, треба відзначити, що ними висловлюються різні позиції з приводу правової природи аліментних відносин. Наприклад, Є. М. Ворожейкін розглядає аліменти як будь-яку допомогу, що надається одними членами родини іншим [24, с. 219]. Отже для науковця поняття «аліменти» є синонімічним із поняттям «утримання» та рівним за змістом. О. С. Іоффе та М. Г. Масевич розрізняють добровільне подання утримання, яке не вважається аліментами, і власне аліменти, які виплачуються за рішенням суду і є наслідком порушення природних сімейних зв'язків [51 с. 78; 87, с. 262]. Такі вчені як З. В. Ромовська та Ю. С. Червоний визначають аліментні зобов'язання як правовідношення, де одна особа зобов'язана подавати утримання тому, з ким вона перебуває у сімейних правовідносинах, за наявності умов, передбачених законом або договором [148, с. 7; 160, с. 177].

Так, темі аліментних правовідносин присвячені такі дисертації та монографії: А. И. Пергамент «Алиментные обязательства по советскому праву» (1951 р.) [103], З. В. Ромовская «Защита в советском семейном праве» (1985 р.) [149], Л. В. Сапейко «Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей» (2003 р.) [155], Л. В. Афанасьєва «Аліментні правовідносини в Україні» (2006 р.) [10], Л. В. Сапейко та В. А. Кройтор

«Аліменти дітям та батькам» (2008 р.) [156], М. М. Дякович «Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом» (2014 р.) [37], Л. В. Красицька «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків та дітей» (2015 р.) [70].

Деякі з наведених вище наукових робіт у сфері утримання та особистих немайнових обов'язків батьків і дітей базувалися на аналізі сімейного законодавства, яке формувалося за радянського періоду, тому вони об'єктивно не можуть відобразити сучасні аспекти, що стосуються обов'язку дітей утримувати батьків, хоча зроблені в цих працях теоретичні висновки та узагальнення не втрачають своєї вагомості для досліджень в сфері сімейних правовідносин і до тепер, інші – лише опосередковано розглядають питання, пов'язанні з обов'язком утримання непрацездатних батьків.

Щодо правового регулювання договірних відносин в сфері утримання між учасниками сімейних правовідносин, то можна сказати, що легальне існування аліментних договорів у правовій системі України почалося з 2002 року, коли був прийнятий СК України та з цього часу активно почалося також їх теоретичне дослідження. Результати таких досліджень оформлені як у виді окремих наукових статей, таких як: «Договірний порядок врегулювання аліментних зобов'язань по утриманню батьками своїх дітей: проблеми та перспективи розвитку» (Г. М. Ахмач, 2008 р.) [11], «Договір про сплату аліментів непрацездатним батькам» (О. В. Розгон, 2010 р.) [146], «Особливості нотаріального посвідчення договорів щодо утримання повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків» (Т. С. Андрущенко, 2011 р.) [3], «Договір про сплату аліментів на дитину як різновид цивільних договорів у сімейному праві України» (Ю. В. Гофман, 2015 р.) [26], «Процесуальний порядок внесення змін до аліментного договору» (Т. С. Андрущенко, 2016 р.) [5], «Аліментний договір як підстава виникнення аліментних зобов'язань» (О. М. Пономаренко, 2017 р.) [109], так і у виді дисертаційних досліджень та монографій, таких як: «Договірне регулювання відносин подружжя» (В. К. Антошкіна, 2008 р.) [8], «Процедура

нотаріального посвідчення аліментних договорів» (Т. С. Андрущенко, 2015 р.) [4].

Можна констатувати, що у науці сімейного права відсутні комплексні монографічні праці, присвячені питанню правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків, що свідчить про необхідність комплексного та системного дослідження цієї проблеми.

Розглянувши стан наукової розробки проблеми, слід зупинитися на методології проведення дослідження інституту обов'язку щодо утримання батьків.

Основою розробки будь-якого наукового дослідження є методологія, тобто сукупність методів, способів, прийомів і їхня певна послідовність, прийнята при розробці наукового дослідження.

Метод – це спосіб пізнання явищ природи. Ним може бути упорядкована діяльність дослідника, яка спрямована на отримання нових знань.

Термін «методологія» в буквальному розумінні означає вчення про методи пізнання (від грец. *μωδολογία*) – вчення про методи, методики і засоби пізнання. Методологія – це схема, план розв'язку поставленого науково-дослідного завдання [47, с. 71].

Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато закордонних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів [47, с. 72].

У наукознавстві методологія розуміється як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів та

механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження [45, с. 25].

В. М. Шейко та Н. Кушніренко визначають методологію як вчення про правила мислення при створенні теорії науки, це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної систематизованої інформації про процеси та явища [189, с. 56].

За своєю суттю методологія, фактично, є сукупністю методів дослідження, які, як правило, розглядають як систему заходів, прийомів чи операцій практичного або теоретичного опанування дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. Метод – це спосіб дослідження, інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Фактично різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень [91, с. 20].

Важливим аспектом застосування різних методів є використання принципів наукового пізнання. Саме принципи відіграють важливу роль у створенні цілісної системи методології, яка дозволила б отримувати науково обґрунтоване знання, особливо в юридичній сфері.

Розглядаючи принципи наукового пізнання, слід передусім виокремити принцип науковості, який дозволяє завдяки аналізу причинно-наслідкових подій та явищ з науково-перевіраних знань включити їх до засобів навчання для подальшого розвитку науки на сучасному етапі. Головного значення набуває наукова істина, як власне основна мета подальших наукових досліджень за обраною темою й база накопичення та розвитку знань про суспільні відносини. Принцип науковості завжди поєднаний із принципом об'єктивності, який виходить із прагнення неупереджено відтворити картину проблеми, що досліджується.

Принцип всебічності спонукає до аналізу правових явищ та усвідомлення складного характеру їхньої взаємодії: і між собою, і з різними суспільно-політичними явищами.

Принцип історизму передбачає насамперед загальну обізнаність із періодом, що досліджується, і надає можливість здійснювати екскурси в попередній або ж наступний після нього історичний проміжок часу, спонукає дотримуватися логіки історичного процесу.

Застосовуючи принцип наукового плюралізму вдалося дослідити інститут утримання, ознайомитися з думками різних авторів про предмет дослідження, виокремити найбільш продуктивні з них.

Принцип комплексності дозволяє досліджувати обов'язок дітей утримувати батьків з урахуванням досягнень не тільки юридичної науки, а й пізнавальних можливостей інших наук і галузей (історії, етнології, правової культурології тощо).

Важливо мати в дослідницькому інструментарії і принцип конкретності – застосування категорій та понять так, щоб досвід, накопичений під час попередніх досліджень і практичної діяльності, був закріплений, переосмислений і відображений з метою удосконалення.

Беручи до уваги особливості юридичної природи обов'язку щодо утримання батьків, а також враховуючи специфіку подібних взаємовідносин в сімейному праві, основою методології дослідження стали загальнонаукові (метод індукції, дедукції, методи аналізу та системного аналізу, методи абстрагування та узагальнення, , логічний метод сходження від абстрактного до конкретного) та спеціальні методи пізнання правових явищ (історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-догматичний та логічний методи).

Як зазначається в юридичній літературі, метод індукції полягає у формулюванні висновків на підставі обмеженого кола спостережень за повторюваними подіями. Водночас, дедукція – це метод дослідження, за якого окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом,

постулатів, законів) [188, с. 370]. Застосування методів індукції та дедукції при дослідженні інституту обов'язку щодо утримання батьків дозволить винайти та зрозуміти правову природу поняття «утримання» в контексті досліджуваної теми та виокремити підстави для виникнення такого обов'язку.

Аналіз як метод наукового пізнання передбачає поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення. Різновидом аналізу є поділ на класи (множини) предметів за істотними критеріями – класифікація [98, с. 30].

Вказаний метод застосовувався нами під час дослідження стану наукової розробки проблематики дисертаційної роботи, а також під час дослідження понять «утримання» та «аліменти» в цілому та в контексті досліджуваної теми обов'язку дітей утримувати батьків. Це дозволило виділити окремі групи наукових робіт, в яких опосередковано досліджувався обов'язку дітей утримувати батьків, а також способи його виконання.

Метод системного аналізу є науковим методом пізнання, що являє собою послідовність дій з установлення структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи [57, с. 21].

За допомогою методу системного аналізу нам вдалося встановити, що обов'язок з утримання батьків розглядається стосовно кожного, тобто матері й батька, окремо, а також, в межах дисертаційного дослідження, встановити обсяг прав батьків та обов'язків дітей, повноваженнями суду в даній категорії справ.

Метод абстрагування передбачає уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Результатом абстрагування є абстракція, яка являє собою одну з таких сторін, форм пізнання, за якої відбувається перехід від почуттєвого сприймання до уявного образу [184, с. 89].

Метод узагальнення – це логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ [184, с. 83].

Застосування методів абстрагування та узагальнення дозволило нам сформулювати поняття «утримання непрацездатних батьків» та його відмінність від інших видів утримання.

Логічний метод сходження від абстрактного до конкретного – це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає в русі наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату – цілісному відтворенню в теорії предмета, що досліджується [98, с. 30]. При дослідженні сутності, правових наслідків та способів виконання обов'язку дітей утримувати батьків логічний метод є універсальним засобом аргументації наукових висновків та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в частині правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків.

Історично-правовий метод є сукупністю способів і засобів, які дозволяють простежити історичний розвиток досліджуваних явищ [16, с. 26]. Зокрема, використання указанного методу може виявитися корисним для простеження генезису нормативного регулювання та наукових поглядів обов'язку щодо утримання батьків у вітчизняному законодавстві від найдавніших часів до сьогодення. Порівняльно-правовий метод припускає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів та виявлення між ними схожостей і відмінностей [16, с. 26]. Цей метод може бути застосовано для виявлення загального та особливого у правовому регулюванні обов'язку щодо утримання батьків у сімейному праві України, а також у наукових поглядах з окресленої проблематики. Формально-логічний (догматичний) метод передусім використовується для вивчення та пояснення самого права в різних його проявах. При цьому розглядаються і зовнішня, і внутрішня

форми права (або ж сама його «догма»). Формальна логіка при застосуванні в контексті права набуває рис одного зі спеціальних методів вивчення державно-правової дійсності. Праву властиві такі риси, як формальна визначеність, логічна послідовність викладу приписів і норм [19, с. 6]. Отже, використання формально-логічного (догматичного) методу дозволить нам починаючи з генезису виокремити етапи еволюції правового регулювання інституту обов'язку щодо утримання батьків, окреслити коло обставин, які формують предмет доказування у таких справах, та ін. Безперечно, у процесі дослідження особливостей розгляду і вирішення цивільних справ за позовами про стягнення аліментів на утримання непрацездатних батьків, додаткових витрат на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю, стягнення коштів на покриття витрат, пов'язаних із наданням піклування батькам, залежно від його завдань та цілей можуть використовуватися й інші методи наукового пізнання.

Таким чином, нагальною є потреба здійснення відповідного наукового дослідження, яке б могло стати науковим підґрунтям для вдосконалення чинного законодавства, що регулює відносини щодо обов'язку утримання батьків їх дітьми.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження будуть становити праці відомих українських і зарубіжних науковців, а саме таких, як: М. В. Антокольська, Л. В. Афанасьєва, Л. М. Баранова, В. І. Борисова, Г. С. Волосатий, В. С. Гопанчук, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, В. Журавська, О. С. Іоффе, О. Ю. Косова, В. А. Кройтор, Р. А. Майданник, В. П. Мироненко, О. Й. Пергамент, К. С. Пірсон, Є. А. Поссе, Г. М. Рабець, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, В. О. Рясенцев, Л. В. Сапейко, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта та інші.

1.2 Еволюція правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків в Україні

Для початку, досліджуючи історію становлення обов'язку дітей щодо утримання батьків, не можна не згадати один із звичаїв, що існував в стародавні часи на теренах сучасної України. Так, в етнокультурній традиції українського народу є згадки про так званий звичай «саджати на лубок» (як одна з назв української практики позбавлення від немічних батьків): «Людей старых, не подававших надежды на жизнь, бывших в тягость себе и другим вывозили в зимнюю пору в глухое место и опускали в глубокий овраг, а чтобы при опускании они не могли разбиться или же задержаться на скате, их сажали на лубъ, на котором как на санях, они доходили до дна оврага. Отсюда и выражения: “сажать на лубок”, или “пора его на лубок”» [77, с. 354].

Слід зазначити, що український фольклор та література, також, в імпліцитній формі, зберегли свідчення про існування в давні часи звичаю вивозити старих батьків у поле, у ліс чи залишати у хаті-пустці «на смерть» (найчастіше це робилося взимку) або ж вбивати, скидаючи старих у прірву, яму тощо. Найпоширенішими є згадки про цей звичай на Поліссі та Гуцульщині [43, с. 99–100].

Так, відомий український правознавець, професор Київського університету, О. Ф. Кістяківський, який свого часу зацікавився первісним звичаєм позбавлення немічних старих, в одній із своїх наукових розвідок з цього приводу наводить легенду з суто українським гумором: батько з сином везуть діда на лубку до ями, а малий син каже: «Тату, викидайте діда без лубка. Лубок ще пригодиться, коли я вас везиму, коли ви зостаритеся». На висновках О. Ф. Кістяківського варто зупинитися докладніше, оскільки вони принципово відрізняються від наших уявлень про народну мораль і звичай. На думку правника, «годувати старого батька, тобто підтримувати батьків у

старості не є юридичний обов'язок дітей. Син дякує за своє виховання батьку тим, що виховує свого сина. І батьки не тільки не вимагають такої підтримки, але й не розраховують на неї» [29, с. 31].

М. В. Гримич наводить свій висновок щодо цього обряду: «У цьому звичаї не варто вбачати непошану до старшого покоління, і ті, що виконували цей обряд, і старі люди були переконані в абсолютній правильності вчиненого. Як свідчать спостереження за так званими примітивними культурами, це відбувалося в стані величезного піднесення. Це було свято. Адже “той світ” не був похмурым і страшним. Людину везли не на смерть, а на нове народження. І виконувався цей обряд лише з величезної поваги до старих. Це був обряд дарування нового життя. Звичайно, можна пояснювати це економічними умовами, проте це хибний шлях. Культура і взагалі життєдіяльність людини доби первісності або, в нашому випадку, доби архаїки, це зовсім інша знакова система, базована на принципі асоціативно-метафоричного типу, якій підпорядковувалася господарська діяльність, а не навпаки» [30, с. 219]. Не дивлячись, на усю аморальність, «дикість» подібних дій, це було нормою для звичаєвого права тієї доби і цілком нормально вкладалося у світоглядну модель життя та аксіологічні пріоритети тогочасних людей [43, с. 99]. Отже, такий звичай в житті наших пращурів існував в стародавні (первісні) часи та згодом він, не вкладаючись у християнське бачення навколишнього світу, поступово зникає, залишаючись у свідомості народу на рівні усної народної творчості у вигляді своєрідного рудименту соціальної організації минулих часів. Однак у народному трактуванні основною причиною відмирання звичаю «саджати на лубок» стали мотиви прагматичного характеру, адже старі люди мудрі та обізнані можуть стати у пригоді у лиху годину [43, с. 99]. Збірка українських

народних легенд і переказів свідчить про те, що досить поширеним в українському фольклорі є сюжет про те, що саме стало причиною відміни цього старого звичаю: «Колись, – це дуже давно було, – та убивали батьків за те, що вони старі та неспосібні робить. Ото одному синові та жаль було свого батька вбивать: він сховав його в погріб, а людям сказав, що батька вбив. Допитуватись не стали, тим і кончилося. Тим часом настала лиха голодуха. Які тільки де злидні не були, все попроїдали. Той син і посліднім ділився з батьком. Ось уже й весна надворі, пора б орать та сіять, так ніде взять, щоб посіять. Нема ніде ні зерна, ні соломинки. Прийшов раз той син до батька в погріб за совітом: «Тату, що робить, сіять нічого». «Піди, синку, – каже батько, – та розбери всю оселю, яка є, вивези ту соломку на зоране поле і розтруси та земелькою прикрий. Підуть дощі: може, і таки, як молотили, то яке зерно зосталось. Те зерно, дасть Бог, зійде». Син так і зробив: порозкидав оселю, соломку вивіз на поле, земелькою її притрусив. І що ж? Зазеленіло поле. От і питають сина розумного батька, де він насіння взяв. А він їм відказує: «Ви своїх батьків повбивали, а я свого в погріб сховав. Лихо скрутило, батько й в пригоді став: то він мене навчив що робити». Розказав сам усе, як було. З тієї пори люди стали батьків поважати, а вбивати їх перестали. Бо бачили, що без батьків гірш на світі жити» [75, с. 136].

За тими самими народними легендами, звичай «саджати на лубок» зник, бо дорослі діти зрозуміли, яку практичну користь вони можуть мати від старих, фізично слабких батьків – життєву мудрість та господарські поради [52].

Що ж до традиційних особистих та майнових прав батьків і дітей, то вони мають достатньо давню історію правового регулювання, яке було започатковане ще у Стародавньому Римі, коли сформувався інститут

батьківської влади. Як зазначав К. П. Побєдоносцев, ставлення дітей до батьків, само по собі просте, якщо розумієш його за природним та моральним почуттям, видається у багатьох своїх приналежностях штучним утворенням, коли виступає у вигляді права батьківського та батьківської влади як юридичні відносини [107, с. 159]. У Стародавньому Римі центральним повноваженням домовладки було право життя і смерті (*ius vitae as necis*), яке залишалось у силі весь класичний період. *Pater familias* мав право не визнавати новонародженого своєю дитиною: тільки дитина, яка була визнана батьком (*liberum tollere*, піднімати дитя із землі), ставала членом *familia* і підпадала під владу домовладки [35, с. 313–314]. Сутність правовідносин між батьками та дітьми за часів Стародавнього Риму відображена в Інституціях Гая (1.55): «Таким чином, під нашою владою перебувають наші діти, народжені в законному шлюбі; право – це є особливість (виключне надбання) римських громадян, бо не існує майже інших народів, які мали б над дітьми таку владу, яку маємо ми» [142, с. 189].

Так само основою відносин батьків та дітей за часів Давньої Русі після прийняття християнства залишились влада батьків, у більшості своїй – батьківська.

Межі батьківської влади не обмежувалися ні звичаєм, ні законом. Морально-релігійна орієнтація сім'ї і в більш пізні періоди вітчизняної історії була також спрямована на авторитет її глави, повагу до старших, повагу до думки батьків [95, с. 63].

Не лише звичай та мораль формували обов'язок дітей утримувати батьків. Одним з найважливіших факторів, що формували і формують і досі відносини турботи про «слабких» членів роду, була релігія.

Так, з давніх часів саме релігія ініціювала і закріплювала в буденній свідомості турботу про старих, повагу до батьків. Старий Завіт встановлює норми: «Хто батька грабує, хто матір жене? – Це син, що застиджує та осоромлює»; «Перед лицем сивизни встань, і вшануй лице старого, і будеш боятися Бога свого»; «А хто вдарить батька свого чи матір свою, той конче

буде забитий. І хто проклинає батька свого чи свою матір, той конче буде забитий». Отже, повага до старих була святим обов'язком, пов'язана з підкоренням Богові. «Старшому не докоряй (навіть коли він і помиляється). Але умовляй, немов батька, старших жінок – немов матірок», «Слухай батька свого, – він тебе породив, і не гордуй, як постаріла мати твоя»; «Око, що з батька сміється і погорджує послухом матері, – нехай видзьобають його круки поточні, і нехай орлята його пожеруть!», – ці релігійні настанови добре відобразили розуміння того, що у старості з роками людина все більше стає схожа на дорослу дитину. Це відбувається через невідворотність згасання фізіологічних процесів організму та мозкової діяльності. І через це проходить майже кожний, хто доживає до глибокої старості. Наказ, щоб відповідно шанувати своїх батьків був поміщений в одній з Десятьох Заповідей, в п'ятій, де сказано: «Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь Бог твій, дає тобі».

Найдавніша «Руська правда» не містила спеціальних статей, які регулювали би сімейно-шлюбні відносини, за винятком ст. 1 (Коротка редакція), де йшлося про родичів, пов'язаних правом та обов'язком кровної помсти. З прийняттям християнства сімейно-шлюбне право було багато в чому запозичено від Візантії. Сімейно-шлюбні відносини були компетенцією церкви.

У другій чверті XVIII ст. розпочалася кодифікація права України, для якої були вагомими причини. Різноманітність джерел права, що діяли на територіях українських земель, які на той час входили до складу Російської імперії, Великого князівства Литовського, Польського, Австро-Угорського, розвиненість окремих його галузей та інститутів змушувало царське самодержавство до перегляду правових норм українського права через його систематизацією з тим, щоб поширити на українські землі імперське законодавство [176, с. 197].

Причини, що зумовлювали необхідність кодифікації:

- надзвичайна розмаїтість і невпорядкованість чинних джерел права в Українській гетьманській державі;
- існування конгломерату правових норм, інкорпорованих із правових систем Литви, Польщі, Німеччини, Росії, що не сприяло однотипності їх застосування відповідними державними органами;
- потреба перекладу «правних книг» на українську мову;
- прагнення козацької старшини впорядкувати національне чинне право, яке б забезпечувало їм широкі права та привілеї;
- бажання російської влади провести «контрольовану» систематизацію українського права, яка б відкрила якнайширші можливості поширення на Україну російського законодавства [176, с. 197].

Минуло майже 280 років як у резиденції гетьманів Лівобережної України, древньому Глухові (теперішньої Сумської області) була завершена робота над «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (далі – «Права») і таким чином у 1743 році народився проект першого відомого в історії Кодексу українського права. Ним передбачалося врегулювати широкий спектр суспільних відносин, встановити санкції за вчинені злочини та інші правопорушення, закріпити порядок діяльності судових органів тощо. Це була етапна подія у становленні української правової системи. Кодекс став результатом майже 15-річної напруженої праці кращих правників Гетьманщини і акумулював у собі випробувані життям здобутки вітчизняної правової думки [119, с. 7].

Досліджуючи історичну пам'ятку треба зазначити, що у главі 12 «Про заповіт або духовні записи» в статті 12 вказувалися причини, за яких батьки могли зректися своїх дітей та залишити їх без спадщини. Шостою причиною по якій батько, мати мали право зректися сина, дочки, а також відсторонити їх від спадщини було залишення дочкою, сином своїх батьків у похилому віці та ненадання необхідного їм харчування й інших потреб або ж якщо вони насильно перешкоджали їхньому складанню заповіту [119, с. 223].

Нажаль, доля «Прав» склалася невдало. З одного боку царська адміністрація Росії не поспішала із введенням їх у дію. Численні узгодження «Прав» затяглися з 1743 по 1756 роки. З другого боку й козацька старшина не виявляла рішучості у проведенні правової реформи.

За гетьмана К. Розумовського було кілька спроб затвердити права на зібраннях генеральної та полкової старшини. Але остання сумнівалася в доцільності змін. Значну частину старшини в цілому влаштовував Литовський статут, який тоді діяв в Україні. Ліквідація гетьманства в Україні і її автономії наприкінці XVIII ст. остаточно зняли питання про офіційне санкціонування «Прав» і введення їх в дію.

Попри ці обставини, «Права» поширювалися в Україні в рукописних списках, за ними вивчали українське право, на них були й окремі посилання в судовій практиці. Адже зміст цієї кодифікованої збірки не обмежувався тільки Литовським статутом, а включав чимало положень з інших законодавчих актів, окремі норми козацького звичаєвого права, а також деякі оригінальні новели. «Права» більш глибоко враховували національні особливості у регулюванні суспільних відносин в Україні, ніж Литовський статут [119, с. 7].

Наступною пам'яткою українського кодифікованого права у 1807 році стало «Зібрання малоросійських прав» (далі – «Зібрання») – пам'ятка права початку XIX ст., остання з численних спроб кодифікації «малоросійського права». Зібрання розробив статський радник Ф. Давидович у процесі роботи для створення нового законодавства Російської імперії, що одночасно передбачало проведення систематизації «малоросійського» права». Робота над «Зібранням» мала не нормотворчий, а виключно компілятивний характер. Збірка була підготована на основі використання провінційних норм права, які у своїй сукупності складали фундамент української системи права, що була своєрідним поєднанням норм звичаєвого права та законів, діючих в Лівобережній Україні на початку XIX ст. Отже, для укладання «Зібрання» було використано усе чинне протягом XVI–XVIII ст. українське

законодавство, тобто весь нормативний малоросійський матеріал з часів приєднання України до Московії, включаючи норми звичаєвого і церковного права, що продовжували діяти протягом і після Визвольної війни 1648–1654 роки, норми магдебурзького, саксонського, хелмінського права у польських перекладах, так зване німецьке міське право, Литовський статут, гетьманські універсали, кодифікацію «Права, за якими судиться малоросійський народ», які того часу застосовувались на території сучасних українських земель [42, с. 45].

Правова пам'ятка складається з трьох частин: 1) Про осіб – у книзі I; 2) Про діяння – книга II; 3) Про речі – книги III–V, котрі у свою чергу розділено на глави і окремі статті, позначені як параграфи – §. Кожна стаття містить посилання на правове джерело, що свідчить про намагання автора «Зібрання» спиратися на системний, науковий підхід у процесі його розробки [64, с. 50].

Відповідно до § 5 «Зібрання» – «Родителей кормить должны сыны и дочери, какъ не отдѣленные, такъ и отдѣленные». Як бачимо догодішні норми не мали такого поняття як «утримання», отже дослівно його можна було розуміти як обов'язок дітей годувати своїх батьків і цей обов'язок стосувався як тих дітей, які проживають разом з батьками, так і тих, які проживали окремо, створивши сім'ю та маючи окреме господарство. Також як і у попередніх «Правах», § 7 передбачав сім підстав, за яких батьки мали право відректися від своїх дітей, серед інших і «ежели родителей престарѣлыхъ дѣти оставять, и не дадутъ имъ пропитанія и другихъ надобностей». У зібранні є примітка, що дану норму взято з Саксонського дзеркала (магдебурзьке право) [166, с. 53].

Об'єктивна оцінка тогочасної ситуації дозволяє стверджувати, що доробок Ф. Давидовича був несумісним з ідеєю єдиного уніфікованого імперського права і тому залишився офіційно не затвердженим.

Матеріали хоча і були підготовані офіційною мовою імперії (на вимогу комісії російських кодифікаторів), наповнені особливим духом українства і

передають усе розмаїття праворегулювання цивільних відносин у Малоросії [42, с. 44].

Процес упровадження російських структур на українських землях, який було започатковано ще у 70-х роках XVIII ст., було повністю завершено у 1830-х роках.

Офіційне зібрання розташованих в тематичному порядку діючих законодавчих актів Російської імперії, створене за ініціативою імператора Миколи I було зібрано в Зводі законів Російської імперії. Перше видання «Зводу законів Російської імперії» відбулося у 1832 році, подальші – і 1842 і 1857 роках (загалом 15 томів). У 1885 року був виданий додатковий XVI том, де містилося процесуальне законодавство. Відносно особистих немайнових відносин, то у ст. 177 глави 2 розділу 2 книги X йшлося про те, що діти повинні проявляти щиросердну повагу, слухняність, покору та любов; слугувати їм з пошаною та приймати батьківські зауваження терпляче та без нарікань. Пошана дітей до пам'яті батьків повинна була продовжуватися і по їх смерті. Обов'язок же утримання батьків був закріплений в цій же главі, в якій мова йшла про дітей невідділених і відділених. Стаття 190 визначала, що відділеними від батьків вважалися діти, яким була виділена законна чи будь-яка інша частина батьківського майна. Як правило, малася на увазі нерухомість, на якій дитина могла самостійно здійснювати господарство і лише досягнувши повноліття, тобто 21-го року, дитина мала право розпоряджатися їм без дозволу батьків. Саме для дітей, які досягли повноліття ст. 194 встановлювався обов'язок утримувати своїх дітей: «Дѣти обязаны однако же, хотя бы они были совершенно отдѣлены отъ родителей, если сіи послѣдніе находятся въ бѣдности, дряхлости или немощахъ, доставлять имъ пропитаніе и содержаніе по самую ихъ смерть» [48].

Розглядаючи тему правовідносин батьків і дітей, не можна оминати особистісні, морально-етичні стосунки між ними в період XVIII–XIX ст., що зафіксовані в етнокультурній спадщині українців. Так, змалечку дітей учили

поваги до старших, особливо батьків – батька й матері, які мали беззаперечний авторитет. Навіть в обряді родин існувала традиція після зав'язування пупа класти дитину до ніг матері, щоб символічно запрограмувати її покірність батькам [52].

У великій нерозділеній сім'ї глава (дід, батько або за їх відсутності – мати, старший брат, у братській нероздільній сім'ї – старший брат) був наділений великою владою. До його функцій відносилися: розподіл обов'язків між членами сім'ї, розпорядження майном сім'ї, організація і контроль господарської діяльності, дотримання релігійно-моральних норм життя кожним із членів сім'ї, виховання дітей, забезпечення в родині злагоди та порядку [39, с. 332].

За звичаєвим правом навіть одружений син не міг заперечувати батькові і розв'язання конфліктних ситуацій при зіткненні інтересів старшого і молодшого поколінь вирішувались на користь шанування батьківських. За свідченням Павла Чубинського, волосні суди Західно-Руського краю досить часто виносили вироки про тілесне покарання різками навіть дорослих дітей не лише у випадках, коли вони піднімали руку на батьків чи лаяли їх непристойними словами, але й тоді, коли син погано ставився до матері: не шанував її як матір і був непослухом у розпорядженнях її по господарству.

Народний звичай вимагав від дітей поваги до батьків та старших за віком, гуманних відносин між членами сім'ї і родичами. Будь-яке інше ставлення вважалося тяжким гріхом. Любов і повага до батьків як одна з найбільших добродієв глибоко вкоренилася в побуті українців. У багатьох родинах був звичай «віддавати чолом», тобто цілувати руку батькам і родичам. Крім того, українці змалечку привчали дітей молитися за батьків і за всю свою сім'ю [74, с. 158–159].

Традиційно діти зверталися до батьків на «Ви», вживаючи так звану «множинну гідність». «Ти» було неприпустимим і виражало б неповагу. Обов'язкове вживання займенника «Ви» показувало не лише шанобливе, а й ієрархічне ставлення молодших до старших. З пелюшок у дітей виховували покору батьківському слову й волі. Можна стверджувати, що в традиційному суспільстві не було рівності у взаєминах між батьками і дітьми. Ідея підлеглості дітей батькам як норми закріплювалася через світоглядні уявлення, фольклор, де чітко простежуються вимоги у всьому неухильно дотримуватися їхніх настанов і застерігається в жодному разі не йти проти батьків: «Отча й материна молитва зо дна моря рятує, а проклін у калюжі топить»; «За мамчині сльози – Бог долю зморозе» [82, с. 118].

Авторитет батьків проявлявся у їхньому слові, насамперед благословенні або проклятті. Обидва вважалися такими, що мають особливу силу і виконують захисну або нищівну функцію. Скажімо, без батьківського благословення шлюб не визнавався громадою і вважався нелегітимним. Чи не тому у весільному обряді стільки шанувальних і величальних слів, поклонів, цілування рук при звертанні до батьків на весіллі. Отож, крім етичних і моральних засад, батьківське слово мало ще і юридичний характер [30; с. 35].

У цьому контексті цікаве питання про послух/непослух батькам уже дорослих, одружених і самотійних дітей. Як видно з етнографічних записів і судових справ, ситуація в такому випадку могла різко мінятися. Наприклад, як свідчить харківський історик, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України Володимир Маслійчук, «при розгляді численної судової документації другої половини XVIII ст. натрапляємо на не шанування, та ще й збиткування дітьми над батьками». Причини дослідник вбачає насамперед у поділі майна і спадщини та наводить низку прикладів із судових справ колишньої Гетьманщини про побиття батьків дорослими дітьми. Особливо поширені вони були серед дрібних дворян, де, м'яко кажучи, про шанування

батьків зовсім не йдеться: «батька свого Якова Соколовського ледь не вбив, тягаючи за волосся при людях»; «син Андрій насильно оре її землі, б'є підданих, забирає її жито, обзиває “дурою, марою й брехухою”»; «дяк Пилип із Мишківки не лише постійно лаявся з батьком, а й відрізав пальця матері»; «козак Гаврило Заворотний, образившись на батька, намагався вбити його «в дорозі сокирою». Підсумовуючи, дослідник доходить висновку, що «пошана до батька й матері була переважно моралізаторською вимогою, яку часто порушували» [88, с. 23–25].

У середині XIX ст. серед українців досить міцно зберігався принцип не залишати батьків на самоті. Згідно із звичаєвим правом із батьками залишався один із синів: на Лівобережжі – молодший, на Правобережжі – старший. Дочки з батьками залишалися тоді, коли батьки не мали синів: у цій ситуації одна з дочок приводила на «батьківський ґрунт» приймака. Лишатися на «батющині» вважалося не тільки почесним, але й вигідним, бо за звичаєвим правом тому, хто доглядав батьків, передавалася у спадщину батьківська оселя і більша частина землі. Це правило поширювалося і на дочок, котрі залишалися на «батьківському ґрунті» [73, с. 186].

Передача спадщини нерідко оформлювалася договором (так званим – «на доживання»), особливо у випадках, коли звичаєве право нечітко трактувало, хто ж мусив лишитись з батьками. В таких ситуаціях батько сам обирав спадкоємця – найслухнянішого сина, який міг би найкращим чином доглянути батьків. Ідучи «на доживання», батьки домовлялися з тими дітьми, які лишалися на їхньому подвір'ї, про долю спадщини, розмір наділу, характер роботи в господарстві. Окремі пункти договору складали умови догляду за батьками та їхніми неодруженими дітьми. Адже спадкоємці були зобов'язані виховувати своїх менших братів і сестер, готувати їм придане, одружувати, а в разі, коли останні схочуть залишитися на батьківському подвір'ї, – виділяти їм земельний наділ [73, с. 186].

Виходячи з наведених норм, цікаву в ті часи з цього приводу судову практику приводить нам С. В. Пахман, заслужений професор Санкт-

Петербурзького університету: так, діти, переважно сини, зобов'язані були давати батькам житло та утримання, відповідно до свого матеріального стану, у тому випадку, коли батьки самі не в змозі були прогодуватися, по старості або з інших причин (1857 р.). Цей обов'язок виникав здебільшого в тих випадках, коли батько через похилий вік, а мати через свою безладну поведінку, зовсім усувалися від господарства, яке, разом з тим, передавалося в розпорядження сина, за умови надання батькам житла і утримання до самої їх смерті; але і незалежно від зазначеної обставини, іноді, з обов'язком надавати батькам утримання, суди покладали на сина обов'язок жити з ними разом і самовільно з дому батьків не відлучатися [102].

Нерідко волосні суди самі визначали утримання, яке син зобов'язувався видавати батькам. Так, в їх рішеннях зустрічаємо вказівки, що саме з харчів та одягу син зобов'язаний був доставляти батькам (1858 р.), і причому зазвичай детально визначався як рід припасів, особливо хліба, так і кількість їх, із зазначенням самого терміну, в який вони повинні були видаватися, щорічно чи в певному розмірі або на кожен місяць тощо, і навіть окрім цього, іноді покладался обов'язок побудувати хату або давати грошову допомогу. Щодо останнього суди вказують також докладно, яку саме суму син зобов'язаний був давати на утримання батьків, особливо в тих випадках, коли утримання визначалося саме грошовою сумою, притому щорічно або щомісяця, тощо (1859 р.). Іноді волосні суди зобов'язували синів, понад певної грошової суми, видавати на утримання батькам, також певну кількість хліба, дров, надавати пасовище для їх худоби, тощо (1860 р.). Зустрічаються також вказівки, що, за бажанням батьків, волосні суди зобов'язували синів одноразово сплатити їм певну суму (1861 р.). Так само, сини, що знаходилися на заробітках, зобов'язані були висилати в батьківський будинок гроші на ведення господарства (1862 р.). Але якщо батько сам не побажає жити з сином, то утримання йому, в деяких принаймні випадках, волосні суди не присуджують, а зобов'язують сина внести на користь батька певну грошову суму, після отримання якої батько нічого більше вимагати від сина вже не

має права, і понад те, надають йому іноді право отримати ті речі, на які він вказував (1863 р.) [102].

Обов'язок утримувати батьків лежав на всіх дітях, тому старші зобов'язувалися надавати батькам утримання до тих пір, поки підروстуть молодші, а на останніх цей обов'язок переходив, потім, після вступу в «скоєні літа», тобто з повноліттям (1864 р.). Коли дорослих синів було не один, а кілька, то деякі волосні суди зобов'язували кожного з них годувати батьків по черзі (1865 р.). Якщо ж обов'язок утримувати батьків приймав на себе один з синів, то на його частку, в деяких місцевостях, надавалася при розділі з майна дещо більша частина ніж іншим братам (1866 р.). Але ті з синів, які не отримали від батька ніякого майна, від обов'язку утримувати батьків звільнялися волосними судами (1867 р.). Від обов'язку давати на утримання батьків звільнялися і сини, що вступили на військову службу (1868 р.). При призначенні утримання батькам волосні суди співставляли кошти синів і потреби батьків, приймаючи, до уваги, чи мають батьки гроші на прожиття, крім допомоги від дітей, і які саме, чи здатні вони до роботи чи ні, і, нарешті, яка була поведінка батьків (1869 р.) [102].

За відмову батькам в їжі волосні суди піддавали сина покаранню різками (1870 р.), або надавали батькові самому покарати сина різками, не перевищуючи 20 ударів, або арештом не більше тижня (1871 р.). Відносно житла, то батькам, які мали кількох синів, надавалася повна свобода вибору: вони мали право жити у будь-якого сина і могли переходити від одного до іншого з майном, якщо воно у них було (1872 р.). Сини не мали права виганяти батька або матір з дому, в іншому випадку каралися різками (1873 р.). Якщо мати не могла ужитися в сім'ї синів, наприклад не може порозумітися з їхніми дружинами, то сини зобов'язувалися волосним судом побудувати їй келію для проживання (1874 р.) [102].

Після видання Зводу законів Російської імперії передбачалося приступити до створення галузевих уложень. Їх створення передбачало складнішу форму систематизації права, зокрема кодифікацію, тобто не тільки

упорядкування старих норм, а й доповнення, змістовну переробку й узгодження певної групи правових норм та об'єднання їх у єдиному нормативно-правовому акті. Першим досягненням на цьому шляху у сфері сімейних відносин стало прийняття ВЦВК Кодексу законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право РСФРР 16 вересня 1918 року, та опублікування його 22 жовтня 1918 року [60]. У липні 1919 року в Україні також був прийнятий Кодекс законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку УРСР, який фактично і не набрав чинності у зв'язку з військовими подіями на території України (громадянською війною). Незважаючи на те, що перший сімейний кодекс УРСР багато в чому редакційно і змістовно відтворював усі принципові положення російського сімейного кодексу, він мав велике юридичне значення для становлення правової системи в Україні [58].

Перегляд сімейного законодавства в СРСР, що розпочався у 1923 році, тривав протягом 1925–1926 років та завершився прийняттям у СРСР Кодексу законів про шлюб, сім'ю та опіку від 19 листопада 1926 року, що був введений в дію 01 січня 1927 року, та відповідно в Україні – Кодексу законів про родину, опіку подружжя та акти громадянського стану УСРР, що був затверджений 31 травня 1926 року. Обов'язок дітей утримувати батьків в останньому був закріплений у статті 32, в якій містилася норма такого змісту: «Діти зобов'язані давати утримання своїм злиденим батькам у випадку їхньої непрацездатності або безробіття. Розмір кожного з дітей у наданні утримання батькам встановлюється в залежності від ступеня потреби й непрацездатності батьків та матеріального стану кожного з дітей.

Судові надається право у виїмкових випадках, в залежності від особливостей взаємин дітей і батьків, звільняти дітей від зазначеного у цьому статті обов'язку давати матеріальну поміч злиденим батькам» [59, с. 31].

В останньому застереженні, як відзначають автори Науково-практичного коментарю до кодексу, було взято до уваги потребу нормувати

ті взаємини, що склалися в побуті після революції, наприклад, розлад між батьками та дітьми на ґрунті революційної діяльності дітей або антирелігійної пропаганди, яку вони проводили [151, с. 395–396].

У частині 2 ст. 81 Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року обов'язок утримувати батьків був сформульований інакше: «Утримання непрацездатних батьків, які потребують допомоги, є обов'язком їх повнолітніх дітей». При цьому діти могли бути «притягнуті» до участі в додаткових витратах, викликаних тяжкою хворобою, каліцтвом, необхідністю стороннього догляду та іншими винятковими обставинами. Крім того, діти могли бути звільнені від обов'язку утримання батьків, якщо судом було встановлено, що батьки ухилялися від виконання батьківських обов'язків [62].

Однак треба не забувати, що в радянські часи тривалий час було досить неоднозначне ставлення до позашлюбних дітей, поширювалася навіть думка про те, що у разі, коли, наприклад, працездатна мати проживає спільно із повнолітнім працездатним сином, про сім'ю у юридичному сенсі говорити не можна, оскільки вони не мають один щодо другого аліментного обов'язку [151, с. 6].

У 1996 році на конституційному рівні був закріплений обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Новий СК України 2002 року однією з основних цілей регулювання сімейних відносин визначив утвердження почуття обов'язку перед батьками (ч. 2 ст. 1) [163].

Регулюванню відносин щодо утримання батьків присвячена окрема 17 глава.

Треба зауважити, що в нормах глави 17 СК України паралельно з словами «матір», «батько», використовується у множині слово «батьки», але системний аналіз всіх норм, поміщених до даної глави свідчить, що у множинному виразі «батьки» обов'язок з їх утримання необхідно розглядати стосовно кожного, тобто матері й батька, окремо.

СК України передбачає, що саме за умови непрацездатності та потреби батьків у матеріальній допомозі у дітей виникає обов'язок щодо утримання своїх батьків.

Крім сплати аліментів на утримання, повнолітні дочка, син зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, зумовлених тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю (ст. 203 СК України) [163].

Якщо раніше обов'язок по утриманню батьків покладался лише на повнолітніх дітей, то новелою чинного СК України є один виняток з цього правила: відповідно до ст. 206 СК України у виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, інвалідами, а дитина має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними [163].

Слушно зауважує О. Ю. Ільїна, що сімейні відносини піддаються в більшості своїй регулюванню не нормами права, а й соціальними нормами [50, с. 27–28]. Сфера дії права не може і не повинна бути безмежною, навпаки, вона обмежена певними рамками, що зумовлені сутнісним призначенням права. Право не регулює все суспільне життя [34, с. 6–7]. Частина 3 ст. 7 СК України проголошує, що сімейні відносини регулюються лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим щодо інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Отже, в сучасних умовах розвитку суспільства відносини між батьками і дітьми врегульовуються не лише правом; значний вплив на цю сферу людського життя мають і такі регулятори суспільних відносин, як норми моралі, релігійні норми, значення яких не можна недооцінювати в соціально-правовій політиці держави. Моральний вибір людського буття природно впливає із самого факту соціальності і свідомості людини, яка найбільш ефективно керується (на відміну від тварин) не інстинктами, а моральним законом [90, с. 99]. Уявлення особи про моральність поведінки ставить перед нею значно більше обов'язків щодо батьків або дитини, ніж правові приписи [70, с. 30].

М. І. Матузов справедливо вказує, що мораль є більш вимогливою до поведінки індивіда. Право не в змозі примусити людину бути завжди і у всьому гранично чесною, порядною, правдивою, справедливою, чуйною, шляхетною, йти на самопожертву тощо. Цього законом не передбачиш [170, с. 332–333]. Справедливо відзначає С. С. Алексєєв, що чимала кількість нормативних положень, які містяться в нормативних юридичних документах і мають оціночний характер, може набути необхідної визначеності і реальної юридичної дії тільки на підставі моральних критеріїв і моральних оцінок [1, с. 162]. Деякі моральні норми тісно переплітаються з правовими нормами; зокрема, такі моральні поняття, як «любов», «духовний, моральний розвиток», знаходять своє правове обрамлення у правовій нормі [70, с. 30–31]. Наприклад, частини 1, 2 ст. 150 СК України зобов'язують батьків піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, виховувати її в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї родини, свого народу, своєї Батьківщини [163]. Якщо дотримуватися цих приписів закону, можна припустити, що здебільшого такі виховні процеси будуть відбуватися за ланцюжковим принципом.

Погоджуючись із позицією Р. Майданика, треба відзначити, що моральними нормами, в більшості своїй, регулюються відносини в сім'ї [84, с. 54]. Моральні норми охоплюють майже всі сфери життєдіяльності суспільства: економіку, політику, право тощо. Але в «чистому» вигляді моральне регулювання поширюється на порівняно вузьку сферу міжособистісного спілкування (дружба, кохання, взаємодопомога) [171, с. 274]. У відносинах між батьками та дітьми такі категорії, як взаємодопомога, чесність, любов, повага тощо, мають особливе значення і впливають, перш за все, на здійснення особистих і майнових прав. Саме моральні чинники зумовлюють добросовісне виконання батьківських обов'язків щодо дитини та дитини щодо батьків більшою мірою, ніж приписи правових норм [70, с. 31]. Значний вплив на здійснення прав батьків та дітей мають й інші соціальні норми, зокрема, релігійні. Як справедливо зауважує

З. В. Ромовська, потужним регулятором сімейних відносин залишається канонічне право [151, с. 63]. Так, Катехизм Католицької Церкви в статті 4 Четвертої Заповіді наголошує, що поки дитина живе в домі своїх батьків, вона повинна виконувати кожне прохання батьків, мотивоване її добром або добром родини. Виростаючи, діти продовжуватимуть шанувати своїх батьків. Послух батькам закінчується з повноліттям дітей, але не закінчується повага, яка залишається назавжди. Четверта Заповідь нагадує дітям, які виросли, про їхню відповідальність перед батьками. Наскільки це можливо, вони повинні надавати батькам матеріальну і моральну допомогу у старості, під час хвороб, у самотності чи смутку [56]. Архієрейський собор 2000 року, який прийняв «Основи соціальної концепції Русської Православної Церкви», відзначає, що народження і виховання дітей, за православним вченням, є однією із найважливіших цілей шлюбу. «Почитай отця твого и мати твою, чтобы продлились дни твои на земле», – проголошує п'ята заповідь [99].

Таким чином, з плином часу, зміною соціально-економічного становища в Україні сімейне законодавство, яке регулювало відносини щодо утримання непрацездатних батьків, змінювалося і вдосконалювалося. Чималу роль в його формуванні відігравали звичай, мораль та релігія. На сьогоднішній день відносини дітей та батьків щодо утримання останніх законодавчо наближені до найбільш гуманних та справедливих, однак, незважаючи на це, ще є чимало питань, які потребують законодавчої ініціативи у їх розв'язанні.

1.3 Міжнародний досвід правового регулювання обов'язку щодо утримання батьків

Як і в Україні, так і в усьому світі, сім'я як основний елемент суспільства була і залишається берегинею людських цінностей, культури та

історичної спадкоємності поколінь, чинником стабільності і розвитку. Завдяки сім'ї міцніє і розвивається держава, зростає добробут народу.

Треба зауважити, що здебільшого більшість європейських розвинутих країн не має судової практики у справах щодо стягнення аліментів на утримання батьків. До таких відносяться: Франція, Канада, Іспанія, Бельгія. Це пояснюється високим економічним рівнем розвитку і розвинутою системою державної матеріальної допомоги, медичного забезпечення, що на високому чи достатньому рівні забезпечує життєві вимоги непрацездатних осіб, хоча деякі з цих країн і мають законодавчо закріплений обов'язок дітей утримувати батьків, однак існує він лише в теорії.

Спочатку розглянемо та проведено порівняльний аналіз обов'язку щодо утримання непрацездатних батьків на прикладі правового регулювання даного питання в таких країнах СНД як: Республіка Білорусь, Російська Федерація та Республіка Молдова. Треба відзначити, що в своїй більшості, норми, що регулюють обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх батьків є тотожними з нормами сімейного законодавства України, проте є деякі відмінні особливості. Так, жодна з представлених країн у своєму сімейному законодавстві не передбачає обов'язку дитини (неповнолітньої особи) навіть у виняткових випадках стягувати за рішенням суду витрати на догляд та лікування батьків. Республіка Молдова має норму аналогічну ст. 203 СК України, однак якщо наше законодавство має на увазі саме особливі випадки, викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю батьків, що є підставою для застосування даної норми, то ст. 81 СК Республіки Молдова прямо передбачає, що саме у виняткових випадках: важка хвороба, важке або виражене обмеження можливостей, каліцтво кого-небудь з батьків та при інших подібних обставинах повнолітні діти можуть бути зобов'язані судом понести витрати, викликані даними обставинами [158]. Аналогічна норма – ст. 88 СК РФ також зазначає про виключні обставини (важка хвороба, каліцтво, необхідність стороннього догляду за батьками). Треба зазначити, що статті СК РФ щодо утримання одразу передбачають і

обов'язок дітей щодо піклування непрацездатних батьків та стягнення витрат на догляд, що також відноситься до витрат, пов'язаних із таким піклуванням [159].

На відміну від українського законодавства, сімейне законодавство представлених країн СНД тягар по утриманню непрацездатних батьків покладає не лише на повнолітніх, але й працездатних. СК РФ у ч. 2 ст. 87 щодо примусового стягнення аліментів на утримання, прямо передбачає умову, що передує цьому – «У разі відсутності згоди щодо виплати аліментів, аліменти на утримання непрацездатних батьків стягуються з працездатних повнолітніх дітей у судовому порядку». Така згода може полягати у підписанні договору про сплату аліментів. Українське ж законодавство використовує аналогію та загальну норму щодо договірних засад в сімейному праві.

Також можна відмітити, що РФ та Республіка Молдова встановлює в своєму сімейному законодавстві, що розмір аліментів визначається судом лише в твердій грошовій сумі, тоді як в Республіці Білорусь розмір аліментів визначається в твердій грошовій сумі або ж у сумі відповідних, базових величин, що підлягають виплаті щомісячно [62]. Останній варіант можливий у разі покладення обов'язку дитини у рахунок утримання, наприклад, сплачувати певні щомісячні платежі в інтересах батька, матері. Такими платежами можуть бути витрати, пов'язані з придбанням ліків, що приймаються батьком, матір'ю на постійній або регулярній основі, загальною вартістю або окремо виставлених рахунків на сплату житлово-комунальних послуг. На відміну від запропонованих для порівняння країн СНД, в Україні встановлений альтернативний розмір аліментів, який може бути присуджений судом у частці від заробітку або у твердій грошовій сумі чи навіть одночасно у частці від заробітку та твердій грошовій сумі. Треба погодитися із думкою М. Вербіцької, що така позиція законодавця обумовлена тим, що сьогодні складно об'єктивно оцінити реальний рівень доходів громадян України, дуже часто трапляється, коли відомості про

доходи громадяни приховують, довідки про заробітну плату не відповідають дійсності; в Україні процвітає і офіційно не зареєстрована праця. Тому розмір аліментів у кожному випадку визначає суд, беручи до уваги різні обставини і детально досліджуючи джерела прибутку того, з кого будуть стягуватися аліменти, та матеріальне становище батьків [22, с. 33].

Для можливості порівняльного аналізу вітчизняного законодавства відносно обов'язку дітей утримувати своїх батьків, для прикладу, розглянемо правове регулювання даного питання у США, в яких сімейні матеріальні зобов'язання, насамперед, регулюються штатом, а не федеральним урядом. Норми права зазвичай закріплені в законах штату, а не в судовій практиці. Усі п'ятдесят штатів мають закони, які зобов'язують певну категорію повнолітніх осіб піклуватися, утримувати або матеріально допомагати іншим членам сім'ї. Здебільшого закони штату передбачають присудження аліментів у декількох випадках: на користь одного з подружжя в разі розлучення («подружнє утримання»), та користь неповнолітніх дітей («аліменти» або «утримання дітей»). Крім того, за законом у деяких випадках батьків можуть також зобов'язати утримувати повнолітніх дітей-інвалідів. У деяких штатах існує додаткова категорія, що стосується матеріального утримання. Закони штату, які зобов'язують повнолітніх дітей утримувати батьків, іноді називаються законами про «батьківське утримання», «сімейну відповідальність», «підтримку сім'ї», або «утримання батьків дітьми». Трохи більше половини американських штатів (плюс Пуерто-Ріко в якості території США) мають закони, які в теорії зобов'язують повнолітніх дітей виплачувати матеріальну допомогу своїм батькам [106, с. 253–254].

Сучасні закони про утримання батьків дітьми в США мають історичне коріння в Англії за часів правління королеви Єлизавети, коли було прийнято

ряд законів про бідність, потім американські колонії запровадили свої правила про бідність. Свого часу аж 45 з 50 штатів США мали закони про утримання батьків дітьми. У деяких випадках ці закони створювали взаємні зобов'язання щодо матеріальної допомоги, причому не лише стосовно повнолітніх дітей і їх батьків, а й також щодо онуків та бабусь/дідусів. Однак відповідне формулювання, яке включало бабусь і дідусів, було загалом скасоване у середині XX ст. Незважаючи на довгу історію цих законів, які зобов'язували утримувати незаможних батьків, примусове виконання таких законів є відносно рідкісним явищем, особливо порівняно із законами про утримання неповнолітніх дітей або подружнє утримання [106, с. 254].

Закон про утримання батьків дітьми штату Вірджинія є типовим законом, існування якого можна простежити в історії до прийняття законів про соціальне забезпечення за колоніальних часів. Закон, кодифікований у Анотованому зведенні законів штату Вірджинія, розділ 20-88, розпочинається твердженням про загальне зобов'язання, обумовлюючи, що «це має бути... зобов'язанням усіх працездатних осіб старших 18 років після того, як ця особа достатньою мірою забезпечить свою власну сім'ю, допомагати та підтримувати свою матір/батька, якщо вона/він перебувають у скрутному становищі». Цей закон надає судам повноваження визначати та зобов'язувати робити виплати для батьків, у тому числі розподіляти витрати між кількома дітьми. Закон штату Вірджинія дозволяє повнолітнім дітям висувати в якості заперечення такі аргументи, як батько/матір «залишив сім'ю або жорстоко поведився в минулому». Несплата аліментів на батьків є одночасно і цивільним правопорушенням, і кримінальним злочином. Структура закону штату Вірджинія є типовою для законів інших штатів про утримання батьків дітьми. Зокрема, в таких законах закріплюється загальний

обов'язок дитини перед батьками, підстави для відповідальності (наприклад, «обставини бідності чи нужденності»), винятки з обов'язку утримувати батьків (наприклад, дитина, про яку батьки не дбали в дитинстві), а також механізм для примусового виконання [106, с. 255].

Деякі штати, такі як Массачусетс і Північна Кароліна, передбачають лише кримінальні санкції за відмову від матеріального утримування батьків, тим самим позбавляючи батьків права на подачу цивільного позову проти повнолітньої дитини. Один штат, Айдахо, у 2011 році скасував свій закон про утримання батьків дітьми у Зведенні законів штату Айдахо § 32-1002. Автори законопроекту щодо скасування цієї норми пояснили, що цей закон застарів і може спантеличити потенційних претендентів на соціальне забезпечення або догляд у будинку для людей похилого віку [106, с. 256]. На сьогодні існує лише частина штатів і територій США, що мають закони про утримання батьків дітьми і можуть бути використані з метою стягнення з повнолітніх дітей витрат на допомогу нужденним батькам.

Отже протягом останніх 50 років закони про утримання батьків дітьми рідко використовувалися в більшості штатів США. Тим не менш, в одному штаті – Пенсільванія – ця тенденція є зовсім іншою. Закон про утримання сім'ї штату Пенсільванія передбачає, що «всі зазначені особи зобов'язані піклуватися та матеріально допомагати нужденній особі, незалежно від того, чи є ця людина на державному забезпеченні: 1) чоловік/дружина малозабезпеченої особи; 2) дитина малозабезпеченої особи; 3) батько чи мати малозабезпеченої особи». Між 1937 і 2005 роками положення закону штату Пенсільванія про утримання батьків дітьми були частиною законів про соціальне забезпечення. У 2005 році закон був дещо змінений: орган законодавчої влади перемістив це положення до Кодексу про сімейні відносини. Треба відзначити практику штату Пенсільванія, яка не притаманна українській відповідно до сімейного законодавства України.

Закон 23 Pa. C.S.A. § 4603(c) безпосередньо дозволяє подавати позов від імені «малозабезпеченої особи» або «будь-якої іншої особи або державного органу, або державної установи, що мають інтерес у догляді, обслуговуванні або допомозі такій малозабезпеченій особі» [106, с. 262–263].

Сучасна епоха законів про утримання батьків дітьми в штаті Пенсільванія розпочалася у 1994 році. У справі *Savoу v. Savoу*, розлучена мати подала позов проти повнолітнього сина [195]. Матір мала ряд проблем зі здоров'ям, у тому числі перенесла операцію на ший та травму, що призвела до перелому щиколотки. Вона отримала компенсацію за нещасний випадок на виробництві, а її щомісячний прибуток у вигляді допомоги з соціального забезпечення становив 428 доларів США. Вона також мала борг за надані медичні послуги в розмірі 10 000 доларів. США. Її син був співвласником сімейного бізнесу з виробництва меблів, утриманців у нього не було. Відповідно до доказів, наданих у ході судового розгляду, син отримував щомісячний дохід у розмірі 2327 доларів США, проте його щомісячні витрати становили 2583 доларів США. Він стверджував, що відповідно до положень закону штату Пенсільванія він не може нести відповідальність за матеріальну допомогу матері, оскільки у нього не було «достатньо фінансових можливостей». Суд відхилив цей аргумент і прийшов до висновку, що навіть якщо мати мала певний щомісячний дохід, вона була «малозабезпеченою» в розумінні закону про утримання батьків дітьми, «оскільки сума її розумних витрат на проживання» перевищувала розмір її щомісячного доходу. Апеляційний суд підтвердив рішення суду першої інстанції про те, що син має виплачувати 125 доларів США на місяць у рахунок минулих медичних витрат його матері. Суд відхилив останній аргумент сина, що відповідний закон було відмінено через внесення змін у закон про соціальне забезпечення.

Справа *Savoу* 1994 року може розглядатися як поворотний момент з двох причин. По-перше, це була справа сучасної епохи, що визнала життєздатність забутого закону, який дозволяє батькам подати в суд на

повнолітню дитину безпосередньо з метою отримання матеріальної допомоги; також можна зробити висновок, що відповідальності не можна уникнути шляхом удаваного перевищення витрат дитини над її доходами. По-друге, навіть якщо батько/матір подали в суд на дитину, претендуючи на отримання аліментів, суд зобов'язав сина оплатити попередні рахунки за медичні послуги, надані матері, а не виплачувати утримання матері. Мати була позивачем, а відшкодування отримала лікарня [106, с. 263–264].

Наступною важливою справою є *Presbyterian Medical Center v. Budd* [194]. У цій справі будинок для людей похилого віку подав в суд на дочку мешканця цього закладу, використовуючи декілька аргументів: закон про утримання батьків дітьми, порушення умов контракту, шахрайство, а також теорію справедливості і правила реституції. Будинок для людей похилого віку стверджував, що на момент смерті матері її заборгованість складала 96 000 доларів США і що дочка обіцяла подати заявку на Medicaid, щоб сплатити за довгостроковий догляд за матір'ю, але замість цього вона використовувала довіреність для перерахування більш ніж 100 000 доларів США з банківського рахунку матері на власний рахунок. Апеляційний суд ухвалив, що будинок для людей похилого віку може використовувати закон про утримання батьків дітьми як засіб відшкодування витрат на лікування «малозабезпеченої» матері за рахунок дочки. Справа Budd 2003 року була важливою, оскільки вона підтвердила, що третя сторона може подати позов проти повнолітньої дитини щодо утримання батьків дітьми відповідно до § 4603(c) у якості «особи..., що має інтерес у догляді, обслуговуванні або допомозі» батька/матері. Справа була також важливою, тому що суд прокоментував провину дочки у тому, що через неї мати стала малозабезпеченою. Однак, суд стягнув з дитини вартість утримання її матері в будинку для людей похилого віку без доведення позивачем факту шахрайства, як підставу відповідальності дитини.

У 2005 року, через два роки після прийняття рішення в справі Budd, законодавчий орган штату Пенсільванія перемістив закон про утримання

батьків дітьми з Кодексу законів про соціальне забезпечення до Кодексу законів про сімейні відносини, цей крок ще більшою мірою підвищив роль закону. Будинки для людей похилого віку та інші установи тривалого догляду почали частіше використовувати право позову до родичів їх підопічних. Підбиваючи підсумки дослідження в штаті Пенсільванія, автор визначає кілька справ, порушених з часу розгляду справи Budd 2003 року, в ході яких учасники прагнули застосування законів штату Пенсільванія про утримання батьків дітьми, але в більшості випадків позивачем є особа чи установа, що надає медичні послуги, наприклад, будинки для людей похилого віку. Деякі з випадків посиляються на активне зловживання дитиною коштами своїх батьків, проте багато випадків стверджують, що незалежно від доказів провини, дитина має нести відповідальність за те, щоб або допомогти батькам отримати право на Medicaid, або оплачувати утримання в приватному порядку. На відміну від одного прикладу справи у штаті Вірджинія або декількох нещодавніх прикладів з України, де члени сім'ї прагнуть прямої матеріальної підтримки на користь батьків, справи штату Пенсільванія демонструють зростаючу кількість позовів третіх сторін щодо відшкодування витрат на догляд. Справи штату Пенсільванія створюють нові орієнтири для законів про утримання батьків дітьми, що має важливе значення для нації старіючих бебі-бумерів. Принаймні ще один штат, Південна Дакота, офіційно повідомляв про подібні рішення у судових справах [106, с. 266].

Здійснивши паралельний аналіз законодавства та судової практики у правах щодо обов'язку дітей утримувати батьків, К. С. Пірсон у своїх висновках зауважила, що суперечлива судова практика застосування законів про утримання батьків дітьми з метою примусового надання повнолітніми дітьми матеріальної підтримки своїм нужденним батькам може представляти конкуруючі погляди на те, як розподіляти державну та приватну відповідальність за допомогу бідним. У США та Україні мова та формулювання законів про утримання батьків дітьми є подібними,

закріплюючи загальне зобов'язання, з якими багато людей погодилися б з моральної точки зору, що діти повинні підтримувати і допомагати своїм нужденним батькам. Різниця полягає в готовності примусового застосування таких законів. Не можна не погодитись із автором дослідження, що коли нація бажає і може фінансово забезпечити належну державну підтримку бідним літнім людям, закони про утримання батьків дітьми є менш важливими і не так часто застосовуються. В кінці своєї статті, автор зазначає, що у США, коли федеральний уряд у минулому використовував програму Medicaid для фінансування довгострокового догляду за людьми похилого віку, штати скасували або обмежили використання законів про утримання батьків дітьми. Однак, оскільки велика демографічна група бебі-бумерів (особи, які народилися в період демографічного вибуху після Другої світової війни між 1946 і 1964 роками) досягає літнього віку, тим самим збільшуючи потреби у дорогій медичній допомозі та довгостроковому догляді, може виникнути підвищений інтерес до застосування законів про утримання батьків дітьми [106, с. 266].

Цікава судова практика з досліджуваного питання виробилася в Німеччині. У 2014 році Верховний суд ФРН у цивільних справах ухвалив рішення, яким зобов'язав 60-річного сина сплатити дев'ять тисяч євро за догляд свого немічного батька в якості компенсації за витрати міського будинку по догляді за людьми похилого віку. Оскільки де-факто в Німеччині діє прецедентне право, тепер діти похилих батьків, які потребують фінансової підтримки і догляду, не зможуть оскаржити претензії батьків і держави на свої кошти. А це означає, що якщо батько чи мати матимуть потребу в професійному догляді або є нужденними, перш ніж платити підвищену соціальну допомогу або доплату до пенсії, а також оплачувати всі витрати по утриманню в будинках по догляді, насамперед держава звернеться до їхніх повнолітніх дітей. Тож, якщо син, дочка не доведуть, що свого часу батько, матір ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків по відношенню до них, позови щодо сплати коштів, що були

витрачені на утримання та догляд їх батьків в спеціалізованих закладах судовим рішенням будуть стягнуті з їхніх зобов'язаних дітей [2].

Отже, досліджуючи питання міжнародного досвіду утримання батьків, робимо висновок, що в таких країнах як США та Німеччина, передбачається право звернення до суду третіх осіб за компенсацією витрат, які були ними понесені в ході догляду та піклування за непрацездатними людьми на підставі саме закону, що регулює обов'язок дітей утримувати своїх батьків, тобто пред'явивши позов до повнолітніх дітей осіб, за якими здійснювався догляд та піклування.

Розвиток міжнародних відносин є важливою складовою розвитку України як самостійної, суверенної держави. Правова захищеність громадян та їхніх об'єднань, які беруть участь у різноманітних міжнародних зв'язках, стає глобальною проблемою нашого часу [100, с. 129]. Великим кроком на цьому шляху є приєднання України до багатьох Гаазьких конвенцій, розроблених в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права, в роботі якої Україна приймає участь як повноправний член з 2003 року [66, с. 357]. Основна робота Конференції полягає у розробці багатосторонніх договорів (конвенцій) у різних сферах міжнародного приватного права, зокрема, колізійного права щодо аліментних зобов'язань. В цьому контексті стягнення аліментів на дітей та інші форми сімейного утримання є головними елементами. Після Другої Світової війни було укладено наступні конвенції щодо зобов'язань по утриманню: Нью-Йоркська Конвенція про стягнення аліментів за кордоном 1956 року; Гаазька конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань щодо дітей 1956 року; Гаазька конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання дітей 1958 року. Пізніше ці конвенції були переглянуті та доповнені Гаазькою конвенцією про визнання та виконання рішень стосовно зобов'язань по утриманню 1973 року та Гаазькою конвенцією про право, що застосовується до аліментних зобов'язань 1973 року. Після тридцятирічної перерви у 2007 році у м. Гаага було

прийнято Конвенцію про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші форми сімейного утримання, яка була ратифікована Україною та набрала для неї чинності з листопада 2013 року [68]. Саме вона заслуговує на увагу у зв'язку з тим, що на сьогоднішній день створює єдиний механізм стягнення аліментів за кордоном у більшості держав світу. Досягнення Конвенцією максимального поширення у світі відповідає інтересам України, оскільки гарантує можливість особам, що проживають в Україні, у першу чергу, громадянам України одержувати аліменти з-за кордону у спрощеному порядку завдяки налагодженому механізму взаємодії центральних органів держав та інших компетентних органів [65, с. 202].

Узагальнюючи можна відмітити, що участь нашої держави у міжнародних конвенціях сприятимуть вдосконаленню та наближенню національного законодавства до законодавства ЄС, уніфікації колізійних норм права та розвитку політичного, економічного, правового та культурного становища України на світовій арені [110, с. 200].

Висновки до Розділу 1

1. Правове регулювання обов'язку щодо утримання батьків, у своєму розвитку пройшло певні етапи, які в цілому збігаються з етапами розвитку української державності, а саме: а) зародження обов'язку дітей утримувати батьків, коли значний вплив на сферу людського життя відігравали такі регулятори суспільних відносин, як норми моралі, релігія та звичаї (XIII ст. – XVII ст.); б) перші спроби законодавчого регулювання обов'язку дітей утримувати батьків у кодифікованих збірках («Права, за якими судиться малоросійський народ», «Зібрання малоросійських прав»), при укладенні яких було використано все чинне на теренах українських земель протягом XVI – XVIII століть українське та зарубіжне законодавство (XVIII ст. – XIX ст.); в) правове регулювання обов'язку дітей утримувати батьків, що закріплювалось у «Зводі законів Російської імперії», під владою якої

перебували українські землі (XVIII ст. – початок XX ст.); г) подальший розвиток сімейного законодавства у кодифікованих нормативно-правових актах УРСР, що характеризувався імперативністю норм, які регулювали відносини між повнолітніми дітьми та непрацездатними батьками (XX ст.); г) становлення і розвиток сімейного законодавства України, що характеризується відходом від імперативних норм та регулюванням аліментних правовідносин на диспозитивних засадах (2004 р. – до сьогодні).

2. На відміну від українського законодавства, за нормами сімейного законодавства Російської Федерації, Республіки Молдова та Республіки Білорусь тягар по утриманню непрацездатних батьків покладається лише на повнолітніх та працездатних дітей.

3. Досліджуючи закордонний досвід утримання батьків, робимо висновок, що в таких країнах як США та Німеччина, на відміну від українських законів, передбачається право звернення до суду третіх осіб за компенсацією витрат, які були ними понесені в ході догляду та здійснення піклування за непрацездатними особами на підставі саме закону, що регулює обов'язок дітей утримувати своїх батьків, тобто пред'явивши позов до повнолітніх дітей осіб, за якими здійснювався догляд та піклування.

4. Розвиток міжнародних відносин є важливою складовою розвитку України як самостійної, суверенної держави. Ратифікована Україною у 2013 році Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші форми сімейного утримання 2007 року регулює для українців механізм стягнення аліментів за кордоном та їх одержання у спрощеному порядку.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБОВ'ЯЗКУ ДІТЕЙ УТРИМУВАТИ БАТЬКІВ

2.1 Поняття та юридична природа обов'язку дітей утримувати батьків

Відповідно до ст. 202 СК України, повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними та потребують матеріальної допомоги [163].

Як бачимо, дана норма зобов'язує повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків, водночас наділяючи правом останніх отримувати таке утримання від власних дітей.

Загальновідомий факт, що права існують тільки тоді, коли визнаються іншими громадянами держави.

Забезпечуючи права і свободи людині, держава, у свою чергу, вимагає від неї певної поведінки, що формулюється системою юридичних обов'язків.

Отже, обов'язок – це парна категорія з правом, оскільки обов'язок є способом забезпечення права.

Перш за все, для того, щоб дати визначення та зрозуміти юридичну природу «обов'язку утримання батьків» необхідно зрозуміти значення самого терміна «обов'язок» та «утримання».

Академічний тлумачний словник української мови визначає, що «обов'язок» – це те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [96].

В теорії ж держави і права розрізняють загально-соціальні і юридичні обов'язки. Загально-соціальні обов'язки – суспільно визнана необхідність певної поведінки осіб (міра належного, корисного), що об'єктивно зумовлена потребами існування і розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства.

Можна сказати, що загально-соціальні обов'язки є перепорою на шляху сваволі, хаосу – всього того, що заважає нормальному розвитку громадянського суспільства. Як і права людини, основні загально-соціальні обов'язки фіксуються в конституції та інших законах держави, стають юридичними обов'язками [165, с. 223].

У працях одного з дореволюційних науковців досить змістовно розкриваються основні характеристики юридичних обов'язків. Так, Г. Ф. Шершеневич зазначав, що юридичний обов'язок – це перш за все свідомість зв'язаності своєї волі: людина змушена узгодити свою поведінку з пред'явленими до нього ззовні вимогами, а пов'язаним слід визнати того, до кого звернена веління норм права [190, с. 120].

Юридичний обов'язок – є запропонована зобов'язаній особі і забезпечена можливістю державного примусу міра необхідної поведінки, якою вона повинна слідувати в інтересах уповноваженої особи [192, с. 22]

Юридичний обов'язок є не просто необхідною (правомірною) поведінкою, це також вид і міра такої поведінки. Будь-яке право прагне встановити чіткий, визначений суспільний порядок [15, с. 86]. Юридичним обов'язком є встановлена законодавством та забезпечена державною владою міра необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта, що реалізується як у формі добровільного, так і примусового виконання та дотримання приписів правових норм [86, с. 41].

Через неоднозначність застосування в законодавстві, серед науковців досі немає єдиної думки щодо співвідношення поняття «утримання» з поняттям «аліменти» (від лат. *alimentum* – їжа, харчі). Одні науковці, такі як Є. М. Ворожейкін [24, с. 217], Л. В. Сапейко, В. А. Кройтор [156, с. 29], Г. М. Рабець [140, с. 87] – ототожнюють ці поняття і сприймають їх як рівні за обсягом, інші ж – О. С. Іоффе [51, с. 256], О. Ю. Косова [69, с. 63–64], Р. А. Майданник [84, с. 38], Є. А. Поссе [112, с. 83–84], В. О. Рясенцев [153, с. 111], Ю. С. Червоний [160, с. 134] – розмежовують з тих підстав, що

поняття «аліменти» стосується випадків примусового виконання обов'язку, а «утримання» – добровільного.

Інша позиція полягає в тому, що аліменти розглядають виключно як грошове утримання у розмірі, встановленому законом, яке у визначених законом випадках одні особи зобов'язані надати іншим (внаслідок непрацездатності, шлюбу, батьківства) у зв'язку з діючими між ними шлюбними і сімейними відносинами [4, с. 18].

Висуваються також аргументи, що застосування поняття «утримання» є ширшим за поняття «аліменти», оскільки права та обов'язки з утримання можуть виникнути між членами сім'ї та родичами і на підставі таких цивільно-правових договорів, як договір довічного утримання (догляду) та спадковий договір, отже, категорія «утримання» не є виключно сімейно-правовою [151; с. 207].

За словником сучасної української мови, «утримувати» означає забезпечувати кого-небудь засобами до існування; утриманням є кошти та інші засоби, що видаються комусь для забезпечення його існування [21, с. 1521].

Треба відзначити, що вперше в українській юридичній лексиці даний термін зустрічається нам у «Кодексі законів про родину, опіку, подружжя та акти громадянського стану» 1926 року (абсолютна більшість україномовних джерел, базуючись на російськомовних виданнях, подавала назву цього Кодексу як «Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану») (далі – Кодекс 1926 року) [151, с. 24], розділ 4 якого мав назву «Стягнення утримання (аліментів) з членів сільського господарства (двору)». Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 вересня 1945 року у ст. 31 цього кодексу було включено словосполучення «кошти на утримання дитини (аліменти)» [151, с. 206]. У статті 32 цього Кодексу зазначалося: «Діти зобов'язані давати утримання своїм злидінним батькам у випадку їхньої непрацездатності або безробіття. Розмір кожного з дітей у наданні утримання

батькам встановлюється в залежності від ступеня потреби й непрацездатності батьків та матеріального стану кожного з дітей.

Судові надається право у виїмкових випадках, в залежності від особливостей взаємин дітей і батьків, звільняти дітей від зазначеного у цьому артикулові обов'язку давати матеріальну поміч злиденим батькам» [151, с. 395].

З наведеного вище вбачається, що законодавець того часу не розділяв ці поняття і скоріше за все вони сприймалися як синоніми.

Пізніше у Кодексі про шлюб та сім'ю Української РСР 1969 року термін «аліменти» використовувався як самостійно, так і в парі – «утримання (аліменти)» (ст. 32). Глави 12 та 13 цього Кодексу мали назву «Аліментні обов'язки батьків і дітей» та «Аліментні обов'язки інших членів сім'ї та родичів» відповідно [61]. Якщо проаналізувати 20 статей, що входять до цих глав, а також статті 32–36 щодо обов'язку утримання подружжя, можна зробити висновок, що термін «утримання» здебільшого подається як загальний юридичний обов'язок щодо утримання подружжя, дітей, батьків, непрацездатних повнолітніх членів сім'ї, а «аліменти» необхідно сприймати як один із способів реалізації права на утримання – отримання (стягнення) грошових коштів з зобов'язаного члена сім'ї у примусовому порядку (за рішенням суду або в силу закону).

Автор СК України, З. В. Ромовська, звертає увагу на те, що в СК України 2002 року вже «наведено термінологічний порядок» щодо термінів «утримання» та «аліменти», а саме термін «утримання» став у СК України домінуючим, виходячи із закріпленого обов'язку саме утримання згідно ч. 3 ст. 51 Конституції України [151, с. 207].

Термін «утримання» найчастіше вживається в словосполученні «утримання надається» (ч. 1 ст. 77, ст. 78 СК), тоді як «аліменти стягуються» чи «присуджуються судом» (ч. 2 ст. 77, статті 79, 80 СК), що вказує на таку їх ознаку, як примусовий (зобов'язальний) характер сплати.

Термін «аліменти» використовується виключно у поєднанні зі словами «присуджуються», «стягуються», а отже можна зробити висновок, що «аліменти» трактуються як кошти, як певна грошова сума [151, с. 206].

Юридичний словник під редакцією Б. М. Бабія дає тлумачення поняття «аліменти» як утримання, яке у визначених законом або договором випадках надається одним членом сім'ї іншому, якщо останній не має власних коштів для існування [192, с. 24]. З даним тлумаченням науковця не зовсім можна погодитись, оскільки не завжди член сім'ї, на користь якого сплачуються аліменти не має власних коштів для існування.

Юридична енциклопедія надає наступне тлумачення поняття «аліменти» (лат. Alimentum – харчі, утримання) як кошти, що надані у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги [192, с. 13].

Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України надає наступне тлумачення терміну «аліменти» – це здебільшого грошова сума або продукти харчування, які особа має сплатити (передати) відповідно до рішення суду чи договору [152, с. 127].

Загалом аліментування як соціально-правове явище виникло ще в Давньому Римі й означало спочатку отримання аліментів від держави дітьми-сиротами та неможливими, а з часів принципату – утримання, взаємний аліментарний обов'язок між батьками та дітьми. Сам же термін «alimentum» у перекладі означав «годувати, утримувати, вирощувати» [14, с. 45]. Враховуючи етимологію слова «аліменти», Л. С. Ржаніцина та Т. А. Гурко аргументовано роблять висновок, що аліменти – аж ніяк не розкіш: вони закликані задовольняти нагальні потреби найбільш незахищеної частини населення; їх отримання – гарантія того, що дитина буде мати хоча б необхідний базовий мінімум до того часу, поки не зможе забезпечувати себе самостійно [141; с. 13].

Тож в рамках досліджуваного питання, не можна оминати законодавче тлумачення терміну «утримання», яке надається у контексті щодо

державного утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [125], з якого можна зробити висновок, що державне утримання – це повне забезпечення матеріальними та грошовими ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності. З огляду на це, наприклад, Є. О. Харитонов та О. В. Старцев пропонують під «утриманням» розуміти повне забезпечення матеріальними та грошовими ресурсами особи для задоволення її життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності. Також відмічають, що «головною ознакою утримання є забезпечення утриманця грошовими коштами та (або) іншими матеріальними цінностями [183, с. 531]. Щоправда треба зауважити, що термін «утримання» ними розглядався в контексті розгляду питання договору довічного утримання.

У даному тлумаченні порушена тема життєво необхідних потреб та умов нормальної життєдіяльності. Тож необхідно розібратися і в їх термінології. Так, потреби людини – це відчуття фізіологічного, соціального або психологічного дискомфорту, нестача чогось, що потрібне для створення і підтримки нормальних умов життя і функціонування людини.

Потреб у людини, як відомо, багато. Нас цікавлять саме базові (життєво-необхідні) потреби для існування непрацездатної особи. До життєво важливих потреб таких осіб впевнено відносять фізіологічні потреби людського організму: потреба в повітрі, їжі, воді, сні, виділенні продуктів життєдіяльності. Окрім цього до життєво необхідних потреб можемо віднести: потребу в захисті, одязі, допомозі, догляді (у разі тяжкої хвороби, інвалідності або немічності) та наявності житла.

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06 жовтня 2005 року № 2961-IV, життєдіяльність – повсякденна

діяльність, здатність організму особи здійснювати діяльність у спосіб і в межах, звичайних для людини.

Обмеження життєдіяльності необхідно розуміти як помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами [137].

Відповідно до Інструкції про встановлення груп інвалідності, затвердженої наказом МОЗ України від 05 вересня 2011 року № 561, визначено, що величина відхилення від норми діяльності людини виражається ступенем обмеження життєдіяльності. Виділяють три ступені обмеження життєдіяльності: помірно виражене, виражене, значне.

Помірно виражене обмеження життєдіяльності зумовлено порушеннями функції органів і систем організму, що призводять до помірного обмеження можливості навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересування, самообслуговування, участі у трудовій діяльності.

Виражене обмеження життєдіяльності обумовлюється порушенням функцій органів та систем організму, що полягає у вираженому порушенні можливості навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересування, самообслуговування, участі у трудовій діяльності.

Значне обмеження життєдіяльності виникає внаслідок значних порушень функцій органів чи систем організму, що призводить до неможливості або значного порушення здатності чи можливості навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересування, самообслуговування, участі у трудовій діяльності, та супроводжується необхідністю в сторонньому догляді (сторонній допомозі) [54].

Як бачимо, при обмеженості життєдіяльності особа, як правило, потребує стороннього догляду, допомоги, тобто піклування, обов'язок з якого у дітей виникає на підставі ст. 172 СК України. З огляду на встановлені

ст. 202 СК України підстави для виникнення обов'язку у дітей утримувати батьків, мова не іде про потребу батьків у піклуванні, а лише потребу в матеріальній допомозі.

В контексті розгляду питання обов'язку дітей доглядати за батьками, передбаченого ст. 172 СК України, а також стягнення з дитини, у передбачених ст. 206 СК України випадках, витрат на догляд та лікування батьків треба зазначити, що поняття «догляду» є в Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України № 537 від 03 вересня 2012 року. Відповідно до вказаного наказу розрізняються такі види догляду:

1) догляд вдома – допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, годування), у пересуванні в побутових умовах, у веденні домашнього господарства (закупівля продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, прання, прибирання житла, оплата комунальних платежів, дрібний ремонт одягу, взуття тощо), в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами (виклик лікаря, комунальних служб, транспортних служб тощо); навчання навичкам самообслуговування; допомога у забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; допомога в оформленні документів;

2) догляд стаціонарний – створення умов для проживання (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами в стаціонарних умовах); забезпечення харчуванням, твердим, м'яким інвентарем; допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров'я, організація надання реабілітаційних та медичних послуг; допомога у забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними;

навчання навичкам самообслуговування; організація розпорядку дня, у тому числі денної зайнятості, дозвілля;

3) денний догляд – забезпечення умов для денного перебування; забезпечення харчуванням; допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров'я, надання реабілітаційних послуг; формування та підтримка навичок самообслуговування; психологічна підтримка; організація денної зайнятості, дозвілля [104].

Таким чином, під доглядом мається на увазі надання послуг як матеріального, так і нематеріального характеру.

Отже на основі аналізу законодавства та нормативно правових актів України, можемо стверджувати, що в контексті досліджуваного питання, термін «утримання» є ширшим за змістом ніж термін «аліменти». Так, утримання непрацездатних батьків може виражатися як у безпосередньому наданні коштів непрацездатним батькам для задоволення їхніх певних потреб, так і в особистому придбанні матеріальних цінностей, продуктів харчування, ліків, доставлення їх до помешкання батька, матері; сплата комунальних послуг; допомога в організації та сплаті певних необхідних послуг, пов'язаних з ремонтними роботами помешкання батьків та інше. Поведінка дітей щодо обрання способу утримання своїх батьків в такому випадку є альтернативною і проявляється не лише в наданні грошового забезпечення. Здебільшого у такий спосіб утримання здійснюється без примусу, з власної ініціативи дітей.

На відміну від утримання, аліменти – це здебільшого грошова сума у вигляді періодичних платежів, що сплачується повнолітніми дітьми у визначених законом випадках на утримання непрацездатних батьків на підставі закону або договору.

Простою мовою кажучи, якщо діти не мають бажання виконувати свій моральний та законний обов'язок утримувати своїх батьків, ніхто не в змозі змусити їх це робити особисто, однак за допомогою державного примусу,

такі діти можуть бути зобов'язані виплачувати кошти (аліменти) на покриття передбачуваних на майбутнє витрат на матеріальні цінності, для задоволення життєво необхідних потреб та необхідних умов для нормальної життєдіяльності їхніх непрацездатних батьків.

В ЦК України, а саме в ч. 2 ст. 1265 міститься роз'яснення терміну «утриманець», слід однак зазначити, що розглядається він в контексті питання щодо певних осіб відносно спадкодавця. З нього можна зробити висновок, що до утриманців законодавець відносить неповнолітню або непрацездатну особу, яка одержувала матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування [186].

Ще одне визначення терміна «утриманець» надає нам ст. 38 Закону України «Про пенсійне забезпечення», щоправда і тут його розглядають по відношенню до членів сім'ї померлого: «Члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування» [134].

Треба зауважити, що відповідно до закону, обов'язок по утриманню може бути покладено на декількох осіб, наприклад на батьків дитини або повнолітніх дітей (двох і більше) утримувати батьків, отже і утримання має бути здійснено ними обома, а не одним з них, оскільки покласти обов'язок «повного забезпечення» на одного з обох зобов'язаних неможливо, тим більше, що таке розуміння виключало б можливість суду вирішувати питання про розмір особистої участі кожного із них по утриманню. Отже, в контексті досліджуваного питання, можна зробити висновок, що утриманцем є батько, матір, які потребуючи матеріальної допомоги, отримують утримання (аліменти) від своїх дочки, сина, яке є достатнім для задоволення життєво необхідних потреб та створення необхідних умов для їхньої нормальної життєдіяльності.

Як слушно зазначає автор СК України З. В. Ромовська, що термін «утримання» відображає нормальний, звичний розвиток подій, коли батьки

утримують дитину, спільно проживаючи з нею; чоловік утримує дружину, яка раніше за нього досягла пенсійного віку, діти утримують своїх непрацездатних батьків без тиску закону чи рішення суду. Термін же «аліменти» застосовується там, де стабільність стосунків порушена і для виконання законного обов'язку необхідний державний примус [151, с. 207].

Т. С. Андрущенко слушно звертає увагу на те, що в контексті аналізу сімейних правовідносин категорії «аліментний обов'язок» та «аліментне зобов'язання» можуть набувати самостійного смислового значення. Так, поняття «аліментний обов'язок» слід розглядати в контексті позитивних суб'єктивних сімейних обов'язків, що перебувають у нерозривному взаємозв'язку та взаємодії з відповідними суб'єктивними правами. Відповідно аліментний обов'язок особа може здійснювати добровільно, обрати форму і строки його виконання та за власним бажанням змінити або припинити надання утримання [4, с. 24]. Така позиція підтверджується положеннями ч. 1 ст. 187 СК України, яка передбачає добровільну сплату аліментів шляхом подачі заяви за місцем роботи, місцем виплати пенсії, стипендії про відрахування аліментів із заробітної плати, пенсії, стипендії. Крім того, відповідно до положень даної статті не можна дійти однозначного висновку, що закон використовує поняття «аліменти» тільки у випадку примусового стягнення коштів. Але все ж таки, на нашу точку зору, термін «аліменти» здебільшого застосовується там, де стабільність стосунків порушена і для виконання законного обов'язку необхідний державний примус. Добровільність же сплати аліментів за аліментним договором можна розглядати хіба що в момент всіх домовленостей сторін щодо істотних умов договору, після підписання ж такого договору – одна з його сторін стає аліментнозобов'язаною і в подальшому такий договір буде прирівнюватись до рішення суду, а отже так само їх виплата буде забезпечуватись державним примусом.

Закон зобов'язує повнолітніх дочку, сина не тільки надавати матеріальну допомогу шляхом сплати аліментів на утримання батьків, але й

нести додаткові витрати, викликані тяжким захворюванням, інвалідністю або немічністю, навіть тоді, коли сплачують аліменти на утримання (ст. 203 СК України) [163].

Цей додатковий обов'язок дочки, сина пов'язаний з особливими обставинами, такими як тяжка хвороба, нещасний випадок, каліцтво, немічність.

На думку Л. Є. Гузь, такі додаткові витрати стягуються по суду тільки стосовно непрацездатних батьків, тобто пенсіонерів, інвалідів [31]. Однак із цим твердженням повністю погодитись не можна, адже тяжко захворіти або скалічитися внаслідок нещасного випадку можуть і батьки, які ще не є пенсіонерами та не мають законного статусу особи з інвалідністю. Останньої думки дотримується і З. В. Ромовська [152, с. 307]. Додаткові витрати – це ті витрати, які не можуть бути погашені аліментами, оскільки останні розраховані на повсякденне життя батьків, для необхідних затрат у межах тих витрат, які вони мають у своєму розпорядженні. Кошти, якими вони розпоряджаються, не розраховані на ці обставини. Наприклад, батько тяжко захворів і для його лікування необхідна велика сума, якої у нього немає, і крім повнолітньої дочки, сина, ніхто не допоможе. Тривалість лікування потребує і придбання дорогих ліків, протезування тощо [31].

Отже, додаткові витрати на батьків в розумінні ст. 203 СК України – це витрати, які викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю та мають чітке цільове призначення, наприклад, на придбання ліків, інвалідного візка, ходунків, протезування, оперування тощо.

Треба зауважити, що додаткові витрати на батьків в розумінні ст. 203 СК України не пов'язані, наприклад, з поновленням будинку, ремонтом квартири. Ці витрати іншого характеру і вони не регулюються сімейним законодавством [31].

Після аналізу законодавства, вважаємо слушним запропонувати дефініції, які, на нашу думку, найкраще розкривають суть цих понять:

- 1) в загальнотеоретичному значенні:

«аліменти» – це здебільшого грошова сума у вигляді періодичних платежів, що сплачується однією особою на утримання іншої у визначених законом випадках на підставі закону або договору, при цьому вони перебувають або перебували у сімейних правовідносинах;

«утримання» – це забезпечення матеріальними та грошовими ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності;

2) в контексті досліджуваної теми:

«утримання непрацездатних батьків» – це забезпечення повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків матеріальними та грошовими ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб та створення умов для їх нормальної життєдіяльності;

«додаткові витрати на батьків» – це витрати, які викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю та мають чітке цільове призначення, наприклад, на придбання ліків, інвалідного візка, ходунків, протезування, оперування тощо.

2.2 Підстави виникнення обов’язку дітей утримувати батьків

За різних історичних умов сім’я в усіх країнах світу була і залишається основною «коміркою» суспільства і в нормальних умовах є усталеним, що на старості батьки отримують матеріальну допомогу та підтримку від своїх вже дорослих дочки, сина. Відбувається природний принцип «віддяки» ними своїм батькам за їх піклування, догляд та утримання в їхньому дитинстві. Однак непоодинокі випадки, коли добровільно ця «віддяка» не виконується, особливо серед нігілістичної молоді, коли відбувається знецінення сімейних цінностей та моральних принципів. Це відбувається з різних причин, і в кожному випадку, необхідно індивідуально вивчати справу виходячи з конкретних життєвих ситуацій, розглядати причини таких відносин та чи є

підстави для звільнення дочки, сина від обов'язку по утриманню батька, матері.

У главі 7 СК України закріплено обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків, а також регламентується порядок виконання даного обов'язку.

Треба зауважити, що законодавець в більшості норм глави 17 СК України не використовує термін «діти» по відношенню до батьків, а саме «дочка», «син». З першого погляду складається враження, що це зроблено свідомо для запобігання неоднозначного розуміння, адже відповідно до ч. 1 ст. 6 СК України, дитиною вважається особа до досягнення нею повноліття. Проте, в ч. 2 ст. 205 СК України, він все ж використовує таку юридичну конструкцію як «утримання від інших дітей». Але зважаючи на назву глави 17 СК України та при системному аналізі її статей, можна однозначно стверджувати, що всі норми, вміщені до даної глави, окрім ст. 206 (про що прямо визначено в ній), регулюють відносини між батьками та повнолітніми дітьми і поняття «дитина» в ній використовується перш за все для позначення правового статусу дітей (синів, дочок) по відношенню до батьків (матерів, батьків) [163].

Так, відповідно до ст. 202 СК України повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Однак є виключення для матері, батька, які були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені – обов'язок утримувати їх у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає [163].

Тож розглянемо склад юридичних фактів, які лише в своїй сукупності несуть обов'язок для повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків.

Аналіз ст. 202 СК України дає перелік обставин, у разі виключення хоча б однієї з яких, обов'язок щодо утримання батьків – не виникає. До цих обставин належать: 1) наявність юридичного статусу «дочки», «сина» по

відношенню до «батька», «матері» (родинний зв'язок батьків-дітей); 2) повноліття дочки, сина; 3) непрацездатність та (або) немічність батьків; 4) потреба батьків у матеріальній допомозі. Тож розглянемо кожну обставину окремо.

Родинний зв'язок батьків та дітей здебільшого пов'язують з їх походженням та спорідненістю між собою. Проте щодо використання терміну «походження», в літературі відсутня єдина точка зору, оскільки при аналізі норм сімейного законодавства України можна зробити висновок, що «походження дитини від своїх батьків» необхідно розглядати як кровне (біологічне) походження від конкретних чоловіка та жінки, в той же час батьком або матір'ю дитини можуть бути записані також особи без біологічної приналежності до неї (усиновлення, народження дитини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, свідоме визнання чоловіком свого батьківства не будучи біологічним батьком дитини).

Серед науковців також різняться думки з цього приводу. Так, М. М. Дякович зазначає, що «походження дитини» – це кровне (біологічне) походження від конкретних чоловіка і жінки, зареєстроване в органах РАЦСу з дотриманням певного порядку [38, с. 209]. С. М. Лепех вважає, що термін «походження дитини» застосовується щодо біологічного та соціального батьківства [76, с. 132] Цю ж точку зору поділяє і О. А. Дутко [36, с. 100], а Л. В. Афанасьева категорична у своїх висновках: «Ми не поділяємо цю точку зору і приєднуємося до тих дослідників, які розглядають спорідненість як єдину підставу виникнення правовідносин між батьками та їх дітьми» [10, с. 103].

В своєму Роз'ясненні «Визначення походження дитини від батьків при державній реєстрації народження» від 11 травня 2012 року Міністерство юстиції України також зазначає, що загальними підставами виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини є походження дитини від них, тобто

наявність кровного споріднення та реєстрація цього походження у порядку, встановленому законом [23].

Спорідненість – це кровний зв'язок між людьми, із наявністю якого пов'язані виникнення, зміна чи припинення прав та обов'язків. Спорідненість у своїй основі має біологічний фактор – фактор походження [161, с. 58]. І з цим неможливо не погодитись.

Однак треба не забувати, що за чинним ювенальним законодавством прийняття дитини у сім'ю може здійснюватись також й у зв'язку із її усиновлення або удочерінням. Усиновлення (удочеріння) є оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки (ст. 24 Закону України «Про охорону дитинства») [133]. У теорії правознавства усиновлення розглядається як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи, що здійснене на підставі рішення суду (юридичного акта), внаслідок якого між усиновлювачем та його родичами, з однієї сторони, та усиновлюваним і його нащадками – з іншої сторони, виникають такі ж права та обов'язки, як між батьками і дітьми, а також родичами за походженням [49, с. 7]. Усиновлення (удочеріння) породжує відносини законного представництва і весь комплекс особистих і майнових прав та обов'язків, що виникають між батьками та дітьми [185, с. 347]. Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини. Водночас усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків (частини 3–5 ст. 232 СК) [163]. Таким чином, закон поширює обов'язки з надання утримання не лише на дітей – кровних родичів утримувача, але й на осіб, які набули статусу члена його сім'ї через процедуру усиновлення чи удочеріння.

Таким чином, доцільно розділяти думку тих науковців, які «походження» дитини розглядають як її кровне споріднення із своїми біологічними батьками, проте в СК України ця підстава є загальною для

виникнення прав та обов'язків між дітьми та батьками, але вона є не єдиною і виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини виникають і в разі визначення походження дитини від матері та батька, в порядку визначеному в главі 12 СК України.

Отже, за загальним правилом, правовідносини між матір'ю, батьком та дитиною виникають на основі:

- біологічної ознаки – факту походження народженої дитини від конкретної матері та батька (подія);
- юридичної ознаки – державна реєстрація народження органом державної реєстрації актів цивільного стану (дія) [151, с. 293].

Однак це не єдина підстава для виникнення правовідносин між матір'ю, батьком та дитиною. Батьківські правовідносини також виникатимуть у разі усиновлення, народження дитини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, свідомому визнанні чоловіком свого батьківства не будучи біологічним батьком дитини. Не можна виключати і можливості обману дружиною свого чоловіка. У цьому останньому випадку його правовий зв'язок з дитиною ґрунтуватиметься на неоспореній ним презумпції батьківства [151, с. 293].

Повноліття дітей. Законодавчий термін «повнолітні діти» вважався усталеним, звичним. Його вжито у ст. 51 Конституції України, використовується він й у ЦК України. У СК України вживаються слова «син» та «дочка»; для чого були достатні історико-етимологічні підстави. Отже маємо давню і відносно нову правничу термінологію, які можуть застосовуватися паралельно.

Повноліття – певною мірою умовний термін, оскільки фізичне і духовне формування людини не є ще завершеним. Вважається, що з досягненням вісімнадцяти років вона є достатньо зрілою, такою, що доросла то того, щоби бути самостійним творцем свого майбутнього, самостійним суб'єктом різноманітних ризиків та відповідальності [151, с. 470].

Таким чином, законодавець виключає обов'язок неповнолітніх дітей утримувати батьків, які в порядку статей 34, 35 ЦК України, набули повну цивільну дієздатність до досягнення повноліття.

З огляду на вищезазначене, слід визнати справедливим, що утримувати батьків неповнолітні, які набули повну цивільну дієздатність в результаті вступу до шлюбу не повинні. Однак, відкритим питання залишається відносно емансипованих дітей, яких в сучасному суспільстві чимало. Інститут надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам (емансипації) передбачений ст. 35 ЦК України. Сутність її полягає в тому, що фізичній особі, яка досягла 16-ти років і працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, може бути надана повна цивільна дієздатність, яка набувається за загальним правилом із досягненням повноліття. Запровадження емансипації в сучасних умовах зумовлено з одного боку – зміною економічної ситуації в Україні та світі, розквітом підприємництва, стрімким розвитком ІТ-технологій та дистанційних форм працевлаштування, з іншого – швидка акселерація підлітків та їх прагнення до економічної автономності від батьків. Треба визнати, що вимушене безробіття мільйонів дорослих спонукало їхніх дітей шукати певне джерело доходу. Платність позашкільної освіти, недоступність для багатьох безкоштовної вищої освіти також сприяє ранньому соціальному зростанню підлітків, які прагнуть власною працею здобути економічну свободу [38, с. 298].

Оголошення неповнолітньої особи повністю дієздатною істотно змінює її правовий статус. З цього часу вона може самостійно вчиняти будь-які правочини, і згода її батьків (усиновлювачів, піклувальників тощо) не має правового значення. У разі емансипації неповнолітній переходить із категорії громадян, що володіють частковою цивільною дієздатністю, до категорії суб'єктів повністю дієздатних, і тому в цивільно-правових відносинах він прирівнюється до повнолітніх громадян, зберігаючи при цьому свій

фактичний соціальний статус [17, с. 13]. Емансипована особа не може набувати лише тих суб'єктивних прав і обов'язків, для набуття яких законом встановлений віковий ценз, як-от щодо обов'язку утримання своїх непрацездатних батьків.

Отже, відповідно до чинного законодавства можливе набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності за таких умов: 1) укладання нею шлюбу; 2) запис її матір'ю або батьком дитини; 3) досягнення нею 16-річного віку та робота за трудовим договором або зайняття підприємницькою діяльністю.

При прийнятті рішення про емансипацію, уповноважений орган повинен керуватися багатьма чинниками. Перший із них є психосоціальний критерій, за допомогою якого можна з'ясувати, чи дозволяє психічний розвиток дитини, рівень її життєвого досвіду брати участь у цивільному обороті без допомоги батьків; виявити мотиви подання такої заяви; встановити, чи є волевиявлення підлітка вільним та усвідомленим, адже може виникнути, наприклад, ситуація, коли роботодавець неповнолітнього має на меті за рахунок легітимації останнього як підприємця приховати існуючі між ними трудові відносини [38, с. 298]. Окрім цього, можлива фіктивна реєстрація неповнолітньої особи суб'єктом підприємницької діяльності яка фактично не планує займатися підприємницькою діяльністю.

М. В. Антокольська вважає, що в останньому випадку, коли неповнолітня особа працює за трудовим договором або займається підприємницькою діяльністю, впливає, що вона володіє певним прибутком і немає підстав звільняти його від обов'язку щодо утримання батьків, зокрема які потребують матеріальної допомоги [7, с. 258]. О. В. Розгон визнає, що емансипована дитина, яка в більшості випадків має досить високий прибуток, так само, як і дитина, яка створила сім'ю, може і повинна розглядатися як аліментно-зобов'язана особа (платник аліментів) у правовідносинах з утримання батьків [147, с. 85]. Аналогічної думки і Н. А. Д'ячкова, яка для усунення подібних питань доцільним вбачає введення змін у сімейне

законодавство і, зокрема, зобов'язання утримувати непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги, не лише повнолітніми, а й повністю дієздатними дітьми [32, с. 298].

Теоретично можливо передбачити ситуацію, коли дитина працює, завдяки власній праці має певний прибуток, в той час як її мати чи батько є непрацездатною особою та потребує матеріальної допомоги. Такі випадки скоріше за все не є розповсюдженими, окрім того, така дитини, саме в силу складених обставин, через неможливість батьків належним чином її забезпечувати, змушена «подорослішати» та робити це самотужки, при тому, що сама наділена конституційним правом (ст. 51 Конституції України) на своє утримання до настання повноліття з боку своїх батьків [68].

Щодо запису неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини або створення нею сім'ї шляхом вступу до шлюбу також, на нашу думку, здебільшого говорить більше про її фізіологічну зрілість ніж соціальну. Ознайомившись з науковою працею Н. В. Ортинської «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження» не можна не погодитись із думкою автора про те, що неповнолітні самі потребують особливої уваги з боку держави і суспільства, а захист їхніх прав та свобод є пріоритетним завданням на національному та міжнародному рівні [97, с. 6].

Відповідно до ст. 6 СК України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, а повноліття в Україні відповідно до чинного законодавства настає із досягненням 18-річного віку) [163].

Звернімо увагу, що 18 років не є сталою безапеляційною межею і за кордоном, і в Україні. Як і міжнародні норми, зокрема ст. 1 «Конвенції прав дитини», внутрішньодержавні, серед яких ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [133], декларують, що є особливі норми права, які, як виняток, застосовуються індивідуально до якоїсь особи, відповідно до них повноліття може бути досягнуте раніше. Тобто ювенальні стандарти допускають зменшення верхнього вікового цензу повноліття, і відбувається це лише на розсуд окремих держав [97, с. 55]. Однак, за таких умов, для цього необхідно

вносити зміни в частині зменшення вікового цензу для настання повноліття в усе українське законодавство.

Як слушно зауважує І. Бандурка, у сімейному та цивільному законодавстві поняття «дитина» вживають з різним змістом. За Сімейним кодексом України, дитиною є особа, яка не досягла повноліття. У більшості сімейних правовідносин не має значення обсяг право- та дієздатності дитини. У цивільному праві поняття «дитина» вжито у значенні особи, яка перебуває у кровному спорідненні першого ступеня по прямій лінії з іншими особами (батьками). А основне значення надається право- і дієздатності фізичної особи, які змінюються залежно від віку і не завжди збігаються з повноліттям особи [12, с. 18].

Аліментні ж права та обов'язки відносяться до сімейного права України та регулюються сімейним законодавством відповідно. Треба також відмітити, що сімейне законодавство не ставить у залежність майновий стан дітей як одну з умов виникнення обов'язку щодо утримання батьків. Отже, на нашу думку, запропоновані вищевказаними науковцями зміни в сімейне законодавство є неприпустимими, оскільки запровадження обов'язку неповнолітньої особи утримувати батьків у зв'язку з наданням йому повної цивільної дієздатності протирічить правовій природі інституту утримання в сімейному законодавстві – в той час як неповнолітня особа наділена правом на своє утримання з боку батьків (ст. 180 СК України), сама змушена буде їх утримувати до свого повноліття. Окрім цього, такі зміни порушують цілу низку конституційних прав дитини, людини та громадянина, серед яких статті 21, 22, 24, 51, 52, 64 Конституції України.

Непрацездатність батьків. Згідно чинного законодавства непрацездатність пов'язується з пенсійним віком або з інвалідністю.

Відповідно до п. «б» ч. 3 ст. 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», до непрацездатних членів сім'ї закон відносить зокрема батька, матір, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 цього ж закону [126].

Відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-XIV, до осіб, які втратили працездатність, відносяться: 1) особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку; 2) особи, які досягли пенсійного віку, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах; 3) непрацюючі особи, визнані особами з інвалідністю в установленому порядку [136].

Ще одне тлумачення непрацездатної особи в контексті права на утримання одного з подружжя іншим надається у ст. 75 СК України – непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи [163].

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06 жовтня 2005 року № 2961-IV, інвалідність – це міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Втрата здоров'я – наявність хвороб і фізичних дефектів, які призводять до фізичного, душевного і соціального неблагополуччя.

Обмеження життєдіяльності – помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами.

Особа з інвалідністю – це особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист [137].

Відповідно до Положення «Про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 грудня 2009 року № 1317, до I групи належать особи з найважчим станом здоров'я, які повністю не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього нагляду, догляду або допомоги, абсолютно залежні від інших осіб у виконанні життєво важливих соціально-побутових функцій або які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування.

Підставою для встановлення II групи інвалідності є стійкі, вираженої важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, при збереженій здатності до самообслуговування та не спричиняють потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі.

Підставою для встановлення III групи інвалідності є стійкі, помірної важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, наслідками травм або вродженими вадами, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності особи, у тому числі її працездатності, але потребують соціальної допомоги і соціального захисту.

Лише щодо осіб з інвалідністю III групи з помірним обмеженням життєдіяльності зазначено, що вони можуть навчатися та провадити різні види трудової діяльності за умови забезпечення у разі потреби засобами компенсації фізичних дефектів чи порушених функцій організму, здійснення реабілітаційних заходів [108].

Треба відзначити, що Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року № 875-XII, не ставить право інвалідів на працю в залежність від установленної групи інвалідності [131]. Зокрема, в ст. 17 даного закону, з урахуванням індивідуальних програм реабілітації, їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися

підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом з метою реалізації творчих і виробничих здібностей. А отже, теоретично можна допустити, що особи з інвалідністю не лише III, а і II, та навіть I групи можуть бути працевлаштовані.

З цього приводу деякі з науковців ставили під сумнів право на аліменти працюючих інвалідів. Зокрема, щодо інвалідів III групи М. В. Антокольська зазначає: «Вони також вважаються непрацездатними в прямому значенні цього слова, але можуть працювати, тільки в особливих умовах. Тому питання про виплату їм аліментів повинне вирішуватися індивідуально в кожному конкретному випадку. Якщо робота відповідно до таких рекомендацій може бути їм надана, вони, на наш погляд, не повинні визнаватися як такі, що мають право отримувати аліменти. Якщо вони не можуть одержати таку роботу, суд повинен визнати за ними право на утримання» [7, с. 256].

Із такою думкою можна погодитись лише частково в частині, що за таких умов питання про виплату аліментів повинне вирішуватись індивідуально в кожному конкретному випадку. А от підставою для відмови у виплаті аліментів з боку повнолітньої дочки, сина працюючому батьку, матері, що мають інвалідність може бути лише їх достатній рівень забезпечуваності. Таким чином, на нашу думку, працюючий батько або матір незалежно від встановленої їм групи інвалідності, мають право звернутися до суду із позовом до своїх повнолітніх дочки, сина з приводу стягнення з них аліментів на їх користь а от чи буде такий позов задоволено – суд матиме змогу вирішувати індивідуально в кожному конкретному випадку, виходячи з обставин справи.

Підтвердженням правильності такої думки є також рішення КСУ по справі щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 1241 ЦК України (справа про право на обов'язкову частку у спадщині повнолітніх непрацездатних дітей). В даному рішенні, розкриваючи зміст поняття «повнолітні непрацездатні діти», КСУ визначив, що ґрунтується воно на

положеннях ч. 3 ст. 75 Сімейного кодексу, який відносить до категорії «непрацездатні» інвалідів I, II та III групи, а також пенсійного законодавства та законів України, які регулюють соціальне страхування і визначають поняття «непрацездатний». Відповідно до пенсійного законодавства та законів України, які регулюють соціальне страхування, до непрацездатних належать, зокрема, особи, які визнані інвалідами в установленому законом порядку.

Виходячи з вищенаведеного, КСУ дійшов висновку, що право на обов'язкову частку у спадщині мають, зокрема, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, визнані інвалідами в установленому законом порядку, незалежно від групи інвалідності [144].

Тож за аналогією закону дане роз'яснення стосується і непрацездатних батьків, визнаних інвалідами в установленому законом порядку.

У свою чергу, пункти 13 та 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» надано визначення поняттю «працездатна особа», відповідно до якого – це особа віком від 16 років, яка не досягла встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку та проживає на території України і за станом здоров'я здатна до активної трудової діяльності [127].

Хочемо звернути увагу, що за цим законом, законодавець пропонує «поставити під питання» працездатність особи, яка за станом здоров'я не здатна до активної трудової діяльності. Однозначно, під дану категорію осіб можемо віднести осіб з інвалідністю та осіб, які ще не досягли пенсійного віку, їм не встановлена в законному порядку група інвалідності, однак в силу, приміром, тяжкої хвороби або каліцтва не здатні до активної трудової діяльності.

Водночас Закон України «Про прожитковий мінімум» до працездатних осіб відносить осіб, які не досягли встановленого законом пенсійного віку [136].

Однозначно тлумачення працездатної особи, подане в першому варіанті, а саме у Законі України «Про зайнятість населення» подано більш змістовніше та більш коректно відображає дане поняття.

Тобто, має сенс розглядати два поняття «непрацездатна особа» та «працездатна особа» у сукупності. З норм законодавства випливає, що особи, які здатні до трудової діяльності і є працездатними, а особи, які в силу різноманітних причин втратили таку здатність, можуть визнаватися непрацездатними. Адже на практиці часто трапляються випадки, коли батько/матір, які ще не досягли пенсійного віку та не мають законного статусу особи з інвалідністю, однак за станом здоров'я не мають можливості самотійно себе утримувати. У даному випадку можна згадати про таку юридичну категорію як «немічність» або «безпорадний стан». На сьогодні тлумачення поняття немічності відсутнє в законодавстві, а от щодо безпорадного стану, то відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7, безпорадним слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самотійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування [138].

Відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [132], громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року.

Отже, можна зробити висновок, що особа, яка не досягла пенсійного віку та не має юридично встановленого статусу особи з інвалідністю, в той же час, перебуваючи в безпорадному стані, зумовленого похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом — однозначно не може вважатися працездатною.

Нажаль, в українському законодавстві не надається визначення поняття стану немічності особи, хоча така ознака стану особи зустрічається в межах досліджуваної нами теми двічі – у статтях 172 та 203 СК України [163].

Так, відповідно до практичного словника, немічний означає: слабкий, безсилий, знесилений, кволий, недужий, безпорадний [20, с. 241]. Ще одне тлумачення немічної особи розглядається як неспроможної, нездатної зробити що-небудь, справитися своїми силами з чимсь, безпорадний [94].

Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України роз'яснює, що непрацездатні не завжди є немічними. А немічними можуть вважатися й ті, що ще не досягли пенсійного віку, не визнані ще інвалідами, але через каліцтво або хворобу не мають достатніх фізичних сил для самостійного звернення за захистом [152, с. 264].

Отже, виходячи з такого тлумачення поняття «немічності» робимо висновок, що такий стан за своїми ознаками співпадає з ознаками безпорадного стану, тож нами пропонується надати визначення стану немічності як такого, що зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом. У свою чергу, немічною особою вважати таку, яка в силу похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

Верховний Суд України за розглядом цивільної справи № 200/21452/15-ц у своїй постанові від 17 жовтня 2018 року вказав, що безпорадний стан необхідно доказувати відповідними записами в медичних документах [114]. Отже аналогічно і стан немічності, на нашу думку, може підтверджуватися відповідними записами в медичних документах. Як для прикладу, можна привести рішення касаційної інстанції у цивільній справі № 6-24306св12, в якій стан немічності батька дочка довела копією медичної книги свого батька, з якої вбачається, що лікарем неврологом в нього виявлено порушення мозкового кровообігу в коркових гілках правої сторони, моторна афазія, аграфія, крім того з наявного у матеріалах справи висновку

ЛКК № 4917 вбачається, що у батька також відсутня мова, порушено функцію писемності [179].

Отже, з урахуванням аналізу норм законодавства України, вважаємо за доцільне передбачити право на своє утримання від власних дітей, батьків, які в силу життєвих обставин, не досягнувши встановленого законодавством пенсійного віку, а також не маючи офіційного статусу особи з інвалідністю, однак перебувають у немічному (безпорадному) стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом до тих пір, до поки ці обставини не відпадуть.

А отже для усунення неоднозначності розуміння та для захисту інтересів батьків, які перебувають у безпорадному стані, було б доцільно доповнити ст. 202 СК України частиною другою наступного змісту:

«Непрацездатними батьками слід вважати тих, які досягли пенсійного віку, встановленого законом, є особами з інвалідністю або за станом здоров'я перебувають у безпорадному стані».

А також зміни до ч. 3 ст. 75 СК України, виклавши її в наступній редакції:

«3. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, є особою з інвалідністю I, II чи III групи або за станом здоров'я перебуває у безпорадному стані».

Однак, на сьогодні однозначно непрацездатними батьками слід вважати тих, хто досяг пенсійного віку, встановленого законом або яким встановлена I, II чи III група інвалідності.

Треба зазначити, що сам по собі факт непрацездатності батьків не зумовлює виникнення у дітей обов'язку надання їм утримання та не свідчить про наявність потреби в отриманні матеріальної допомоги.

Ця обставина підтверджується і судовою практикою. Так, 08 листопада 2017 року, при розгляді даної категорії цивільних справ, ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ, залишаючи в силі рішення судів попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позову, зазначив, що: «При вирішенні

питання про стягнення аліментів на батьків слід враховувати, що вказане право батьків, якому кореспондує обов'язок повнолітніх дітей, виникає за наявності двох умов: непрацездатності батьків та наявності у них потреби у матеріальній допомозі і не залежить від майнового стану повнолітніх дочки, сина.

Необхідність матеріальної допомоги визначається в кожному конкретному випадку залежно від матеріального становища батьків. До уваги приймається отримання батьками пенсії, державних пільг, субсидій, наявність у батьків майна, що може приносити дохід, тощо. Сам по собі факт непрацездатності батьків не зумовлює виникнення у дітей обов'язку надання їй утримання та не свідчить про наявність потреби в отриманні матеріальної допомоги» [178].

Потреба в матеріальній допомозі. Мати, батько вважатимуться такими, що потребують матеріальної допомоги, якщо їхній сукупний дохід не забезпечує їм прожиткового мінімуму, встановленого законом. Ця норма сформульована в ч. 4 ст. 75 СК стосовно права на утримання одного подружжя, має застосовуватися і до зобов'язань щодо утримання інших осіб (ст. 396) [151].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-XIV, прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, у тому числі окремої групи – осіб, що втратили працездатність.

Набір продуктів харчування формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Основним принципом формування набору продуктів харчування є підтримання повноцінного функціонування організму людини.

Набір непродовольчих товарів формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

Основним принципом формування набору непродовольчих товарів є забезпечення збереження здоров'я та підтримання життєдіяльності організму людини та з урахування культурно-побутових потреб особистості.

До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші.

Основними принципами формування набору послуг є: задоволення мінімальної потреби громадян у житлі, організації побуту, користуванні транспортом, закладами культури, у підтриманні зв'язку з навколишнім середовищем [136].

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23 листопада 2018 року № 2629-VIII, розмір прожиткового мінімуму у 2019 році на одну особу в розрахунку на місяць для осіб, які втратили працездатність становить: з 01 січня 2019 року – 1497 гривень, з 01 липня 2019 року – 1564 гривні, з 01 грудня 2019 року – 1638 гривень [124].

Це найнижчий показник прожиткового мінімуму, встановленого на 2019 рік серед основних соціальних і демографічних груп населення.

Отже, можна зробити висновок, що прожитковий мінімум є нижній рівень матеріальної забезпечуваності людини, при якому зберігаються умови для відновлення її життєвих сил.

Звичайно в умовах постійного зростання вартості життя такий «прожитковий мінімум» не може забезпечити навіть звичайних життєвих потреб людини. Тому наявність цього уявного прожиткового мінімуму при достатньо високому рівню матеріальних статків сина чи дочки не може бути формальною підставою для відмови у позові. Справедливість як одна із засад регулювання сімейних відносин підкаже суду, яке рішення йому належить постановити [151, с. 396].

На сьогодні відмова суду в позовних вимогах щодо обов'язку утримувати непрацездатних батька, матері з підстави отримання ним, нею сукупного доходу, що перевищує розмір прожиткового мінімуму допустима лише, якщо вони не доведуть, що незважаючи на це, все одно потребують матеріальної допомоги [80, с. 131].

У даному контексті доцільно привести показовий приклад відмови у задоволенні позовних вимог батька щодо стягнення з його дочки та сина аліментів на його утримання найвищою судовою інстанцією із судової практики у декількох взаємопов'язаних справах. Так, у своїй постанові ВС у справі № 301/160/17 за позовом батька до дочки та сина про стягнення аліментів на його утримання, зазначив наступне: «Судами попередніх інстанцій встановлено, що позивач є рідним батьком відповідачів, інвалідом II групи, користується пільгами для ветеранів війни – інвалідів війни, є непрацездатною особою. З дослідженої судами медичної документації убачається, що 26 квітня 2012 року ОСОБА_1 проведено оперативне втручання у зв'язку із захворюванням серця, 23 червня 2016 року виконано операцію на судинах, рекомендовано постійне спостереження у лікарів відповідного профілю, призначено прийом медичних препаратів (у різні

періоди – кардіомагніл, аторвастатин, вальсакор, нормовен, магнекор, тридуктан тощо).

Розмір пенсійного забезпечення позивача по інвалідності у 2016 році становив 1286,50 грн, з 2017 року – близько 1400 грн. Статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» на 2017 рік визначено прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, у розмірі 1247 грн.

Верховний Суд виходить із того, що необхідність стягнення аліментів на утримання непрацездатних батьків має визначатися залежно від їх матеріального становища. При цьому до уваги має братися отримання батьками пенсії, держаних пілг, субсидій, наявність у батьків майна, що може приносити дохід тощо. Сам по собі факт непрацездатності батьків не породжує виникнення у дітей обов'язку їх утримання, та не свідчить про наявність потреби у наданні матеріальної допомоги.

Право на утримання (аліменти) має непрацездатна особа, яка не забезпечена прожитковим мінімумом. Зазначений правовий висновок викладено Верховним Судом України у постанові від 13 квітня 2016 року у справі № 6-3066цс15.

ОСОБА_1 обґрунтовував позовні вимоги посиланням на те, що він є непрацездатним, отримує пенсію у розмірі 1286,50 грн на місяць, більшу частину з яких витрачає на придбання лікарських препаратів, на інші потреби, необхідні для забезпечення його життєдіяльності коштів не вистачає, а тому зважаючи на скрутне матеріальне становище він потребує матеріальної допомоги, яку мають можливість надавати його повнолітні діти.

Установивши, що на дату ухвалення рішення у справі позивач отримує пенсією по інвалідності у розмірі, що забезпечує йому прожитковий мінімум, встановлений законом для осіб, які втратили працездатність, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про відмову у задоволенні позову.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та задовольняючи частково заявлені позивачем вимоги, апеляційний суд у порушення вимог частини

другої статті 214 ЦПК України 2004 року не навів мотивів відступу від правової позиції, викладеної у висновку Верховного Суду України у справі № 6-3066цс15 від 13 квітня 2016 року» [113].

Що ж до правового висновку, викладеному ВСУ у постанові від 13 квітня 2016 року у справі № 6-3066цс15, то в даній справі розглядався спір між подружжям про стягнення аліментів на утримання непрацездатної дружини. Відмовляючи в позовних вимогах позивачці, ВСУ зазначив наступне: «Як видно з матеріалів справи розмір пенсії позивачки як інваліда І групи становить 1149 грн 72 коп.

Статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» визначено на 2015 рік прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, з 1 січня 2015 року – 949 грн, з 1 вересня – 1074 грн.

Отже, ОСОБА_7 отримує пенсію по інвалідності в розмірі, що забезпечує її прожитковий мінімум, встановлений законом для осіб, які втратили працездатність, а тому її не можна вважати особою, яка потребує матеріальної допомоги в розумінні частини четвертої статті 75 СК України» [118].

Як бачимо, ВС у справі № 301/160/17 за позовом батька до дочки та сина про стягнення аліментів на його утримання скористався аналогією закону, що застосовується до аліментних відносин подружжя.

Загалом, ознайомившись із численною судовою практикою подібних справ щодо стягнення аліментів на утримання батьків, можемо зробити висновок, що багато батьків звертаючись із позовами до своїх дітей часто припускаються помилки, вважаючи, що щомісячне утримання повинно включати і їх додаткові витрати, які вони понесли чи понесуть у майбутньому, викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю. Необхідно чітко розділяти предмет та підстави для звернення до суду щодо стягнення аліментів на своє утримання, і окремо, для звернення щодо стягнення коштів, пов'язаних із додатковими витратами, викликаними тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

В цілому суди так і чинять приймаючи рішення у подібних справах. Так, наприклад, висловились колегія суддів судової палати у цивільних справах ВССУ розглядаючи справу № 555/664/15-ц за позовом батька до дочки про стягнення аліментів на його утримання: «При вирішенні питання про стягнення аліментів на батьків слід враховувати, що вказане право батьків, якому кореспондує обов'язок повнолітніх дітей, виникає за наявності двох умов: непрацездатності батьків та наявності у них потреби у матеріальній допомозі і не залежить від майнового стану повнолітніх дочки, сина.

З цього можемо зробити висновок, що необхідність матеріальної допомоги визначається в кожному конкретному випадку залежно від матеріального становища батьків. До уваги приймається отримання батьками пенсії, державних пільг, субсидій, наявність у батьків майна, що може приносити дохід, тощо. Сам по собі факт непрацездатності батьків не зумовлює виникнення у дітей обов'язку надання їй утримання та не свідчить про наявність потреби в отриманні матеріальної допомоги» [178].

2.3 Звільнення дітей від обов'язку утримувати батьків

Відповідно до ч. 8 ст. 7 СК України, регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини та непрацездатних членів сім'ї.

В першу чергу, розглядаючи питання звільнення дітей від обов'язку утримувати батьків, сімейне законодавство України передбачає безумовне звільнення повнолітніх дочки та сина від утримання батьків, які в свій час щодо них були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, зазначивши, що по відношенню до таких батьків обов'язок щодо утримання в них не виникає (ч. 2 ст. 202 СК України). Така позиція законодавця є цілком зрозумілою, оскільки, специфіка аліментного обов'язку повнолітніх дітей відносно своїх непрацездатних і нужденних батьків полягає в

безпосередньому зв'язку аліментних виплат з минулою поведінкою батьків щодо дітей, адже саме батьки виховують, годують, одягають дитину, забезпечують розвиток дитини та здійснюють загальний догляд за нею. Тому було б несправедливим покласти на дітей, які не одержали такого догляду від батьків, обов'язку їх утримувати [3, с. 20–21].

Окрім цього, відповідно до п. 21 Постанови Пленуму ВСУ № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 року, обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги, не є абсолютним. У зв'язку із цим, суд на вимогу дочки, сина, до яких пред'явлено позов про стягнення аліментів, зобов'язаний перевірити їхні доводи про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо них [128].

Отже підстави для звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати та брати участь у додаткових витратах на батьків окреслені в ст. 204 СК України [163].

Треба відмітити, що зовсім нещодавно дана стаття містила лише одну частину і звучала наступним чином:

«Дочка, син можуть бути звільнені судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків.

У виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк не більш як три роки».

Влітку 2018 року дана стаття була доповнена новим абзацом до частини першої та другою частиною і тепер має наступний вигляд:

«1. Дочка, син можуть бути звільнені судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків.

Дочка, син звільняються судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько не сплачували аліменти на утримання дитини, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, і така заборгованість є непогашеною на момент прийняття судом рішення про визначення розміру аліментів на батьків.

У виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк не більш як три роки.

2. Несплата аліментів на утримання дитини, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, підтверджується довідкою, виданою органом державної виконавчої служби, приватним виконавцем у порядку, встановленому законом» [163].

Дані зміни пов'язані із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» від 03 липня 2018 року [123].

З одного боку, добре, що законодавець додатково окреслив чіткі межі, за умови яких дочка, син звільняються від обов'язку утримувати своїх батьків у випадку несплати останніми у свій час аліментів. У такому випадку у судів не буде альтернативи у прийнятті рішення на свій розсуд. У підсумку – рішення для сторін у справі має бути очікуваним.

З іншого боку, виходячи із абз. 2 ч. 1 ст. 204 СК України, можна сказати, що законодавець допускає навіть на стадії вже розгляду справи за позовом матері, батька до сина, дочки про стягнення аліментів «виправити» батьківську помилку минулого, погасивши на момент прийняття рішення по справі свою аліментну заборгованість перед дочкою, сином, тим самим уникнути відповідальності за ухилення в свій час своїх аліментних обов'язків. Більше того, треба відмітити, що законодавець не встановлює

вимоги щодо проведення індексації такої заборгованості на момент її погашення. А отже, така заборгованість буде вираховуватися з урахуванням вимог ст. 196 СК України [163].

Виходячи з того, що однією з підставою для задоволення позовних вимог про сплату аліментів на утримання батьків є їх потреба в матеріальній допомозі, можна спрогнозувати, що при сплаті останніми своєї заборгованості аліментів на утримання дітей на стадії вже розгляду справи в суді або незадовго до пред'явлення позову щодо свого утримання, виникатиме колізія правових підстав для настання юридичних наслідків, адже це має бути розцінено судом як достатній рівень забезпечуваності батьків, які не потребують матеріальної допомоги.

Пленум ВСУ у п. 16 постанови «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 року № 3 роз'яснив, що ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Водночас зазначені чинники, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини. Сплата аліментів на дитину не є належною участю у її вихованні [135].

У даному контексті актуальним видається висновок В. П. Мироненко про те, що сімейне виховання є важливою умовою формування особистості дитини, бо сім'я – це той мікроколектив, в якому дитина набуває першого досвіду людських контактів, де, спостерігаючи за оточенням, вона засвоює

норми і правила поведінки, і через брак життєвого досвіду робить висновок, що все, що відбувається у сім'ї повторюється у суспільстві в цілому, приймаючи сім'ю за модель усього суспільства. Особливо важливе значення для виховання моральних якостей дітей має особистий приклад батьків. Батько і матір – найближчі і найбільш переконливі взірці, на прикладі яких людина, яка зростає, перевіряє і будує свою поведінку [89, с. 53].

Статтею 150 СК України встановлено обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини, а саме батьки зобов'язані а) виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; б) піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; в) забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; г) поважати дитину. Окрім цього, передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї; забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [163].

Судова практика містить такі ознаки ухилення батька, матері від виконання своїх батьківських обов'язків, зокрема, це: несплата аліментів, непіклування про фізичний і духовний розвиток дитини як складової її виховання, байдужість до фінансових потреб, пов'язаних із продовженням навчання після повноліття, тобто повне або часткове невиконання своїх немайнових та майнових обов'язків перед дочкою, сином у їхньому дитинстві.

Логічно, що усталена попередня практика повно відображає таку понятійну конструкцію як «ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків». Отже «несплата аліментів на утримання дитини, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки» в контексті норми ст. 204 СК України [163] має розглядатися саме як одна з ознак ухилення батька, матері від

виконання своїх батьківських обов'язків, якої достатньо для звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

Показовою щодо доведеності ухилення батька, матері від виконання своїх батьківських обов'язків міститься у рішенні Петрівського районного суду Кіровоградської області у справі №400/1621/16-ц від 09 березня 2017 року. В даній справі судом розглядалися два позови: батька – про стягнення з дочки аліментів на його утримання у розмірі 50 % прожиткового мінімуму довічно та зустрічного від дочки щодо її звільнити від обов'язку утримувати батька та брати участь у додаткових витратах.

Розглянувши справу по суті, суд першої інстанції відмовив у задоволенні первісного позову та задовольнив зустрічний. Із таким рішенням погодилась колегія суддів апеляційної інстанції. Встановлюючи факт ухилення батька від виконання своїх батьківських обов'язків, суд зазначив наступне: «як встановлено в судовому засіданні, позивач ОСОБА_1 ухилявся від виконання своїх батьківських обов'язків щодо належного виховання та утримання ОСОБА_2 в період до її повноліття, що підтверджується наступними обставинами.

Так, ОСОБА_1 не піклувався про фізичний і духовний розвиток дитини як складову її виховання. ОСОБА_2 з 2003 року тренувалася в Дитячо-юнацькій спортивній школі № 2 м. Дніпропетровська, регулярно приймала участь в чемпіонатах як області так і України, виконала норму кандидата у майстри спорту з художньої гімнастики [145].

Однак розвивати свої спортивні здібності вона не мала можливості у зв'язку з неналежним матеріальним забезпеченням її життєдіяльності навіть в межах встановлених судом аліментів з її батька – ОСОБА_1, які він не сплачував, оскільки після постановлення 25.10.2005 року Петрівським районним судом рішення про стягнення аліментів за період з 16.11.2005 по 31.12. 2008 рік взагалі не сплачував аліментів, за нього по 50 грн в місяць

сплачувала його мати, в результаті чого виникла заборгованість на суму 4391,35 коп., а станом на грудень 2011 року заборгованість становила 14 676,45 грн, з яких заборгованість на суму 9482,10 грн виникла у зв'язку з інвалідністю позивача з 13.01.2009 року, і від сплати якої він був звільнений частково на суму 6000 грн рішенням Петрівського районного суду Кіровоградської області від 18 квітня 2012 року [145].

Крім цього як пояснили допитані у судовому засіданні свідки ОСОБА_9, ОСОБА_10 та ОСОБА_11, їх діти займалися разом з ОСОБА_2 художньою гімнастикою в Дитячо-юнацькій спортивній школі № 2 м. Дніпропетровськ, і за період навчання батько ОСОБА_1 жодного разу не забирав дитину з школи, не відвідував її на заняттях, не був присутній на батьківських зборах, мати сама забезпечувала доньку необхідним спортивним інвентарем, фінансувала поїздки на спортивні змагання. Навпаки, коли виникло питання про надання батьком дозволу ОСОБА_2 на виїзд за кордон для участі у спортивних змаганнях, ОСОБА_1 не надав відповідного дозволу. Після цього ОСОБА_2 набула статусу безперспективної спортсменки, яка через неможливість брати участь у закордонних змаганнях, за відсутності дозволу батька на виїзд, не змогла реалізувати себе у спорті та підвела свою команду [145].

Таким чином, на думку суду, своєю відмовою надати дозвіл на виїзд ОСОБА_2 за кордон на змагання у складі збірної Дитячо-юнацької спортивної школи № 2, позивач позбавив свою доньку можливості фізичного та спортивного розвитку, перешкодив їй доступ до культурних, спортивних та інших духовних цінностей, які вона мала можливість поповнити за кордоном, не виявив інтересу до її внутрішнього світу.

Крім цього позивач перебуває на наркологічному обліку у Петрівській центральній районній лікарні як хронічний алкоголік, що є підставою для позбавлення батьківських прав, а отже відповідач через зловживання спиртними напоями, що залежало виключно від нього, не виконував свої

батьківські обов'язки, що також перешкоджало йому спілкуватися з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення.

Зазначені вище обставини, як кожен окремо, так і в сукупності, розцінюються не інакше як ухилення від виховання дитини, що є підставою для задоволення зустрічного лозову про звільнення від обов'язку утримувати батька» [145].

Однак, у абз. 3 ч. 1 ст. 204 СК України законодавець передбачає, що у виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк не більше як три роки [163]. Цей строк обумовлений відсутністю законодавчо закріпленого обов'язку в дітей щодо довічного утримання батьків, які не виконували своїх батьківських обов'язків. Отже, суду надано право присудити з дочки, сина аліменти на майбутній період навіть тоді, коли буде встановлена протиправна поведінка матері чи батька. Тобто йдеться про специфічний акт милосердя – «милосерця» для падших», але він можливий лише в особливих, виняткових випадках (наприклад у разі щиросердного каяття матері, батька і високого матеріального рівня дочки, сина) [152, с. 308].

Винятковими умовами може визнаватись високий матеріальний рівень дітей, щиросердне розкаяння батьків, які в свій час ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків. Перелік таких випадків не наведено, тому визначення того, чи є такий випадок винятковим, залежить від розсуду суду [154, с. 91].

Підсумовуючи, треба визнати, що судова практика налічує небагато позовів, предметом розгляду яких є звільнення дочки або сина від обов'язку утримувати своїх батька, матір у порівнянні із спорами, що виникають з приводу утримання дітей або одного з подружжя.

Звичайно, батьки, які в свій час були позбавлені батьківських прав і в цих правах не були поновлені – до суду із позовами до своїх дітей щодо їх утримання загалом і не звертаються. Що ж стосується підстав, передбачених ст. 204 СК України, за яких дочка, син можуть бути звільнені від обов'язку

щодо утримання батька, матері, складність полягає в тому, що факт ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків необхідно довести дочці, сину в суді.

Висновки до Розділу 2

1. На основі аналізу законодавства та нормативно правових актів України, в контексті досліджуваного питання, обґрунтовано, що термін «утримання» є більш ширшим за змістом ніж термін «аліменти». Так, утримання непрацездатних батьків може виражатися як у безпосередньому наданні коштів непрацездатним батькам для задоволення їхніх певних потреб, так і в особистому придбанні матеріальних цінностей, продуктів харчування, ліків, доставлення їх до помешкання батька, матері; сплата комунальних послуг; допомога в організації та сплаті певних необхідних послуг, пов'язаних з ремонтними роботами помешкання батьків та інше. Поведінка дітей щодо обрання способу утримання своїх батьків в такому випадку є альтернативною і проявляється не лише в наданні грошового забезпечення. Здебільшого у такий спосіб утримання здійснюється без примусу, з власної ініціативи дітей. На відміну від утримання, аліменти – це здебільшого грошова сума у вигляді періодичних платежів, що сплачується повнолітніми дітьми у визначених законом випадках на утримання непрацездатних батьків на підставі закону або договору.

2. На основі аналізу законодавства, запропоновані дефініції, що найкраще розкривають загальну суть поняття «аліменти» та «утримання»:

аліменти – це здебільшого грошова сума у вигляді періодичних платежів, що сплачується однією особою на утримання іншої у визначених законом випадках на підставі закону або договору, при цьому вони перебувають або перебували у сімейних правовідносинах;

утримання – це забезпечення матеріальними та грошовими ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб та створення умов для

нормальної життєдіяльності;

утримання непрацездатних батьків розуміється як забезпечення повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків матеріальними та грошовими ресурсами для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для їхньої нормальної життєдіяльності;

додаткові витрати на батьків – це витрати, які викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю та мають чітке цільове призначення, наприклад, на придбання ліків, інвалідного візка, ходунків, протезування, оперування тощо.

3. Лише сукупність юридичних фактів передбачає обов'язок для повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків. До них належать: а) наявність сімейно-правового статусу дочки або сина; б) досягнення дочкою або сином повноліття; в) непрацездатність та (або) немічність батьків; г) потреба батьків у матеріальній допомозі.

4. Аргументовано, що стан немічності за своїми ознаками співпадає з ознаками безпорадного стану, тож стан немічності розглядається як такий, що зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом. У свою чергу, немічною особою є особа, яка в силу похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування. Немічна особа повинна визнаватися непрацездатною.

5. З урахуванням аналізу норм законодавства України, обґрунтовано право на своє утримання від власних дітей, батьків, які в силу життєвих обставин, не досягнувши встановленого законодавством пенсійного віку, а також не маючи офіційного статусу особи з інвалідністю, однак перебувають у немічному (безпорадному) стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом до тих пір, до поки ці обставини не відпадуть.

Стан немічності, може підтверджуватися відповідними записами в належно оформлених медичних документах.

6. Сімейне законодавство України передбачає безумовне звільнення повнолітніх дочки та сина від утримання батьків, які в свій час щодо них були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені.

7. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги, не є абсолютним. У зв'язку із цим, суд на вимогу дочки, сина, до яких пред'явлено позов про стягнення аліментів, зобов'язаний перевірити їхні доводи про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо них [135].

8. Нову норму, включену до ч. 1 ст. 204 СК України, що передбачає звільнення дочки, сина від утримання батька, матері на підставі заборгованості по несплаті аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, необхідно розглядати як одну із форм ухилення від виконання батьківських обов'язків.

РОЗДІЛ 3

ВИКОНАННЯ ДІТЬМИ ОBOB'ЯЗКУ УТРИМУВАТИ БАТЬКІВ

3.1 Умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків

Сімейний кодекс України називає сім'ю первинним та основним осередком суспільства.

Відомий український педагог і письменник, В. О. Сухомлинський, стверджував: «У сім'ї шліфуються найтонші грані людини – громадянина, людини – трудівника, людини – культурної особистості. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» [169, с. 6].

Серед завдань сімейного законодавства України стоїть зміцнення сім'ї як соціального інституту; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми; побудова сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки (ч. 2 ст. 1 СК України) [163].

Безумовно, стосунки в зразковій сім'ї мають складатися на взаємній повазі, любові та матеріальній підтримці.

Спочатку – турбота про дітей, а пізніше – обов'язок дітей допомагати своїм батькам були лише моральними нормами на звичайному рівні та здебільшого відображалися в настановах релігійних вчень, пізніше застосовувались норми, запозичені з кодифікованого законодавства країн, під владою яких перебували українські землі – Руська правда, Саксонське Дзерцало, Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років і лише у ХХ ст. даний обов'язок закріпився на законодавчому рівні.

З перших днів існування людського суспільства батьки опікувалися своїми дітьми, передавали їм свій досвід, допомагали обирати життєвий

шлях, знаходити гідне місце в житті. Тож у «зразковій» з моральної точки зору сім'ї, в якій у батьків складаються дружні та теплі взаємини з їхніми дітьми, вони можуть не турбуватися про свою старість, розраховуючи на допомогу та фінансову підтримку дорослих дочки, сина, які, звичайно, вважатимуть її за свій прямий обов'язок перед батьками.

Довгий час в Україні сімейне законодавство мало імперативне забарвлення, тобто норми поведінки встановлювалися самим законом і відступ від загальних правил не припускався [25, с. 107].

За чинним СК України, спосіб виконання обов'язку з утримання може визначатися за домовленістю між сторонами сімейних правовідносин. Зазначене відповідає одному з наведених у ч. 2 ст. 7 СК України принципів регулювання сімейних відносин, відповідно до якого вони можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками.

В сімейному законодавстві відсутня спеціальна норма, яка б регулювала договірні правовідносини з утримання дочкою, сином своїх батьків, отже до них необхідно застосовувати положення загальної норми ст. 9 СК України, відповідно до якої подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює СК України, можуть урегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства [163].

Окрім цього, ст. 10 СК України дозволяє використовувати аналогію закону до подібних правовідносин.

Так само СК України не містить спеціальної норми, яка б регулювала можливість добровільного виконання обов'язку щодо утримання батьків та порядок його здійснення.

Отже подальше дослідження добросовісного виконання дітьми обов'язку щодо утримання батьків буде розглядатися за аналогією норм СК України, що регулюють добровільний характер виконання обов'язку щодо утримання дитини (статті 181, 187 СК України), а також договірні

відносини між батьками щодо сплати аліментів на дитину (ст. 189 СК України) та надання утримання подружжю (статті 78, 79 СК України) [163].

Під добровільним виконанням аліментного обов'язку слід розуміти добровільне утримання, яке надають члени сім'ї один одному за нормальних сімейних стосунків, або у випадку, коли в сім'ї слабшають сімейні відносини в результаті розірвання шлюбу чи певних негараздів, і аліментнозобов'язана особа надає необхідні кошти уповноваженій особі за власною ініціативою [156, с. 24].

Відповідно до ст. 181 СК України батьки та їх повнолітні діти можуть самотійно за домовленістю між собою визначати способи виконання обов'язку щодо утримання батьків [163].

У таких випадку аліменти можуть виплачуватися добровільно шляхом передачі їх особисто платником тому, кому вони призначені, або через відділення зв'язку, шляхом оформлення поштового переказу, або на банківський рахунок одержувача аліментів із зазначенням у коментарі щодо призначення платежу, наприклад: «аліменти за травень 2019 рік» (відповідний період місяця року).

Також відповідно до ст. 187 СК України, аліменти можуть сплачуватися за ініціативою платника шляхом подання заяви про сплату аліментів за місцем роботи, за місцем отримання пенсії або стипендії у розмірі та на час, який визначає сама зобов'язана особа. Мета такого порядку сплати аліментів полягає в наданні можливості особі, яка зобов'язана сплачувати аліменти, уникнути стягнення аліментів в примусовому порядку [156, с. 24].

Але зручніше всього виплачувати їх за заявою платника на адресу адміністрації за місцем отримання заробітної плати, пенсії або стипендії. [172, с. 48].

Утримання аліментів адміністрацією виконується на підставі письмової заяви платника. В заяві повинні бути вказані прізвище, ім'я, по батькові та

дата народження особи, на утримання якої слід утримувати аліменти, а також прізвище, ім'я, по-батькові та адреса особи, якій треба виплачувати або переводити їх.

Адміністрація організації зобов'язана утримувати аліменти за заявою в такому самому порядку, як і за виконавчим листом, та виплачувати їх або переводити отримувачу в триденний строк із дня виплати заробітної плати. Заява про утримання аліментів (про зміну їх розміру, про припинення виплати) зберігається нарівні з виконавчими документами [140, с. 93].

У таких випадках платник на власний розсуд у заяві про сплату аліментів вказує суму аліментів та періодичність виплат, а також самостійно регулює розмір аліментів, сплачених, наприклад, на «картковий» рахунок одержувача, оскільки в законі немає обмежень щодо мінімального та максимального розміру аліментів, сплачуваних добровільно або ж за заявою. Також, у будь-який момент платник має право відмовитися від поданої ним заяви і надалі не сплачувати аліменти в такий спосіб.

Треба зауважити, що не слід ототожнювати заяву про відрахування аліментів з письмовим договором про сплату аліментів. У першому випадку, якщо такі відрахування не здійснюватимуться, жодних юридичних наслідків не настане, принаймні, вони не передбачені законом. У другому випадку, виходячи з правової сили договору, передбачається стягнення аліментів державною виконавчою службою на підставі виконавчого напису нотаріуса [172, с. 48].

Укладення аліментного договору як форми добровільного виконання аліментних зобов'язань, не є новелою в сімейному законодавстві України, однак договірне регулювання аліментних відносин між дорослими дітьми та непрацездатними батьками, не користується особливою популярністю. Як правило, останні віддають перевагу вирішенню подібних питань в судовому порядку. Однак треба підкреслити, що аліментний договір, без сумніву є позитивним явищем в сімейному законодавстві і його укладення надає

можливість без участі суду вирішити питання щодо надання утримання особі, яка його потребує.

Договір про сплату аліментів (аліментний договір) можуть укладати: а) матір, батько з повнолітніми дочкою, сином; б) мати, батько з двома і більше повнолітніми дітьми; в) батьки з одною, двома і більше повнолітніми дітьми.

У сучасній науці сімейного права проблемі вивчення договірних механізмів регулювання аліментних зобов'язань та визначення поняття «аліментний договір» приділяли увагу чимало вітчизняних учених і дослідників, зокрема: Т. С. Андрущенко [4, с. 36], В. К. Антошкіна [8, с. 80], Л. В. Афанасьєва [10, с. 10], Г. М. Ахмач [11, с. 58] О. О. Дерій [33, с. 282], І. В. Жилінкова [40, с. 121], В. А. Кройтор [72, с. 86], Т. В. Малярчук [85, с. 113], З. В. Ромовська [151, с. 218], Л. В. Сапейко [155, с. 8], Ю. С. Червоний [157, с. 178], Є. І. Фурса, С. Я. Фурса [162, с. 426]. Однак висловлені з цих питань наукові позиції та положення здебільшого стосуються різних аспектів даної категорії, характеризуються неоднозначністю, інколи навіть суперечливістю.

Про те, що існуючі наукові визначення поняття «аліментного договору» стосуються різних його аспектів, свідчить, зокрема, таке. В. К. Антошкіна вказує, що аліментний договір – це сімейно-правовий договір, за яким одна сторона зобов'язується надавати утримання іншій у розмірі, способом і в строки, що встановлені на ньому [9, с. 80]. З цього тлумачення вбачаються ознаки аліментного договору як виду сімейно-правового договору, що оформлює договірне зобов'язання з надання утримання.

З. В. Ромовська вважає, що аліментний договір – це спосіб досягнення більш вигідних умов для одержувача утримання, ніж ті, що передбачені законом, водночас розглядає його з позицій забезпечення права однієї сторони отримувати утримання від іншої сторони в формі, строки та розмірі, що встановлені законом [151, с. 218].

В. А. Кройтор слушно зазначає, що тривалий час в Україні аліментні правовідносини регулювалися виключно імперативними нормами. Такий підхід не надав можливості учасникам цих відносин обрати найбільш прийнятний спосіб виконання аліментних обов'язків. Закріплений у сімейному законодавстві стандартний підхід до стягнення аліментів не сприяв належному захисту прав та законних інтересів уповноважених і зобов'язаних осіб [72, с. 87]. Саме з прийняттям нового СК України вчений пов'язує те, що аліментні правовідносини набули нового інституційного змісту. Подальше удосконалення інституту аліментних зобов'язань на диспозитивних засадах відкрило можливості їх сторонам укладати договори про сплату аліментів і тим самим уникати звернень до судових органів [72, с. 87]. Тож на думку Л. В. Сапейко та В. А. Кройтор запровадження інституту укладання договору між усіма суб'єктами аліментних зобов'язань має допомогти уникнути багатьох звернень до суду з позовами про стягнення аліментів, що на сьогодні є дуже болючим питанням [156, с. 29].

Отже, аліментний договір спрямований, передусім, на добровільне виконання аліментного зобов'язання щодо утримання батьків, а також надає можливість батькам та дітям самостійно вирішити питання надання аліментів без втручання суду.

В СК України, зокрема в ст. 78 СК України немає заборони на укладення аліментного договору на користь особи, яка є працездатною та не потребує матеріальної допомоги, а ст. 99 СК України [163] передбачає домовленість про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі. Отже є об'єктивні підстави для висновку, що батьки і їх повнолітні діти мають право на укладання аліментного договору незалежно від того, чи є отримувач аліментів непрацездатним та чи потребує він матеріальної допомоги. Також такий висновок можна зробити, виходячи з того, що укладання аліментного договору носить добровільний характер, а також з приватно-правового принципу – «дозволено все, що не заборонено законом».

Незважаючи на таке розуміння закону, згідно з пунктами 4.8 та 4.9 глави 5 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерством юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 при посвідченні договору про утримання нотаріусом перевіряється факт непрацездатності того з подружжя, на користь якого укладається угода. Непрацездатними (за віком або за станом здоров'я) визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідами I, II, III груп, про що зазначається у тексті договору. Право на утримання також матиме й той з подружжя, заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна та інші доходи якого не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом. Про встановлення цих обставин нотаріусом також зазначається у тексті договору [111]. Це протиріччя у нормативному регулюванні аліментних договорів неодноразово піддавалося критиці серед науковців. Так, І. В. Жилінкова вказувала на цілком необґрунтоване положення про те, що при посвідченні договору щодо утримання нотаріус повинен встановити факт непрацездатності того з подружжя, який потребує допомоги [40, с. 103], а З. В. Ромовська категорично вважає цей пункт Порядку нечинним [151, с. 218].

Сторонами аліментного договору, як і при сплаті аліментів у судовому порядку, є платник аліментів і одержувач (повнолітні діти та їх батьки, які повинні володіти повною цивільною дієздатністю). Від імені недієздатних одержувачів аліментів виступає їх законний представник, яким може бути як фізична особа, так і державна або громадська організація, на утриманні якої перебувають батьки (наприклад, будинок для осіб похилого віку) [146, с. 46].

Законодавство України не закріплює чітких вимог щодо укладання такого договору, лише вказано, що він укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Нотаріально посвідчений договір володіє силою виконавчого листа. Це означає, що примусове стягнення за таким договором здійснюється за виконавчим написом нотаріуса без звернення до суду [101, с. 52]. Зазначений виконавчий напис вчиняється

відповідно до статей 88 – 91 Закону України «Про нотаріат» [130], Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [111] і підлягає примусовому виконанню відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» [122].

У майбутньому, у разі невиконання або недодержання умов, викладених у договорі про сплату аліментів, батьку, матері для стягнення аліментів при цьому досить надати його нотаріально посвідчений примірник судовому виконавцю або безпосередньо адміністрації підприємства (установи або організації), в якому працює аліментнозобов'язана сторона. Після цього стягнення аліментів відбувається в тому ж порядку, в якому примусово стягуються аліменти за виконавчим листом, що видається на підставі судового рішення [146, с. 46].

Недотримання нотаріальної форми тягне за собою визнання аліментного договору недійсним, і, як наслідок, - відсутність права вимоги до боржника в аліментному зобов'язанні [146, с. 46].

Розглядаючи істотні умови договору про сплату аліментів треба зауважити, що предметом даного договору є самі аліменти. Аналізуючи законодавство можна сказати, що, в першу чергу, до аліментів відносяться грошові кошти, однак в деяких випадках ними можуть бути і предмети матеріального світу.

Таким чином, в аспекті досліджуваного питання, предметом договору про сплату аліментів є аліменти, що надаються повнолітніми дочкою, сином на утримання батька, матері.

Сторонами даного договору обов'язково визначається розмір аліментів, що підлягатиме регулярній сплаті.

За аналогією ст. 189 СК України, визначений розмір аліментів у договорі не повинен бути нижчим за розмір, який батько, матір могли б отримувати при стягнення аліментів з дочки, сина у судовому порядку. Інакше такий договір про сплату аліментів може бути визнано недійсним у судовому порядку, оскільки порушує права батьків, встановлені СК

України [163]. Отже, слушно зауважують Л. В. Сапейко та В. А. Кройтор, що перевагою договору про сплату аліментів є можливість визначення розміру утримання в більшій сумі, ніж та, що може бути призначена за рішенням суду [156, с. 31].

Якщо розмір аліментів визначений у твердій грошовій сумі, то на випадок інфляції, у договорі необхідно передбачити їх індексацію. В інакшому випадку, вона може проводитися в загальному порядку, передбаченому ч. 2 ст. 184 СК України.

Також договором має бути встановлений спосіб та порядок сплати аліментів.

Спосіб платежу – це передбачений сторонами договору принцип обчислення аліментів, що підлягають сплаті. Способи виплати аліментів за угодою можуть бути різними: або у частці від заробітку чи іншого доходу платника аліментів, або у твердій грошовій сумі, що виплачується періодично (наприклад, щомісячно, щоквартально, двічі на рік тощо – терміни сплати аліментів визначаються сторонами аліментного договору самостійно). Можливе поєднання різних способів сплати аліментів – одночасно у частці від заробітку або іншого доходу платника і в твердій грошовій сумі. Види доходів платника, що підлягають урахуванню при виплаті аліментів, визначаються самими сторонами [146, 46].

Порядок сплати аліментів може бути визначений як шляхом особистої сплати аліментів безпосередньо дочкою, сином батьку, матері, або наприклад, перерахуванням суми аліментів на «картковий» рахунок банку, в якому останні обслуговуються, або поштовим переказом на їх домашню адресу тощо.

Обов'язково в договорі має бути визначені строки та терміни, а саме строк його дії, а також термін або строк для сплати аліментів. Це може бути точна дата, наприклад, перше число щомісяця або в період з першого по п'яте число щомісяця. А також має бути зазначений строк, по завершенню

якого для платника аліментів буде наставати відповідальність за несвоєчасну сплату аліментів.

Вищезазначені істотні умови договору про сплату аліментів на утримання батьків мають бути узгоджені сторонами перед його підписанням.

У сімейному законодавстві немає регламентації порядку укладання, розірвання та визнання недійсним договору про сплату аліментів. Тож, оскільки за своєю правовою природою даний договір відноситься до цивільно-правового правочину, то відповідно на нього поширюються загальні норми цивільного законодавства, зокрема, що включені в главу 53 ЦК України.

По-перше, договір про сплату аліментів може бути змінений або розірваний сторонами, які його уклали. Однак зміни, про які може заявити одна із сторін, в результаті погодженням обох сторін, вносяться лише нотаріальними органами, оскільки відповідно до ст. 654 ЦК України зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, який змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає зі звичаїв ділового обороту [186].

На вимогу однієї зі сторін зміни можуть бути внесені за рішенням суду у разі істотного порушення договору іншою стороною. Одностороння відмова і одностороння зміна їх умов не допускаються. Також у судовому порядку відбувається зміна або розірвання аліментного договору в разі істотної зміни обставин.

Згідно зі ст. 652 ЦК України зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не укладали б договір або уклали б його на інших умовах [186]. До таких обставин можна віднести зміну матеріального становища сторін (суттєве зменшення або збільшення доходів); погіршення чи поліпшення стану здоров'я платника або отримувача аліментів; зміна сімейного становища сторін; поява в сім'ї непрацездатних осіб, яким за законом зобов'язана особа має надавати матеріальну допомогу та ін.) [156, с. 35]

У випадку, коли договір про сплату аліментів змінюється або розривається у судовому порядку, правові наслідки, що впливають з рішення суду, настають з моменту набрання ним чинності. Обов'язковою умовою для ухвалення такого рішення є взаємний характер волевиявлення, оскільки сторони спочатку повинні намагатися добровільно врегулювати спір між собою, а в разі, якщо не дійшли згоди, мають право звернутися до суду [146, 47]

Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батька, матір може бути припинений у разі:

- 1) поновлення працездатності матері, батька;
- 2) припинення потреби матері, батька в матеріальній допомозі.

Порядок припинення обов'язку на підставі кожної із вказаних обставин має суттєві відмінності. Із системного аналізу норм СК України можна зробити висновок, що у разі поновлення працездатності матері, батька обов'язок припиняється автоматично, тому що ця обставина може бути підтверджена відповідними документами (ст. 82 СК України). У другому випадку обов'язок припиняється рішенням суду, якщо припинення потреби матері, батька в матеріальній допомозі встановлено на судовому засіданні.

Аліментні зобов'язання, що впливають з аліментного договору, припиняються за наявності таких законних підстав, як закінчення строку, на який був укладений договір; смерть дітей або батьків, які виступають сторонами аліментного договору. Коло підстав, які встановлені в договорі самими сторонами, може бути практично будь-яким, але при цьому воно не повинно суперечити нормам закону [27, с. 484]. Як бачимо, припинення аліментного зобов'язання за договором пов'язується з настанням певних обставин об'єктивного характеру, що не залежать від волі сторін. Тоді як зміна чи розірвання аліментного договору відбувається з підстав суб'єктивного характеру і за ініціативою платника та (або) одержувача аліментів.

По-третє, аліментний договір може бути визнано недійсним за наявності переконливих доказів. Підставами для цього є укладання такого договору, наприклад, обмежено дієздатною особою без згоди законного представника. Проте правочин, вчинений такою особою, може бути згодом схвалений її законним представником. Правочин вважається схваленим, якщо піклувальник, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявив претензій другій стороні. У разі відсутності схвалення правочину, він є нікчемним.

Також договір має бути визнано недійсним, якщо його укладено шляхом попереднього насилля, загрози, обману, збігу тяжких обставин або, якщо особа помилялася відносно договору (статті 229–231, 233 ЦК України) [186]. Крім того, на договори про сплату аліментів поширюються загальні підстави визнання недійсними правочинів.

Договір про сплату аліментів визнається недійсним у судовому порядку, а сторони повертаються в первісний стан, який існував до укладання договору. Визнаний недійсним договір не тягне за собою правових наслідків, на які він був спрямований. Однак кошти, які були сплачені за цим договором, не підлягають поверненню – це загальне правило, що розповсюджується на всі види аліментних правовідносин. Згідно зі ст. 196 СК України при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) в розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожний день прострочення. Така відповідальність поширюється лише на правовідносини зі сплати аліментів за рішенням суду. Проте доцільно положення ст. 196 СК України поширити і на суб'єктів договору про сплату аліментів, адже відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 року № 3, якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена

ст. 196 СК санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі [128].

Щодо аліментних правовідносин з приводу утримання повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків, що потребують допомоги, може бути укладений договір про спільне надання утримання батькам між синами і дочками, які й виступають сторонами даного договору. За допомогою цього договору діти можуть домовлятися між собою про розподіл обов'язків за умови їх спільного утримання батьків.

На нашу думку, є хибним припущення О. В. Розгон про те, що тут може йтися про спільну участь, наприклад, у спорудженні, придбанні чи в проведенні капітального ремонту будинку, про спільний обробіток земельної ділянки батьків тощо [146, с. 49], оскільки таке розуміння не відповідає суті договору про сплату аліментів. Тим паче, з цього приводу, треба визнати, що в житті бувають непоодинокі випадки, коли діти, допомагаючи таким чином батькам, насправді роблять це з корисливих мотивів. Щодо цього вдало наведений був приклад З. В. Ромовською: «В одній зі справ діти вимагали визнання за ними права співвласності на будинок, у будівництві якого вони брали участь. Суд дійшов висновку про те, що між дітьми та батьками домовленості про виникнення права спільної власності не було, що допомогу батькам у спорудженні будинку вони надавали згідно із синівським обов'язком, що протягом тривалого часу вони проживали з сім'ями в літній період у цьому будинку» [151, с. 401].

3.2. Порядок примусового стягнення аліментів на утримання батьків та додаткових витрат на їх догляд та лікування

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності нашої держави. За свою діяльність вона відповідає перед людиною. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України) [68].

Держава як регулятор відносин у суспільстві визначає, що утвердження почуття обов'язку перед батьками є однією з цілей регулювання сімейних відносин (ст. 1 СК України) [163]. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків прямо закріплено в Основному законі нашої держави (ст. 51 Конституції України) [68].

І, незважаючи на це, іноді так трапляється, що люди непрацездатного, похилого віку, маючи вже дорослих дітей, залишаються на одинці із своїми проблемами, розраховуючи лише на незначну державну підтримку у вигляді пенсійного забезпечення, в той час як їхні діти не лише не згадують про фінансову підтримку, а й жодним чином не проявляють турботи чи піклування про батьків.

За невиконання чи виконання неналежним чином своїх обов'язків, держава може притягнути особу до юридичної відповідальності, для цього вона має спеціальний механізм. Водночас держава має свої права і несе обов'язки. Так, держава має право вимагати від особи правомірної поведінки, поваги до законів, сумлінного виконання обов'язків тощо. Проте держава, особливо якщо вона демократична, зобов'язана з допомогою політики і права забезпечити розумні, науково обґрунтовані, стабільні принципи своїх взаємовідносин з громадянами, створити гарантії проти зловживань з боку офіційних представників держави і т. ін. Держава зобов'язана не тільки проголосити обсяг і характер прав і обов'язків особи, а й гарантувати можливість їх реального здійснення. Якби правам громадян не відповідали обов'язки держави, її соціальна, а в деяких випадках юридична відповідальність, то ці права носили б характер декларацій. Більше того, держава зобов'язана захищати проголошені нею права і обов'язки від порушень, а в разі їх вчинення – сприяти швидшому і за можливості повному відновленню порушеного права [46, с. 62–63].

Коли повнолітні діти добровільно не надають своїм батькам утримання, то держава може примусити їх до виконання покладеного на них

обов'язку шляхом стягнення аліментів на користь непрацездатних та нужденних батьків через суд [147, с. 84].

Треба зауважити, що вирішення даної справи в судовому порядку має бути крайнім засобом захисту інтересів батьків, в тому випадку, коли між дітьми та батьками виникає конфлікт.

Одразу треба зазначити, якщо у ході розгляду справи в суді про стягнення аліментів з дочки, сина на утримання матері, батька буде встановлено, що існує рішення суду про позбавлення батька, матері батьківських прав відносно відповідачів – в позовних вимогах належить відмовити суду в повному обсязі відповідно до ч. 2 ст. 202 СК України [163].

За загальним правилом, обов'язок виплачувати аліменти батькам може бути покладено лише на повнолітніх дітей, при цьому законодавець не ставить в залежність працездатність самих дітей як це було раніше.

Наприклад, якщо порівнювати даний обов'язок за українським законодавством із аналогічним обов'язком дітей утримувати батьків за російським законодавством, то в останньому, такий обов'язок покладається лише на працездатних повнолітніх дітей (ст. 87 СК РФ) [159].

Однак є виключення з цього правила. Відповідно до ст. 206 СК України у виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, особами з інвалідністю, а дитина, тобто особа, яка не досягла 18 років, має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними [163].

Такий обов'язок є самостійним і винятковим. Пропозиція про запровадження, як виняток, обов'язку неповнолітніх дітей утримувати матір, батька була висловлена в юридичній літературі давно [152, с. 309]. Так, О. Й. Пергамент пропонувала закріпити у законі обов'язок неповнолітніх дітей утримувати батьків [103, с. 75]. Однак, на той час вважалося, що неповнолітня дитина не може бути зобов'язана утримувати батьків за жодних умов. На думку З. В. Ромовської, невиконання у дитини юридичного

обов'язку щодо матері, батька по наданню їм матеріальної допомоги лише притупляло її природній, моральний обов'язок перед ними, але не могло знищити цього обов'язку як духовного імперативу поведінки. І хоча цей обов'язок сформульований з певною пересторогою, з різними застереженнями, але він є. І в цьому закладений глибокий зміст: закон застерігає дитину від егоїзму, стимулює її душу до піклування про матір та батька [152, с. 310].

Отже, ст. 206 СК України вперше покладає на дитину юридичний обов'язок майнового характеру щодо своїх батька, матері [152, с. 310].

Виходячи із вказівки самої норми – застосовування її і у випадку тяжкої хвороби батьків, дає нам розуміння, що суд може стягнути з дитини витрати, пов'язані з лікуванням та доглядом за матір'ю, батьком не лише за умови їх непрацездатності, адже тяжка хвороба може і не супроводжуватися станом непрацездатності. Однак, кошти, що стягуватимуться з дитини мають бути виключно на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними [80, с. 133].

Також нормою статті передбачено стягнення таких коштів як одноразово, так і протягом певного строку, отже це може бути або конкретна сума, що підлягає стягненню за весь час лікування та догляду за хворим батьком, матір'ю або ж ця сума може бути розділена, наприклад, на однакові суми платежів для сплати протягом конкретного періоду. З аналізу даної норми та особливого виняткового характеру її застосування по відношенню до дитини (тобто неповнолітньої особи), на нашу думку, застосуванню вона підлягатиме лише тоді, коли на час звернення до суду такі батьки є тяжко хворими або в результаті каліцтва потребують матеріальної допомоги з боку дитини на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними. Не можна, на нашу думку, на підставі ст. 206 СК України, стягнути з дитини кошти на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за батьками, які вже останніми понесені, тобто за попередній період перебування їх у хворобливому стані.

Дитина має можливість утримувати своїх батьків у період їх лікування та догляду за ними, якщо, наприклад, має доходи від майна, отриманого в порядку спадкування; займається підприємницькою діяльністю або працює за трудовим договором.

Стягнення витрат на лікування та догляд здійснюється в порядку позовного провадження, в якому батько, матір виступають позивачами, а дитина – відповідачем, щоправда особисто у процесі дитина зможе брати участь лише в тому випадку, якщо їй, у порядку визначеному законом, надана повна цивільна дієздатність і вона може бути суб'єктом цивільних процесуальних відносин, в іншому випадку – її участь може бути представлена через законного представника.

З першого погляду видається, що ст. 206 СК України регулює відносини лише між неповнолітніми дітьми та батьками, які тяжко хворіють або є інвалідами і потребують коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними. Однак у зв'язку із тим, що дана норма розміщена саме в главі 17 СК України, що має назву «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання» доводить, що дана норма може бути застосована і до повнолітніх дітей, причому, винятковість її застосування в такому випадку не буде знаковою.

На підтвердження такого твердження, можна привести також правову думку з цього приводу ВС, яку він висловив з цього приводу у своїй постанові від 10 жовтня 2018 року у справі № 301/160/17: «Доводи касаційної скарги позивача ОСОБА_1 щодо наявності правових підстав для стягнення з відповідачів на його користь щомісячного утримання, та недостатність розміру такого утримання визначеного судом апеляційної інстанції, з огляду на потребу в отриманні ним, крім систематичного медикаментозного лікування ще й оперативного, не є підставою для покладення на відповідачів аліментних зобов'язань, оскільки відповідно до статті 206 СК України позивач не позбавлений права звернутися до суду з позовом про стягнення з

відповідачів одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням» [113].

Отже з цього приводу видається слушною пропозиція Т. С. Андрущенко виключити з назви глави 17 СК України – «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання» слово повнолітніх» оскільки до її складу включено також приписи (ст. 206), що регулюють питання стягнення з дитини (у розумінні ст. 6 СК України) коштів на лікування та догляд хворих матері або батька [4, с. 88].

Потреба матеріальної допомоги полягає в тому, що батьки, в першу чергу, є непрацездатними, і здебільшого інших джерел для свого існування, окрім як пенсія або державна допомога по інвалідності, не мають. Законодавець, у ст. 75 СК України, чітко передбачив, у яких випадках особа є такою, що потребує матеріальної допомоги, а саме – якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання її майна, інші доходи не забезпечують їй прожиткового мінімуму, встановленого законом [80, с. 131].

Отже потребою в матеріальній допомозі та їх нужденність в такому випадку можна розцінювати, коли батько, мати не забезпечена коштами в розмірі прожиткового мінімуму.

Незважаючи на те, що закон не зобов'язує батьків висувати вимоги щодо свого утримання до всіх дітей, якщо їх декілька, однак, відповідно до ч. 2 ст. 205 СК України, при визначенні розміру аліментів та додаткових витрат, суд має брати до уваги можливість одержання утримання від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, дружини, чоловіка та своїх батьків [163].

Слушно зауважує О. В. Розгон, що оскільки в сімейному законодавстві України обов'язок по утриманню та участі в додаткових витратах на батьків не залежить від рівня матеріальної забезпеченості їхніх дітей, складна ситуація може виникнути, коли спір про утримання батьків стоїть між непрацездатними батьками та непрацездатними повнолітніми дочкою, сином, оскільки законодавство однаково покладає обов'язок як батьків утримувати

своїх повнолітніх дітей (ст. 198 СК України), так і дітей утримувати непрацездатних батьків (ст. 202 СК України), однак необхідно враховувати, що в той час, як обов'язок батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина виникає за умови їх здатності надавати матеріальну допомогу останнім, то обов'язок повнолітніх дочки, сина такою обставиною не обумовлений. Отже, формально закон припускає можливість стягнення з непрацездатних повнолітніх дітей аліментів на утримання непрацездатних батьків у випадку, якщо самі діти є нужденними. Проте остаточне вирішення цього питання залишається за судом [146, с. 44].

В радянські часи суд допускав в окремих випадках, коли це було доцільним, стягнути аліменти на утримання батьків у повній сумі з одного з дітей, котрий, у свою чергу, мав право подати регресні позови до тих дітей, на яких такий обов'язок судовим рішенням покладений не був. Це мало місце в тих випадках, приміром, коли стягнення коштів з кожного з дітей для позивача викликало певні труднощі (наприклад, проживання дітей в іншій місцевості), а один із дітей за своїм матеріальним станом міг надавати всю необхідну суму на утримання батька, матері, без суттєвих збитків для своєї сім'ї, що, в свою чергу, найкращим чином задовольняло б інтереси позивача (батька, матері). Матеріальні інтереси ж дитини, на яку могло бути покладено тягар повної суми аліментів, також, на думку Верховного суду, не повинні були постраждати, оскільки за ним в цьому випадку визнавалося право витребувати від своїх братів і сестер частку аліментів, що припадала на кожного з них. Однак було застереження, що таке право у дитини виникало лише якщо про це було прямо зазначено в рішенні суду, оскільки в іншому випадку це могло бути розцінено як його особисту згоду одноособово сплачувати повну суму аліментів на утримання батька, матері. Це визначалося загальним положенням про те, що сплачені аліменти за рішенням суду чи в добровільному порядку не підлягають поверненню та не можуть бути витребувані в порядку регресу [103, с. 79–80].

За СК України, передбачено лише врахування всіх повнолітніх дітей позивача при визначені та призначені суми аліментів конкретно для тієї дитини, до якої пред'явлено позов. На нашу думку, це правильна практика, оскільки по-перше, якщо батько, матір не звертається із позовом про стягнення аліментів з одного з своїх дітей з своїх особистих міркувань, він має на це повне право, оскільки закон не передбачає примусового стягнення коштів з того, до кого у позивача не пред'явлено вимог, по-друге, така обставина, яка існувала в першій половині ХХ ст., пов'язана з труднощами стягнення з відповідача суми аліментів у зв'язку з його проживанням в іншій місцевості на сьогодні не існує.

Тож ухвалюючи рішення у справах про стягнення аліментів на утримання батьків та додаткових витрат, викликаних їх тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю, суду треба поважати рішення батьків про їх свідому відмову позиватися до будь-кого з дітей, водночас, виходячи із засад справедливості, добросовісності та розумності, призначена сума аліментів для щомісячної сплати на утримання батька, матері, а також сума коштів, що підлягає сплаті за додаткові витрати на батьків, викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю не повинна повністю покладатися на одну дитину, до якої пред'явлено позов, в той час як у позивача є ще повнолітні діти, на яких також лежить подібний обов'язок.

Законодавство не наділяє правом повнолітніх дітей звертатися до своїх братів, сестер з вимогою сплачувати аліменти на батьків. Передбачається, що виключно батьки можуть звернутися до суду із позовом щодо стягнення аліментів на своє утримання як до однієї дитини, декількох або до всіх своїх дітей.

Судові справи щодо встановлення аліментних обов'язків розглядаються в порядку позовного провадження в загальних судах першої інстанції, в результаті чого судом виносяться рішення. Такі справи можуть порушуватися за заявами батьків та їх процесуальних представників (адвокатів), опікунів, піклувальників [162, с. 627]. При розгляді справи щодо

стягнення аліментів на непрацездатних батьків, або стягнення витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом, суддя має дослідити низку обставин, які належать до предмета доказування, та перевірити надані сторонами докази на підтвердження своїх вимог та заперечень. До предмета доказування у даних справах належать наступні юридичні факти:

- наявність батьківських правовідносин між сторонами;
- непрацездатність батьків (досягнення пенсійного віку, наявність інвалідності);
- потреба батьків у матеріальній допомозі (недостатність заробітку, пенсії, допомоги або іншого доходу для власного забезпечення);
- рівень забезпеченості батьків, які претендують на отримання аліментів, і їх дітей;
- наявність у батьків або дітей майна, що приносить постійний дохід;
- потреба батьків у додаткових витратах, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю;
- відсутність згоди між дітьми і батьками про сплату аліментів;
- повноліття дітей;
- працездатність дітей;
- наявність у сторін інших осіб, яким згідно із законом вони зобов'язані надавати утримання (у тому числі, що знаходяться на утриманні);
- факти ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків (як підстава для звільнення від утримання);
- позбавлення батьківських прав [18, с. 143].

Подаючи позовну заяву до суду, позивач повинен надати докази, які підтверджують походження своєї дочки, сина від нього.

Доказами, які підтверджують непрацездатність батьків, є пенсійне посвідчення, документи, які підтверджують інвалідність батьків (висновки МСЕК, ЛТЕК). Доказами, які підтверджують потребу батьків у аліментах, є довідки про відсутність заробітної плати, пенсії, або про їх незначний розмір, який не відповідає прожитковому мінімуму [162, с. 629].

Батьки наділені правом в будь-який час звернутися до суду з позовом до своїх дітей про стягнення коштів на своє утримання незалежно від того з якого часу таке право у них виникло. СК України прямо не передбачений час, з якого присуджуються аліменти. Однак треба чітко розуміти, що сімейне законодавство виключає можливість стягнення аліментів за минулий період, що передує дню звернення із даним позовом до суду, оскільки в силу вимог ст. 20 СК України позовна давність до аліментних правовідносин не застосовується. При аналізі норм сімейного законодавства та судової практики такої категорії справ, аліменти на матір, батька присуджуються від дня пред'явлення позову (ст. 79 СК України). Практично в кожному рішенні суду першої інстанції в її резолютивній частині зазначається, що рішення в частині стягнення аліментів з дочки, сина на користь батька, матері підлягає негайному виконанню в межах суми платежу за один місяць.

Відповідно до правил ст. 205 СК України розмір аліментів на батьків визначається судом: а) у твердій грошовій сумі (за наявності нерегулярного заробітку дітей, його мінливості тощо); б) у частці від заробітку (доходу) (за наявності регулярного заробітку (доходу) дітей); в) у твердій грошовій сумі й у частці від заробітку (доходу) (за наявності регулярного заробітку та одержання додаткових не облікованих доходів) [182, с. 362]. Відповідно до ст. 184 СК України, якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу отримує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, суд за заявою платника або одержувача аліментів може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів залежить від матеріального та сімейного стану сторін [152, с. 309].

При визначенні розміру аліментів на батьків суд бере до уваги такі обставини: непрацездатність батьків та їх потреба в матеріальній допомозі, матеріальне становище дітей, догляд дітей за батьками, проживання дітей за кордоном, сімейний стан сторін, можливість одержання батьками утримання від інших осіб (повнолітніх дочки, сина, дружини, чоловіка, своїх батьків тощо). Також до уваги беруться пенсії батьків, можливі державні пільги,

субсидії, наявність у батьків майна, яке може приносити дохід, тощо [147, с. 87].

Суд враховує всі обставини, що мають значення для справи, зокрема, і при визначенні додаткових витрат на батьків.

На вибір способу визначення розміру аліментів можуть впливати різні обставини: мінливість і нестабільність доходу, проживання за кордоном, одержання частини доходу в натуральній формі тощо [147, с. 87].

Поза увагою не залишаються й додаткові факти, які виступають предметом самостійного судового розгляду. Суду необхідно з'ясувати, чи відбувається вже стягнення коштів із заробітної плати дочки, сина, чи мають вони утриманців, чи немає інших обставин, що заважатимуть стягненню з них аліментів, і т. ін. Все це потребує окремого розгляду [6, с. 15].

Важливо підкреслити, що в законодавстві чітко не встановлений мінімальний розмір аліментів, які належить стягувати з дітей на утримання непрацездатних батьків. Це є недоліком сучасного сімейного законодавства, оскільки це може призвести до такої ситуації, коли сума коштів, які стягуються на батьків, буде такою, якої недостатньо для задоволення їх елементарних потреб. А отже, і звертатися до суду для стягнення такої суми взагалі не буде сенсу. Щодо того, з яких доходів утримуються аліменти, то зазначимо, що аліменти з осіб, що одержують заробітну плату як у гривнях, так і у валюті на підприємствах, в установах, організаціях, розташованих на території України, утримуються бухгалтеріями (розрахунковими відділами) за місцем роботи у розмірах, встановлених рішеннями судів, як із гривень, так і з валюти [13, с. 16].

Відповідно до ч. 1 ст. 205 СК України, важливе значення для визначення розміру аліментів мають наявність у одержувача інших аліментозобов'язаних осіб (батьків, дружини, чоловіка), а також наявність у платника інших аліментоуповноважених осіб (непрацездатних дружини, чоловіка, дітей, непрацездатних дочки, сина). Зазначені обставини характеризують сімейний стан платника та одержувача аліментів і, як

правило, впливають на їхній майновий стан, тому враховуються судом при визначенні розміру аліментів [147, с.87].

Повнолітні діти мають утримувати своїх батьків незалежно від того, чи мають вони достатні кошти, оскільки аліментний обов'язок з утримання батьків може бути покладений як на повнолітніх працездатних, так і на повнолітніх непрацездатних дітей. Щодо відсутності в СК України такого застереження відмічає і З. В. Ромовська і це, на її думку, – правильно, адже при вирішенні справи суд матиме можливість сам, без законодавчої підказки, оцінити ситуацію і постановити справедливе рішення [151, с.397].

О. В. Розгон, припускає, що непрацездатний може мати заробіток та інші доходи, а тому він не повинен бути звільнений від надання допомоги нужденним батькам. Батьки ж, у свою чергу, можуть мати теж якийсь дохід, наприклад заробітну плату, пенсію, дивіденди. І ця, припустимо, пенсія все ж таки має забезпечувати найнеобхідніші потреби, але потреба в утриманні може виникнути у випадку наявності в непрацездатної особи особливих потреб. Наприклад, якщо в людини є багато хвороб, які потребують постійного лікування, на яке необхідно витратити кошти, або внаслідок хвороби вона потребує спеціального харчування, яке за пенсію придбати просто неможливо. Або можлива така ситуація, коли батьки залишаються без житла, і надання допомоги має забезпечити саме цю потребу [147, с. 85–86].

Аналізуючи численну судову практику в справах про стягнення аліментів на утримання батьків, треба визнати, що досить часто суди відмовляють батькам у задоволенні позовних вимог, обґрунтовуючи своє рішення тим, що позивач не довів факту своєї потреби матеріальної допомоги, а оскільки його пенсія та інші доходи забезпечують йому розмір прожиткового мінімуму, встановленого законом, то, в силу ч. 4 ст. 75 СК України, він не може вважатися таким, який потребує матеріальної допомоги.

Отже, з цього можна зробити висновок, що батькам, чий місячний дохід на рівні або, хоч незначно але, перевищує розмір прожиткового

мінімуму, необхідно у суді документально підтверджувати факт того, що їх місячні витрати не покриваються відповідно місячними доходами. Саме різниця цих сум може бути стягнута судом з дочки, сина на утримання батька, матері.

Однак, саме ст. 75 СК України, на нашу думку, все одно є наріжним каменем для батьків, які є непрацездатними та потребують матеріальної допомоги від своїх дітей, адже з аналізу тих же судових справ вбачається, що батьки звертаючись із подібними позовами ніби взагалі не звертають уваги на даний припис статті, скоріше за все через те, що він знаходиться в іншій главі СК України та регулює інститут утримання подружжя. Отже вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ст. 202 СК України, а саме доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Батьки є такими, що потребують матеріальної допомоги, якщо пенсія, доходи від використання їх майна, інші доходи не забезпечують їм прожиткового мінімуму, встановленого законом або в зв'язку з особливими потребами – їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу».

А також зміни до ч. 4 ст. 75 СК України, виклавши її в наступній редакції:

«4. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом або в зв'язку з особливими потребами – його місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу».

Також, повертаючись до теми розгляду розміру аліментів, суд на прохання зацікавлених осіб може змінити їх розмір у разі зміни обставин, які спричинили їх стягнення, наприклад, якщо відновилася працездатність, покращився матеріальний стан стягувача або погіршилися матеріальні можливості платника або стягувача аліментів. Зміна розміру аліментів може бути пов'язана з тим, що один з батьків, який отримує аліменти, уклав шлюб.

Ця обставина може призвести до втрати права на отримання аліментів від дітей [112, с. 99]. Новий розмір аліментів, що присуджений судом з урахуванням змінених обставин, буде стягуватися з моменту набрання чинності рішенням суду про зміну аліментів на користь батьків.

Особа, яка сплачує аліменти, судовий виконавець, адміністрація організації за місцем роботи боржника або отримання ним стипендії, пенсії, допомоги несуть ряд обов'язків, спрямованих на забезпечення регулярного отримання аліментів нужденними особами.

При зміні місця проживання або роботи особа, яка зобов'язана сплачувати аліменти, повинна повідомити судового виконавця про це [167, с. 210].

У разі якщо аліменти на утримання батьків сплачуються дочкою, сином несвоєчасно, то належить застосовувати ст. 196 СК України. Цією статтею передбачена відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у виді неустойки (пені), яка настає лише за наявності вини цієї особи [163].

В даному випадку не можна не погодитись із О. В. Розгон, що платник аліментів не може нести таку відповідальність, якщо заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним перерахуванням аліментів банками. В інших випадках має стягуватися неустойка за весь час прострочення сплати аліментів [147, с. 88].

У справах за позовами батьків про стягнення з повнолітніх дітей заборгованості зі сплати аліментів, неустойки (пені), додаткових витрат, викликаних тяжкою хворобою та інвалідністю за аналогією закону треба керуватися розгорнутим роз'ясненням Верховного Суду України, які він виклав у своїй ухвалі від 01 липня 2015 року у цивільній справі № 6-94цс15 відносно стягнення заборгованості за аліментами на утримання неповнолітньої дитини та пені за прострочення сплати аліментів: «Сплата аліментів за рішенням суду є одним зі способів виконання обов'язку утримувати дитину тим з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Згідно з частиною першою статті 196 СК України при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення [117].

За змістом статті 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [117].

Виходячи з аналізу норм глави 49 ЦК України неустойка (пеня) – це спосіб забезпечення виконання зобов'язання. Її завдання – сприяти належному виконанню зобов'язання, стимулювати боржника до належної поведінки [117].

Отже, з урахуванням правової природи пені, яка є дієвим стимулом належного виконання обов'язку та виходячи з того, що аліменти призначаються та виплачуються (стягуються) щомісячно, за змістом статті 196 СК України пеня нараховується на суму заборгованості за той місяць, в якому не проводилось стягнення аліментів [117].

При цьому сума заборгованості за аліментами за попередні місяці не додається до заборгованості за наступні місяці, а кількість днів прострочення обчислюється виходячи з того місяця, в якому аліменти не сплачувались [117].

Правило про стягнення неустойки (пені) в розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення означає, що при обчисленні загальної суми пені за прострочення сплати аліментів враховується сума несплачених аліментів та кількість днів прострочення [117].

З огляду на те, що аліменти нараховуються щомісячно, строк виконання цього обов'язку буде різним, а отже, кількість днів прострочення сплати аліментів за кожен місяць також буде різною [117].

Тобто неустойка (пеня) за один місяць рахується так: заборгованість за аліментами за місяць помножена на 1 % пені і помножена на кількість днів місяця, в якому виникла заборгованість. Загальна сума неустойки (пені) визначається шляхом додавання нарахованої пені за кожен із прострочених платежів (за кожен місяць)» [117].

Наприклад, у своїй ухвалі від 21 березня 2016 року ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ при розгляді цивільної справи № 553/620/14-ц про стягнення з повнолітніх дітей заборгованості зі сплати аліментів, неустойки (пені), додаткових витрат, викликаних тяжкою хворобою та інвалідністю також посилається на вищевикладену правову позицію ВСУ у постанові № 6-94цс15 від 01 липня 2015 року, яка згідно зі ст. 360-7 ЦПК України є обов'язковою для судів [180].

За ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» примусове виконання рішень в Україні покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та у передбачених законом випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». В ст. 6 Закону України «Про виконавче провадження» зазначено, що вимоги державного виконавця щодо виконання судових рішень є обов'язковими для всіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб на території України. Якщо ж законні вимоги державного виконавця не виконуються, це тягне за собою відповідальність, передбачену законом [122].

Ситуація значно ускладнюється, коли діти, до яких батьками звернено позов про стягнення аліментів на користь останніх, знаходяться за кордоном. З метою спрощення стягнення аліментів у такому випадку у 2013 році Україна ратифікувала Конвенцію про міжнародне стягнення аліментів на

дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 року, відповідно до якої заява про визнання і виконання рішення щодо зобов'язання про стягнення з повнолітніх дочки, сина утримання на непрацездатних батьків, подається безпосередньо до компетентного органу Договірної держави, на території якої необхідно визнати та виконати рішення. Заява та документи, що направляються з України до запитуваної Договірної держави відповідно до Конвенції, складені українською мовою, мають супроводжуватися перекладом офіційною мовою запитуваної Договірної держави або іншою мовою, яку запитувана Договірна держава визначила у своїй заяві відповідно до ст. 63 Конвенції як прийнятну для всієї своєї території або тієї її частини, на якій проживає боржник [53].

У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання в державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 205 СК України, при визначенні розміру аліментів на батьків, суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін. При визначенні розміру аліментів та додаткових витрат суд бере до уваги можливість одержання утримання від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, дружини, чоловіка та своїх батьків [163].

Отже, СК України суду надано альтернативне право встановлювати розмір аліментів повністю чи частково, як в твердій грошовій сумі, так і в частці від заробітку (доходу). На вибір способу визначення розміру аліментів можуть впливати різні обставини: мінливість і нестабільність доходу, проживання за кордоном, одержання частини доходу в натуральній формі, наявність у дочки, сина необлікованих доходів, що підтверджено високим матеріальним рівнем їхнього життя тощо [80, с. 132].

Необхідно підкреслити, що крім зобов'язань з надання утримання нужденним батькам, сімейним законодавством на повнолітніх дочку, сина

покладається також обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків; викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю [80, с. 132].

Потреба у додаткових витратах на батьків, виникає на підставі такого складу юридичних фактів: 1) походження дитини від батьків (кровне споріднення) або наявність між ними інших юридично значущих зв'язків (усиновлення, факт біологічного походження внаслідок застосування репродуктивних технологій); 2) непрацездатність матері, батька; 3) потреба матері, батька в матеріальній допомозі; 4) тяжка хвороба, інвалідність або немічність матері, батька; 5) витрати, пов'язані з тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю матері, батька.

Суд у кожному випадку до стягнення додаткових витрат підходить індивідуально.

Для задоволення судом позову батьків про стягнення з повнолітніх дітей коштів для сплати їх додаткових витрат необхідна наявність виключних обставин. Щодо наявності виключних обставин, то законодавець їх пов'язує з тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю [80, с. 132].

Тяжка хвороба пов'язується зі стійкою втратою працездатності (здатності організму людини до праці, що залежить від стану її здоров'я). Суд на підставі конкретних обставин справи встановлює, виходячи з медичних висновків щодо тривалості, форми захворювання тощо, чи є хвороба матері, батька тяжкою.

Залучення до участі в додаткових витратах на батьків пов'язувалося з будь-якими винятковими обставинами, такими як тяжка хвороба, каліцтво тощо. Під каліцтвом у юридичній літературі й судовій практиці розуміється травматичне ушкодження, спричинене раптовим впливом на організм людини зовнішнього фактору – сторонньої сили. Наслідком каліцтва може виявитися інвалідність. В іншому випадку каліцтво охоплюється поняттям тяжка хвороба. Отже, з метою запобігання повторення, у ст. 203 СК України каліцтво не вказане як підстава виникнення обов'язку брати участь у додаткових витратах.

З аналізу законодавства України, немічною, на нашу думку, слід вважати особу, яка в силу свого похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати свої життєво необхідні потреби, потребує стороннього догляду, допомоги та (або) піклування.

Щодо порядку стягнення коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за батьками, то воно може здійснюватися одноразовим платежем фактично понесених або майбутніх витрат, якщо їхній передбачуваний розмір може бути визначений попередньо, наприклад, якщо на проведення операції батьку чи матері потрібна певна сума грошей, яка може бути стягнена з дитини. Якщо батько чи мати потребують догляду в післяопераційний період чи період видужання від тяжкої хвороби (інсульт), то такі кошти можуть стягуватися протягом певного строку. Якщо батьки перебувають тривалий час на лікуванні, то на ліки та догляд за ними (сиділка, медсестра) потрібні додаткові кошти, які можуть сплачуватися періодично до моменту видужання батьків [147, с. 87].

Незалежно від того, чи сплачують діти аліменти на батьків, вони можуть брати участь у додаткових витратах у разі такої необхідності.

Вимога про стягнення додаткових витрат може бути подана до суду й у тому випадку, якщо основна вимога про стягнення аліментів не пред'являлася через відсутність спору про звичайні (щоденні) витрати на утримання батьків. При одночасному розгляді вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат суд у рішенні окремо визначає розмір коштів, стягуваних як аліменти й додаткові витрати (п. 18 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 року № 3) [128].

Обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків може бути обумовлений у договорі одночасно з умовами щодо утримання. Якщо ж у майбутньому ці питання виникнуть у відносинах між батьками та дітьми, то

вони вирішуватимуться шляхом вчинення виконавчого напису на договорі, і не потрібно буде звертатися до суду.

Батьки можуть звернутися до суду про стягнення додаткових витрат і у випадку якщо матері, батькові утримання надається відповідно до договору про сплату аліментів, однак порядок участі в додаткових витратах у договорі не передбачений.

Слід звернути увагу, що навіть, якщо діти не сплачували аліменти, такі додаткові витрати за настання вищезазначених обставин все одно мають здійснюватися.

Батьки для отримання додаткових витрат повинні надати суду докази у зв'язку з тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю, їх розрахунок та обґрунтування.

З огляду на припис ч. 1 ст. 205 СК України, сума аліментів, що стягуватиметься з повнолітніх дочки, сина, визначається судом з урахуванням конкретних обставин справи, і тому не завжди буде рівним.

Розмір коштів, які стягуватимуться на додаткові витрати, визначається судом у твердій грошовій сумі. Оскільки йдеться про фактично понесені або передбачувані витрати, їх необхідно визначати у твердій грошовій сумі.

При визначенні розміру додаткових витрат суд ураховує конкретні обставини справи на момент розгляду спору. Додаткові витрати мають покриватися повнолітніми дітьми на батьків у міру необхідності (тривалими або короткочасними обставинами). Тому можна припустити, що, якщо за рішенням суду додаткові витрати фінансуються постійно, у разі зміни таких обставин зацікавлена сторона може звернутися до суду з вимогою про зміну розміру стягуваних коштів. Тобто вони можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично (час від часу) або постійно (регулярно) (ст. 185 СК України) [163].

При визначенні розміру додаткових витрат на утримання батьків суд повинен враховувати не лише витрати, які потрібні батькам негайно, але й витрати, які повинні бути здійснені в майбутньому. Для визначення їх

розміру суду має бути надано розрахунок необхідних витрат і він повинен вирішити, в якій мірі вони мають оплачуватися відповідачем і протягом якого періоду [147, с. 51].

Верховний Суд у своїй постанові від 10 січня 2019 року визначив, що виникнення обов'язку брати участь у додаткових витратах на батьків, передбачений ст. 203 СК України, пов'язано з особливими обставинами – зокрема, тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю батьків. При цьому Верховний Суд зауважує, що такі додаткові витрати є різновидом аліментних платежів (справа № 369/7004/17) [116].

У зв'язку з тим, що Верховний Суд додаткові витрати на батьків, викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю останніх відносить до різновиду аліментних платежів, що є по собі логічним, доцільно було б доповнити ч. 1 ст. 203 СК України після слова «аліментів» словами «на утримання» та викласти її в такій редакції: «1. Дочка, син крім сплати аліментів на утримання, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю».

В контексті досліджуваного питання неможливо оминати передбачену законом відповідальність за невиконання повнолітніми дітьми свого конституційного обов'язку щодо утримання непрацездатних батьків.

Загальна декларація прав людини 1948 року, у ч. 3 ст. 16 називає сім'ю природною і основною ланкою суспільства [44]. Конституція України проголошує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. При цьому ст. 51 Основного закону країни, визначаючи права, свободи та обов'язки людини і громадянина, наголошує, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків [68].

Тому одним з актуальних завдань вітчизняної правової системи є вдосконалення засобів захисту сім'ї як важливого соціального інституту, забезпечення охорони прав та законних інтересів усіх учасників сімейних відносин. Одним з таких засобів є встановлення в адміністративному та

кримінальному законодавстві відповідальності за несплату аліментів (ст. 183¹ КУпАП [63]) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України) [71].

Особливістю даних злочинів є заподіяння ними шкоди майновим правам і законним інтересам найбільш вразливої групи суб'єктів сімейних правовідносин – непрацездатним особам.

У разі, якщо розмір заборгованості по аліментах перевищує три місяці, державний виконавець повинен вжити заходів примусового виконання щодо звернення стягнення на майно боржника. При цьому державний виконавець зобов'язаний письмово попередити боржника про кримінальну відповідальність за несплату аліментів [41, с. 45]. Якщо після цього поведінка платника аліментів не змінилася, батьки, на користь яких сплачуються аліменти, вправі подати до Державної виконавчої служби заяву з проханням примусити дітей, які продовжують ухилятися від сплати аліментів, виконувати рішення суду. Отримавши таку заяву, державний виконавець звертається до суду з поданням про притягнення платника аліментів до кримінальної відповідальності на підставі ст. 165 КК України. За ст. 165 КК України злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів, призначених на утримання непрацездатних батьків, карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років [71].

При цьому під злісним ухиленням у кримінальному праві розуміють тривале або періодичне, а також систематичне ухилення від сплати аліментів або від утримання дітей, повторність таких ухилень, не дивлячись на попередження про недопустимість таких дій, зміна або приховування місця роботи або проживання, приховування повністю або частково доходів тощо. Наявність злісності ухилення визначається з урахуванням всіх обставин конкретної справи [175, с. 343–344].

Поняття «злісності» належить до оціночних категорій і має бути визначено в кожному конкретному випадку. Визнання судом ухилення злісним повинно бути належним чином вмотивовано у вирокі. Про злісний характер ухилення можуть свідчити тривалість ухилення, продовження ухилення після попередження про необхідність виконання свого обов'язку та можливість кримінальної відповідальності з боку судді чи державного виконавця. Неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи з цього приводу тощо.

Не може визнаватись злісним ухилення від сплати аліментів, яке хоч і тривало значний проміжок часу чи мало систематичний характер, але було вимушеним з боку особи, на яку такий обов'язок покладено законом чи рішенням суду. До таких випадків слід віднести несплату аліментів особою через неможливість знайти роботу, через хворобу, невиділення із сімейного бюджету коштів у зв'язку з їх відсутністю тощо [92, с. 366–367].

Тобто юридична відповідальність в даній категорії справ наступає лише для тих повнолітніх дітей, щодо яких вже існує ухвалене рішення суду про стягнення аліментів на утримання батьків, однак вони злісно ухиляються від їх сплати.

Об'єктом злочину є право непрацездатних батьків на утримання від їхніх дітей. Предметом же є кошти, які за рішенням суду підлягають сплаті на утримання непрацездатних батьків. Поняттям кошти охоплюються аліменти, розмір яких визначається судом на підставі закону, а також додаткові витрати у грошовому вимірі, які викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

У паспортах осіб, які були засуджені за злісне ухиляння від сплати аліментів, органи Національної поліції України роблять запис (відмітку) про те, що відповідно до рішення суду ці особи зобов'язані платити аліменти. На підставі такої відмітки в паспорті адміністрація підприємства, закладу зобов'язана стягувати аліменти й до надходження виконавчого листа. Якщо адреса одержувача аліментів невідома, утримання суми переводиться на

депозитний рахунок суду з наступною їх видачею особі, на користь якої утримуються аліменти.

Окрім цього, відповідно до абз. 2 ч. 3 ЦК України ст. 1224 ЦК України, не зможуть претендувати на спадщину за законом повнолітні діти (усиновлені), які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.

Також за рішенням суду особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані (ч. 5 ст. 1224 ЦК України).

Положення норми ст. 1224 ЦК України поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

З метою забезпечення однакового застосування законодавства про спадкування, Пленум ВСУ у п. 6 своєї постанови «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7 надав судам наступні роз'яснення для правильного вирішення справ, що стосуються усунення від права на спадкування: «Правило абзацу другої частини третьої статті 1224 ЦК стосується особи, яка зобов'язана була утримувати спадкодавця згідно з нормами Сімейного кодексу України. Факт ухилення особи від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця встановлюється судом за заявою заінтересованої особи (інших спадкоємців або територіальної громади). При цьому слід враховувати поведінку особи, розуміння нею свого обов'язку щодо надання допомоги, її необхідність для існування спадкодавця, наявність можливості для цього та свідомого невиконання такою особою встановленого законом обов'язку. Непред'явлення спадкодавцем, який мав право на утримання, позову про стягнення аліментів до особи, яка претендує на спадщину, не є достатньою підставою для відмови в позові про усунення від права на спадкування» [138].

По-перше, ухилення дочки, сина від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця необхідно довести в судовому порядку. По-друге, підставами для відмови в позовних вимогах щодо усунення від спадкування особи, яка була зобов'язана утримувати спадкодавця може бути і її несвідоме невиконання такого обов'язку, нерозуміння нею свого обов'язку щодо надання допомоги і що така допомога була необхідністю для існування спадкодавця, а також наявність можливості надання такої допомоги. Дані обставини повинні судом прийматися в сукупності оскільки вони можуть стосуватися лише психічно хворої людини, відповідно правові наслідки у вигляді позбавлення її права на спадкування є недопустимими.

Що ж до правила частини п'ятої статті 1224 ЦК, то воно стосується всіх спадкоємців за законом, зокрема й тих, які відповідно до СК України не були зобов'язані утримувати спадкодавця.

У даній постанові ВСУ також надає визначення «безпорадного стану». Так, безпорадним слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

Саме нещодавно Верховний Суд розглянув одну з таких справ про усунення від спадкування з підстав, передбачених ст. 1224 СК України: відповідно до обставин справи, сестра спадкодавця звернулася до суду щодо усунення від спадщини доньки спадкодавця. Свої вимоги обґрунтовувала тим, що спадкодавець була інвалідом першої групи загального захворювання, постійно потребувала сторонньої допомоги, яку надавала вона, а її донька у цей час проживала у іншій країні, до матері ніколи не навідувалася, не надавала їй допомоги, не цікавилася її життям, тому вважає, що відповідачка у справі не має права на спадщину та повинна бути усунена від права на спадкування майна після смерті матері.

Судами першої та апеляційної інстанції у позовних вимогах було відмовлено. Перевіряючи відповідні рішення в касаційній інстанції, ВС дійшов висновку, що суди першої та апеляційної інстанції повно та всебічно

з'ясували обставини справи, дійшли обґрунтованого висновку про відмову у задоволенні позовних вимог, оскільки серед іншого позивачем не доведено того, що відповідач свідомо ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, а остання перебувала у безпорадному стані та потребувала цієї допомоги саме від доньки, що могло бути підставою для усунення від права на спадкування [115].

3.3. Стягнення за рішенням суду коштів на покриття витрат, пов'язаних з наданням піклування батькам

Ще у 1997 році Президент України своїм указом схвалив Програму «Здоров'я літніх людей», в якій визначається, що сім'я є оптимальним середовищем для підтримання фізичного здоров'я і психічного стану літньої людини. З метою забезпечення належних умов перебування літніх людей у родині певного значення набуває пропаганда в засобах масової інформації шанобливого ставлення до людей старшого покоління, їх воєнних та трудових заслуг, виховання дітей у дусі поваги до них.

Серед основних заходів щодо забезпечення виконання Програми «Поліпшення здоров'я літніх людей» на органи державної влади на постійній основі покладалося завдання:

- формувати у населення світогляд солідарності поколінь, виховувати повагу до літніх людей, почуття відповідальності у дітей за долю престарілих батьків, підвищувати престиж сім'ї, в якій живуть кілька поколінь;

- вдосконалювати діяльність існуючих та створювати нові центри служби сім'ї для надання всебічної консультаційної допомоги літнім людям та сім'ям, які доглядають немічних людей літнього віку, розвивати службу психологічної допомоги таким сім'ям та літнім людям.

Основними завданнями перед собою Програма ставила:

- уповільнення темпів старіння, зупинення спаду тривалості життя в Україні з наступним її зростанням;

зменшення захворюваності, інвалідизації та смертності літніх людей; профілактика захворювань та надання літнім людям сучасних видів медичної допомоги, забезпечення засобами лікування та поліпшення здоров'я [139].

Реалізація Програми полягала в забезпеченні відповідними заходами з боку держави, суспільства, сім'ї.

Спробуємо проаналізувати, які кроки законодавчої та судової влади нашої країни були зроблені в цьому напрямку.

Вже йшла мова про ч. 2 ст. 51 Конституції України, що стала підґрунтям для закріплення обов'язку повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, що відобразився в ст. 202 СК України. Друге речення ч. 2 Конституції України, закріплює обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх батьків.

Стаття 172 СК України більш детально регулює цей вид особистих немайнових відносин між батьками й дітьми, а саме ч. 1 даної норми зобов'язує дитину, повнолітніх дочку, сина піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Як бачимо, вона розширює коло осіб, зобов'язаних піклуватися про своїх батьків. До них належать не тільки повнолітні діти, а й діти, які не досягли 18 років. Хоча треба зауважити, що покладання на неповнолітніх дітей такого обов'язку нарівні з повнолітніми є виправданим лише з точки зору моралі.

Для початку спробуємо розібратися з самим поняттям «піклування» і що воно в себе включає.

Як виявляється чіткого визначення цього поняття в аспекті сімейних відносин саме дітей по відношенню до їхніх батьків немає, отже запозичимо його значення з ряду інших правовідносин.

Український словник синонімів подає нам слова-синоніми до дієслова «піклуватися» – дбати, доглядати, опікуватися, турбуватися, непокоїтися [55, с. 295].

Турбота – специфічно людський вид активності, що полягає у забезпеченні виконання запланованих дій, досягнення визначеної мети, створенні й підтримці умов, що сприяють бажаному розвитку подій [181, с. 651].

Академічний словник української мови подає нам поняття «турбота» як неспокійні думки, міркування про забезпечення, здійснення чого-небудь, про задоволення якихось потреб; активні дії, робота, пов'язані з неспокоєм, клопотом; увага до чийхось потреб; піклування про кого-небудь [173].

Піклуватися – виявляти увагу, турботу про потреби кого-небудь, виявляти неспокій з приводу влаштування кого-небудь, клопотатися про когось, дбаючи про кого-небудь, робити послуги, допомагати, створювати необхідні умови і т. ін.; бути в стані тривоги, тривожитися, хвилюватися через кого-небудь [105].

Із аналізу ст. 55 ЦК України, піклування встановлюється з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки [186].

На виконання Заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків, наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України № 34/166/131/88 від 26 травня 1999 року були затверджені Правила опіки та піклування, відповідно до яких опіка (піклування) є особливою формою державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишились без піклування батьків, та повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів [120].

Відповідно до Угоди про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання, ратифіковану Законом України «Про ратифікацію Угоди про співробітництво держав – учасниць Співдружності

Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання» від 12 січня 2005 року № 2316-IV неповнолітнім, який залишився без піклування вважається, неповнолітній, який залишився без контролю з боку батьків чи законних представників і який знаходиться в обстановці, що становить небезпеку для його життя й здоров'я або сприяє скоєнню ним правопорушень та інших протиправних діянь. Причому в преамбулі Угоди зазначено, що співробітництво з питань повернення неповнолітніх, які залишилися без піклування, у держави їхнього постійного проживання сприятиме недопущенню правопорушень, як з боку неповнолітніх, так і стосовно них [174].

Отже проаналізувавши норми чинного законодавства, які регулюють інститут опіки та піклування, щоправда, здебільшого щодо дітей, можна зробити висновок, що турбота та піклування дитини, повнолітніх дочки, сина про батьків може знаходити свій вияв у особистому догляді, представництві, захисті прав та інтересів батьків у різних установах, недопущенні знаходження батьків в обстановці, що становить небезпеку для їх життя та здоров'я, зокрема, в силу стану здоров'я останніх.

Аналогічне розуміння даної норми подає нам і науково-практичний коментар Сімейного кодексу України, коментуючи, що правило ч. 3 ст. 172 СК України стосується особливих ситуацій, коли відсутність піклування є загрозою для життя, наприклад, коли батько прикутий паралічем до ліжка, не може обійтися без піклування, так само як і мати, яка через хворобу ніг не може вийти з помешкання [152, с. 264].

Отже обов'язок піклування є взаємним у відносинах між батьками та дітьми. В сім'ї з сприятливими соціально-психологічними умовами, у дитини він формується з віком як природна потреба не лише брати, а й віддавати.

Якщо зазирнути в історію правового регулювання цього обов'язку, то треба зазначити, що розділ 2 Кодексу 1926 року мав назву «Особисті права та обов'язки дітей та батьків», але не містив жодного обов'язку дітей щодо батьків.

Згідно зі ст. 58 Кодексу 1969 року, батьки та діти зобов'язані були «подавати» взаємну моральну підтримку. Кодекс не містив жодних застережень щодо віку та стану здоров'я батьків чи дітей. Отже можна зробити висновок, що це була стандартна модель поведінки як батьків, так і дітей по відношенню один до одного. Частина 1 ст. 81 цього ж Кодексу зобов'язувала дітей піклуватися про батьків та надавати їм допомогу.

Конституція УРСР 1978 року у ст. 64 зобов'язувала дітей піклуватися про батьків і надавати їм допомогу. Цей конституційний обов'язок не пов'язувався із повноліттям дітей [152, с. 263]. Нині діюча Конституція цей обов'язок закріпила лише за повнолітніми дітьми (ст. 51 Конституції України) [68].

З. В. Ромовська піддає критиці таке конституційне вирішення проблеми, адже, на її думку, християнський канон: «Шануй батька і матір свою» – має бути визначальним при формуванні правового забезпечення особистої сфери відносин між дитиною та її батьками. Відповідно до цього у ч. 1 ст. 172 СК України розширено не лише зміст конституційного обов'язку, а й кого його носіїв.

Виконання обов'язку піклуватися про батьків та надавати їм допомогу не завжди пов'язане із грошовими витратами. Допомога може бути надана матері, батькові у виконанні певної хатньої роботи, роботи на городі, прибудинковій території. Батькам-інвалідам може бути потрібна інша допомога, викликана каліцтвом, тяжкою хворобою [151, с. 264]. З цим не можна не погодитись, в силу поступового зростання така допомога батькам по силі і дитині.

Відповідно до ч. 2 ст. 172 СК України повнолітні дочка та син є законними представниками своїх непрацездатних, немічних батьків та мають право звернутися за захистом їх прав та інтересів без спеціальних на те повноважень [163]. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу коментує, що повноваження процесуального представника надає право дочці чи синові звернутися за власною ініціативою за захистом прав та інтересів

матері, батька до суду або інших органів [152, с. 264]. Доречно було б доповнити дану думку, що не лише з власної ініціативи, а й за безпосереднім проханням батьків, можуть звернутися діти в інтересах захисту прав та інтересів останніх. Але що стосується захисту прав та інтересів батьків у суді, то і ЦПК України, і КПК України містять перелік осіб, які можуть приймати участь у судовому засіданні в якості законних представників, а також тих осіб, які можуть мати законного представника. Під їх перелік представництво непрацездатних або немічних батьків повнолітніми дітьми не передбачено. Тому, варто було б внести необхідні зміни, що регулюють процесуальне законодавство для врегулювання даного питання та уникнення його подвійного тлумачення.

Слушність у цьому підтверджується приведеною в Науково-практичному коментарі Сімейного кодексу України практичною ситуацією застосування та дієвості даної норми: «У зв'язку з цим суд відмовив у прийнятті позовної заяви З., спрямованої на захист житлових прав її 79-річного батька. Проте така відмова була безпідставною. Законодавство України складає єдину систему, тому факт відсутності у статті 39 ЦПК України норми, аналогічної за змістом нормі, що міститься у ч. 2 ст. 172 СК України, не може позбавити останню її законодавчої сили» [152, с. 264].

Окрім цього, з цього ж приводу показовою є також цивільна справа № 6-24306св12, з якої вбачається, що через нехтування правом його немічного батька, яке закріплене у ст. 172 СК України, дочка змушена була звертатися до касаційної інстанції для оскарження рішення апеляційної інстанції, яка відмовила в позовних вимогах, саме з підстави, що вона, на думку суду, звернулася із даним позовом від імені свого батька без спеціальних на те повноважень: «Залишаючи позовну заяву ОСОБА_4 в інтересах свого батька ОСОБА_11 без розгляду суд апеляційної інстанції виходив з того, що ОСОБА_11 не був обмежений в цивільній процесуальній дієздатності та ОСОБА_4 мала право звернення до суду з позовом від імені

свого батька ОСОБА_11 лише як його представник за наявності належно посвідчених повноважень представництва в суді.

Відповідно до частин 1, 2 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси.

За змістом ч. 1 ст. 45 ЦПК України у випадках встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах.

Відповідно до ч. 2 ст. 172 СК України повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень.

В матеріалах справи наявна копія медичної книги ОСОБА_11, з якої вбачається, що 22 листопада 2007 року лікарем неврологом виявлено порушення мозкового кровообігу в коркових гілках правої сторони, моторна афазія, аграфія.

Крім того, на а. с. 9 том 1 наявний висновок ЛКК № 4917, з якого вбачається, що у ОСОБА_11 відсутня мова, порушено функцію писемності.

Згідно свідоцтва про народження від 26 жовтня 1953 року серії ЯИ № НОМЕР_1 дочкою ОСОБА_11 є ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, про що зроблено актовий запис № 543.

Звертаючись з позовом до суду ОСОБА_4 мотивувала таке звернення в інтересах свого батька ОСОБА_11 тим, що її батько на той час перебував в немічному стані та не мав можливості самостійно звернутися до суду за захистом своїх прав та інтересів, проте суд апеляційної інстанції в

порушення вимог ст. ст. 210, 214 ЦПК України залишив поза увагою вказані вище норми матеріального та процесуального права, належним чином не перевірів підстав звернення ОСОБА_4 з вказаним позовом до суду та дійшов помилкового висновку про відсутність у ОСОБА_4 права на звернення за захистом прав та інтересів непрацездатного, немічного батька як його законного представника» [179].

Отже, як бачимо, дочка та безпосередньо немічний батько втратили щонайменше п'ять місяців дорогоцінного часу на вирішення справи по суті через «помилку» апеляційної інстанції.

Треба зауважити, що не лише представництво в суді від імені непрацездатних, немічних батьків під великим питанням, а й звернення до органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Для прикладу, відповідно до норм Закону України «Про безоплатну правову допомогу», непрацездатні особи, що отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб, мають право на отримання не лише первинної, а й вторинної правової допомоги, що передбачає: захист, здійснення представництва їх інтересів в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру. Звернення до таких центрів надання безоплатної правової допомоги передбачається лише за місцем їх розташування, отже таке звернення для непрацездатної або немічної особи логічно було б здійснити через законного представника. Однак, термін «законні представники» в зазначеному законі вживаються у такому значенні: законні представники – це батьки, усиновителі, батьки-вихователі, прийомні батьки, патронатні вихователі, опікуни, піклувальники, представники закладів, які виконують функції опікунів і піклувальників. З огляду на це зрозуміло, що норми вказаного закону (статті 10 та 18) не передбачають порядок подання звернень про надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги

повнолітніми особами від імені своїх непрацездатних, немічних батьків [121].

Отже у зв'язку із наявністю в законодавстві колізійних норм в питаннях законного представництва непрацездатних, немічних батьків, щонайменше пропонується змінити та доповнити статтю 59 ЦПК України, а саме – частину 3 викласти такого змісту: «Права, свободи та інтереси непрацездатних, немічних батьків можуть захищати у суді відповідно їхні повнолітні дочка, син. Суд може залучити до участі в таких справах непрацездатних матір, батька» [187].

Окрім цього, відповідних доповнень потребують і інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють інститут законного представництва.

Як вже раніше зазначалося, через відсутність законодавчого тлумачення, застосування даної норми статті також ускладнюється наявністю в ній терміну «немічні» батьки, значення якого залишається досі невизначеним. Незрозумілим також є те, хто саме має встановлювати, чи є особа немічною, чи допускати дочку, сина до участі у справі в якості законних представників, чи ні.

Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування (ч. 3 ст. 172 СК України) [163].

Треба зауважити, що можна допустити випадки, коли діти здійснюють піклування над батьками, зокрема, що полягає в особистому їх догляді, але, в силу матеріального стану не в змозі допомагати останнім грошовими коштами. Тож в разі звернення батьків до суду з приводу стягнення з таких дітей аліментів на їх утримання, при розгляді справи це може бути враховано, адже за відсутності такого догляду і наявності потреби в ньому, необхідно залучати до цього сторонніх осіб, послуги яких платні і ці послуги

мали б оплачувати повнолітні діти. Водночас треба розуміти, що батьки не мають права в судовому порядку вимагати від дітей здійснення особистого догляду за ними та зобов'язувати їх робити це.

Як приклад можна навести справу, яка хоч і розглядалася за часи чинності Кодексу законів про шлюб та сім'ю 1969 року, але містить принципові положення, що також відображені у нині діючому СК України. Відповідно до витягу ухвали ВСУ від 01 жовтня 2003 року: «У квітні 2002 р. Б. М. звернулася до суду з позовом до Б. А. про зобов'язання здійснювати піклування, зазначивши при цьому, що її син Б. А. – відповідач у справі – протягом останніх 13 років не відвідує її і не підтримує з нею жодних стосунків, хоча вона вже 6 років тяжко хворіє, з квартири не виходить, потребує сторонньої допомоги».

Луганський районний суд Житомирської області рішенням від 22 травня 2002 року, залишеним без зміни ухвалою апеляційного суду Житомирської області від 23 липня 2002 року, позов задовольнив: зобов'язано Б. А. здійснювати піклування над своєю матір'ю, яке полягатиме в догляді та обслуговуванні її протягом двох годин кожної суботи тижня до дня її смерті. У касаційній скарзі Б. А. просив зазначені судові рішення скасувати, посилаючись на те, що вони постановлені з порушенням норм матеріального права.

Ознайомившись із матеріалами справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав. Задовольняючи позовні вимоги й зобов'язуючи відповідача доглядати та обслуговувати позивачку протягом двох годин кожної суботи тижня до дня її смерті, районний суд виходив з

того, що ст. 81 КпШС зобов'язує дітей не тільки надавати батькам матеріальну допомогу, а й здійснювати за ними догляд.

Проте з таким тлумаченням положень Кодексу погодитись не можна. Частиною 1 ст. 81 КпШС дійсно передбачено обов'язок дітей піклуватися про своїх батьків та надавати їм допомогу. Але оскільки вона має лише зобов'язуючий характер, то вона не може застосовуватися без урахування інших положень згаданої статті, якими регламентовано наслідки невиконання цих обов'язків. Стаття 81 КпШС міститься в главі, якою регламентовано аліментні обов'язки батьків та дітей і передбачень стягнення коштів на покриття витрат, пов'язаних із наданням піклування й допомоги, якщо повнолітні діти не піклуються про своїх непрацездатних батьків.

У судовому засіданні позивачка заявляла, що не потребує матеріальної допомоги, але бажає, щоб син відвідував її. Водночас вона просила врахувати, що є інвалідом II групи, потребує допомоги й хоче, щоб син за її гроші купував продукти харчування, допомагав у домашніх справах. Суд не уточнив вимог позивачки й не звернув уваги на те, що на відміну від зобов'язання повнолітніх дітей надавати допомогу непрацездатним батькам, які її потребують, піклування про батьків у вигляді відвідувань не забезпечено юридичними санкціями, тобто його виконання не можна здійснити примусово.

Оскільки допущені судом порушення процесуального та матеріального права призвели до неправильного вирішення справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Б. А. задовольнила, постановлені у справі судові рішення скасувала і направила справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

В своєму визначенні до ухвали ВСУ відзначив, що на відміну від зобов'язання повнолітніх дітей надавати матеріальну допомогу непрацездатним батькам, які її потребують, піклування про батьків у вигляді відвідувань не забезпечено юридичними санкціями, тобто його виконання не можна здійснити примусом [177].

Треба зауважити, що якщо потреба в піклуванні буде існувати на момент розгляду справи про стягнення аліментів з повнолітніх дітей на утримання батьків, вони мають бути враховані при визначенні розміру аліментів. Якщо ж вони виникли після присудження аліментів і є триваючими, може бути пред'явлено позов про збільшення розміру аліментів.

На практиці необхідно розрізняти відмінність зобов'язання за ч. 3 ст. 172 СК України та ст. 203 СК України. Обов'язок піклування та догляду за немічними батьками носить особистий немайновий характер, водночас як обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю полягає в понесенні витрат за товари і послуги, що носять матеріальний характер, зокрема на придбання ліків, проведення операційного втручання, встановлення протезів, спеціальних послуг з транспортування та перевезення хворих, послуги медичної сестри та санітарки.

Теоретично батьки можуть перебувати в будинках інвалідів, будинках для осіб похилого віку, закладах охорони здоров'я або інших державних чи громадських закладах.

Глава 17 СК України не вказує, яким чином таке перебування батьків позначається на обов'язку повнолітніх дочки, сина з утримання батьків. Таке перебування саме по собі не означає, що вони перестають потребувати матеріальної допомоги. Оскільки факт припинення потреби в матеріальній

допомозі у всіх випадках має встановлюватися в судовому порядку, то обов'язок повнолітніх дочки, сина не припиняється у зв'язку з перебуванням батьків у вказаних закладах.

Тобто діти також повинні сплачувати їм аліменти, але з урахуванням цих обставин їх розмір може бути зменшено [162, с. 630].

З аналізу законодавства України, в даному випадку вищезазначені заклади можуть виступати законними представниками батьків. Якщо повнолітні діти не беруть участі в утриманні своїх батьків, влаштованих до цих закладів, то останні мають право подати позов до суду про стягнення аліментів на батьків у примусовому порядку. Присуджені судом кошти на утримання батьків можуть перераховуватися, наприклад, на їх особистий рахунок у відділенні Державного ощадного банку [147, с. 88].

З цього приводу доречно привести у приклад безпрецедентне рішення, яке було ухвалене Іллічівським районним судом м. Маріуполя Донецької області 07 серпня 2013 року у цивільній справі № 264/5526/13-ц: позивач звернувся із позовом до своєї дочки, брата та онуки із позовом про визнання їх неможливості піклуватися, утримувати та надавати йому матеріальну допомогу. Позов обґрунтував тим, що є учасником війни та ветераном праці, в зв'язку з похилим віком йому важко пересуватися, він потребує стороннього догляду та піклування. У липні 2013 року він звернувся до УПСЗН Іллічівського району Маріупольської міської ради з проханням влаштувати його як громадянина похилого віку в стаціонарну установу, де йому було роз'яснено, що у відповідності до ст. 38 ЗУ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» право на влаштування в стаціонарні установи мають лише самотні громадяни похилого віку. А згідно довідки про склад сім'ї з ним проживає внучка, яка повинна піклуватися та утримувати його за умови, що може надавати матеріальну допомогу. Також він має дочку і брата, які також зобов'язані утримувати його.

Суд ухвалив розгляд справи в заочному порядку, оскільки ні позивач, ні відповідачі в судове засідання не з'явилися. Позивач просив розглянути позов за його відсутності. А відповідачі надали заяви про розгляд справи за її відсутності, проти позову не заперечували.

За таких обставин суд встановив, що ні дочка, ні внучка, ні брат не мають можливості надавати позивачеві матеріальну допомогу та піклуватися про нього, оскільки дочка і внучка позивача живуть у Запорізькій області, не працюють, дочка є пенсіонеркою за віком, а внучка є одинокою матір'ю з двома малолітніми дітьми та знаходиться у відпустці по догляду за дітьми до досягнення ними трирічного віку, брат позивача також є пенсіонером за віком і через похилий вік не може доглядати за ним. Суд визнав можливим задовольнити позов, оскільки позивач потребує допомоги, стороннього догляду, які йому не можуть надавати його близькі родичі та ухвалив рішення яким визнав дочку, брата та онуку позивача такими, що не мають змоги піклуватися, утримувати та надавати матеріальну допомогу позивачу [143].

Звичайно оскільки ніхто не був зацікавлений в оскарженні даного рішення, воно набрало законної сили, і можна припустити надало можливість потрапити позивачу до бажаної стаціонарної установи. Однак треба не забувати, що таке рішення, м'яко кажучи, не зовсім відповідає нормам закону і щонайменше у майбутньому у батька (позивача) буде право звернутися до своєї дочки про стягнення з неї на своє утримання аліментів, додаткових витрат, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю, а також коштів, на покриття безпосередньо витрат, пов'язаних із наданням йому піклування в стаціонарній установі. Окрім цього, якщо установа, у якій він буде перебувати оформить над ним опіку чи піклування, зможе як законний представник звернутися із подібними позовом від імені батька до його дочки. Саме за такої правової конструкції вбачається можливість застосування в Україні інституту утримання батьків за аналогією зарубіжних країн, таких як

США та Німеччина, описаних у підрозділі 1.3 даного дисертаційного дослідження.

Отже, у ч. 3 ст. 172 СК України законодавчо закріплене право, яке було вироблене практикою і відображено теоретичну догму: обов'язок особистого немайнового характеру, насамперед обов'язок щодо піклування не може забезпечуватися можливістю його примусового виконання. У зв'язку з цим, єдине, на що можуть розраховувати похилі батьки, яких не відвідують роками діти, так це на присудження, крім аліментів, додаткової грошової суми для оплати послуг того, хто піклувався про них.

Звичайно, не можна відкидати і той факт, що дана норма статті все ж більше слугує застереженням та носить морально-виховний характер. Слушним видається зауваженням з цього питання З. В. Ромовської, що «ця обставина не може бути свідченням недієвості цієї норми. Сила її – у тому виховному впливі, який у ній закладений: моральний обов'язок доповнений обов'язком юридичним; діючи разом, ці обов'язки будуть підсилювати у дитини почуття відповідальності перед батьками» [151, с. 477].

Висновки до Розділу 3

1. Надання батькам матеріальної допомоги з боку повнолітніх дочки, сина здійснюється в добровільному порядку, якщо: 1) повнолітні діти утримують своїх батьків без оформлення цих зобов'язань встановленими способами, керуючись при цьому почуттям лише морального обов'язку; 2) діти укладають з батьками договір про утримання останніх (договір про сплату аліментів).

2. Договір про сплату аліментів може бути укладено і в тому випадку, якщо підстави для виникнення обов'язку за законом (непрацездатність,

потреба в матеріальній допомозі) відсутні, оскільки його укладання носить добровільний характер.

3. В укладеному договорі про сплату аліментів розмір аліментів не має бути нижчим за розмір, який батько, матір могли б отримувати при стягненні аліментів у судовому порядку. У протилежному випадку договір про сплату аліментів може бути визнано недійсним за рішенням суду, як такий, що порушує права батьків, встановлені СК України.

4. Обов'язок повнолітніх дітей щодо утримання батьків виникає за умови непрацездатності батьків та наявності у них потреби у матеріальній допомозі і не залежить від майнового стану дочки, сина.

5. Суд може стягнути з дитини (неповнолітньої) витрати, пов'язані з лікуванням та доглядом за матір'ю, батьком не лише за умови їх непрацездатності, адже тяжка хвороба може і не супроводжуватися станом непрацездатності. Однак, кошти, що стягуватимуться з дитини, мають строго цільове призначення – покриття витрат, пов'язаних з доглядом за батьками та їхнім лікуванням.

6. Незважаючи на визначеного зобов'язуючого суб'єкта у статті 206 СК України – дитини в розумінні статті 206 СК України, це не позбавляє матір, батька звернутися до суду з позовом до своїх повнолітніх дітей про стягнення з них одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням.

7. При встановленні розміру аліментів на утримання батьків суд має взяти до уваги наявність у них всіх повнолітніх дітей, навіть якщо до когось із них не пред'явлено подібного позову.

8. Законодавство не наділяє правом повнолітніх дітей звертатися до своїх братів, сестер з вимогою сплачувати аліменти на батьків. Передбачається, що виключно батьки можуть звернутися до суду із позовом щодо стягнення аліментів на своє утримання як до однієї дитини, декількох або до всіх своїх дітей.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось в розробленні наукових положень щодо поняття, сутності, підстав виникнення, правових наслідків та способів здійснення обов'язку дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції, спрямовані на удосконалення сімейного законодавства України щодо обов'язку дітей утримувати батьків.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Досі дослідження, предметом яких був інститут утримання у переважній більшості присвячені аліментним відносинам батьків щодо їх неповнолітніх дітей або носять загальний характер та зосереджують увагу на основних аспектах кожного з видів утримання. Деякі з наукових робіт базувалися на аналізі сімейного законодавства, яке формувалося ще за радянського періоду, тому вони об'єктивно не можуть відобразити сучасні аспекти, що стосуються обов'язку дітей утримувати батьків, інші – лише опосередковано розглядають питання, пов'язанні з обов'язком утримання непрацездатних батьків. Виходячи з цього, можна стверджувати, що питання правового регулювання обов'язку щодо утримання батьків за сімейним законодавством є новою і теоретично не розробленою проблематикою для науки сімейного права, а тому потребує подальшого наукового дослідження, необхідність проведення якого зумовлюється відсутністю комплексних монографічних праць, присвячених відповідній тематиці.

2. Правового регулювання обов'язку щодо утримання батьків, у своєму розвитку пройшло певні етапи, які в цілому збігаються з етапами розвитку української державності, а саме: а) зародження інституту обов'язку дітей утримувати батьків, коли значний вплив на сферу людського життя відігравали такі регулятори суспільних відносин, як норми моралі, релігія та звичаї (XIII ст. – XVII ст.); б) перші спроби законодавчого регулювання

обов'язку дітей утримувати батьків у кодифікованих збірках «Права, за якими судиться малоросійський народ», «Зібрання малоросійських прав», при укладенні яких було використано все чинне на теренах українських земель протягом XVI ст. – XVIII ст. українське та зарубіжне законодавство (XVIII ст. – XIX ст.); в) правове регулювання обов'язку дітей утримувати батьків, що закріплювалось у «Зводі законів Російської імперії», під владою якої перебували українські землі (XVIII ст. – початок XX ст.); г) подальший розвиток сімейного законодавства у кодифікованих нормативно-правових актах УРСР, що характеризується імперативністю норм, які регулювали відносини між повнолітніми дітьми та непрацездатними батьками (XX ст.); г) становлення і розвиток сімейного законодавства України, що характеризується відходом від імперативних норм та регулюванням аліментних правовідносин на диспозитивних засадах (2004 рік – до сьогодні).

3. Розвиток міжнародних відносин є важливою складовою розвитку України як самостійної, суверенної держави. Ратифікована Україною у 2013 році Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші форми сімейного утримання 2007 року регулює для українців механізм стягнення аліментів закордоном та їх одержання у спрощеному порядку.

4. У контексті досліджуваного питання, поняття «утримання непрацездатних батьків» пропонується розуміти як забезпечення повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків матеріальними та грошовими ресурсами для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для їхньої нормальної життєдіяльності.

5. У контексті досліджуваного питання, аліментами на батьків пропонується розглядати грошову суму у вигляді періодичних платежів, що сплачуються дітьми на утримання батьків у визначених законом випадках на підставі закону або договору.

6. У контексті досліджуваного питання поняття «додаткові витрати на батьків» пропонується розуміти як витрати, які викликані тяжкою хворобою,

інвалідністю або немічністю та мають чітке цільове призначення, наприклад, на придбання ліків, інвалідного візка, ходунків, протезування, оперування тощо.

7. Лише в своїй сукупності склад юридичних фактів передбачає обов'язок для повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків. До них належать: 1) наявність юридичного статусу «дочки», «сина» по відношенню до «батька», «матері» (родинний зв'язок батьків-дітей); 2) повноліття дочки, сина; 3) непрацездатність та (або) немічність батьків; 4) потреба батьків у матеріальній допомозі.

8. Методом співставлення, аналізу та логічного мислення, обґрунтовано, що стан немічності за своїми ознаками співпадає з ознаками безпорадного стану, тож пропонується надати визначення стану немічності як такого, що зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом. У свою чергу, немічною особою вважати таку, яка в силу похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

9. Аналіз норм законодавства України дають підстави для розширеного розуміння юридичної категорії «непрацездатності», оскільки особи, які в силу життєвих обставин, не досягнувши встановленого законодавством пенсійного віку, а також не маючи офіційного статусу особи з інвалідністю, перебувають у немічному (безпорадному) стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом однозначно мають бути розцінені як непрацездатні до тих пір, до поки ці обставини не відпадуть.

10. Обґрунтовано право на своє утримання від власних дітей, батьків, які в силу життєвих обставин, не досягнувши встановленого законодавством пенсійного віку, а також не маючи офіційного статусу особи з інвалідністю, однак перебувають у немічному (безпорадному) стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом до тих пір, до поки ці обставини не відпадуть.

11. Стан немічності, може підтверджуватися відповідними записами в належно оформлених медичних документах.

12. При вирішенні питання про стягнення аліментів на батьків, необхідно враховувати, що обов'язок повнолітніх дітей щодо утримання батьків виникає за умови непрацездатності батьків та наявності у них потреби у матеріальній допомозі і не залежить від майнового стану дочки, сина.

13. Обґрунтовано, що батьки є такими, що потребують матеріальної допомоги, не лише коли їх сукупний місячний дохід не забезпечує їм прожиткового мінімуму, а й коли у зв'язку з особливими потребами – їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу.

14. Необхідність матеріальної допомоги визначається в кожному конкретному випадку залежно від матеріального становища батьків. До уваги приймається отримання батьками пенсії, державних пільг, субсидій, наявність у батьків майна, що може приносити дохід, тощо. Сам по собі факт непрацездатності батьків не зумовлює виникнення у дітей обов'язку надання їй утримання та не свідчить про наявність потреби в отриманні матеріальної допомоги.

15. Сімейне законодавство України передбачає безумовне звільнення повнолітніх дочки та сина від утримання батьків, які в свій час щодо них були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені.

16. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги, не є абсолютним. У зв'язку із цим, суд на вимогу дочки, сина, до яких пред'явлено позов про стягнення аліментів, зобов'язаний перевірити їхні доводи про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо них.

17. Обґрунтовано, що однією з форм ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків слід вважати заборгованості по сплаті аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки.

18. Надання батькам матеріальної допомоги з боку повнолітніх дочки, сина здійснюється в добровільному порядку, якщо:

1) повнолітні діти утримують своїх батьків без оформлення цих зобов'язань встановленими способами, керуючись при цьому почуттям лише морального обов'язку;

2) діти укладають з батьками договір про утримання останніх (договір про сплату аліментів).

19. Встановлено, що зазначений розмір аліментів у договорі не повинен бути нижчим за розмір, який батько, матір могли б отримувати при стягненні аліментів у судовому порядку. Інакше такий договір про сплату аліментів може бути визнано недійсним у судовому порядку, оскільки порушує права батьків, встановлені СК України.

20. Суд може стягнути з дитини (неповнолітньої) витрати, пов'язані з лікуванням та доглядом за матір'ю, батьком не лише за умови їх непрацездатності, адже тяжка хвороба може і не супроводжуватися станом непрацездатності. Однак, кошти, що стягуватимуться з дитини, мають строго цільове призначення – покриття витрат, пов'язаних з доглядом за батьками та їхнім лікуванням.

21. Встановлено, що незважаючи на визначеного зобов'язуючого суб'єкта у ст. 206 СК України – дитини в розумінні ст. 206 СК України, це не позбавляє матір, батька звернутися до суду з позовом до своїх повнолітніх дітей про стягнення з них одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням.

22. Повнолітні діти не наділені правом звертатися до інших дітей з вимогою сплачувати аліменти на батьків, оскільки законодавство не містить норм, які б надавали їм таке право. Це право надано виключно батькам, які можуть звернутися до суду із позовом щодо стягнення аліментів на своє утримання до однієї дитини, декількох або до всіх своїх дітей, і таке право не залежить від поглядів інших дітей на це.

23. Зобов'язання за ч. 3 ст. 172 СК України та статтями 203, 206 СК України мають відмінність і її треба розрізняти. Так, обов'язок піклування та догляду за немічними батьками носить особистий немайновий характер, водночас як обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю полягає в понесенні витрат за товари і послуги, що носять матеріальний характер, зокрема на придбання ліків, проведення операційного втручання, встановлення протезів, спеціальних послуг з транспортування та перевезення хворих, послуги медичної сестри та санітарки).

24. Обґрунтовано, що батьки є такими, що потребують матеріальної допомоги, не лише коли їх сукупний місячний дохід не забезпечує їм прожиткового мінімуму, а й коли у зв'язку з особливими потребами – їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу.

25. Обґрунтовано необхідність врегулювання колізійних норм, що регулюють інститут законного представництва. Встановлено, що через непередбачення у переліку законних представників повнолітньої дочки, сина, які мають право представляти права та інтереси своїх непрацездатних, немічних батьків, порушує права останніх.

26. На підставі проведеного дослідження розроблено низку пропозицій щодо удосконалення правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків, а саме пропонується внести зміни до:

– частину 2 ст. 172 СК України доповнивши її абзацом другим такого змісту:

«Немічною вважається особа, яка в силу свого похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва, не може самостійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування»;

– статтю 202 доповнити частиною другою та третьою такого змісту:

«2. Непрацездатними батьками слід вважати тих, які досягли пенсійного віку, встановленого законом, є особами з інвалідністю або за станом здоров'я перебувають у безпорадному стані.

3. Батьки є такими, що потребують матеріальної допомоги, якщо пенсія, доходи від використання їх майна, інші доходи не забезпечують їм прожиткового мінімуму, встановленого законом або в зв'язку з особливими потребами – їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу»;

– у статті 203 частину першу викласти у такій редакції:

«1. Дочка, син крім сплати аліментів на утримання, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю»;

– у статті 75 частину третю та четверту викласти в наступній редакції:

«3. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, є особою з інвалідністю I, II чи III групи або за станом здоров'я перебуває у безпорадному стані.

4. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом або в зв'язку з особливими потребами – його місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу»;

– статтю 59 ЦПК України доповнити частиною третьою та викласти в наступній редакції:

«3. Права, свободи та інтереси непрацездатних, немічних батьків можуть захищати у суді відповідно їхні повнолітні дочка, син. Суд може залучити до участі в таких справах непрацездатних матір, батька».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. Москва: Изд-во «НОРМА», 2002. 608 с.
2. Алименты для стариков. В Германии законом обязали детей помогать родителям. *Российская газета*. 2014. № 34 (6306) URL: <https://rg.ru/2014/02/14/frg.html>.
3. Андрущенко Т. С. Особливості нотаріального посвідчення договорів щодо утримання повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків. *Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності: другі юридичні читання: зб. наук. праць / за ред. В. В. Гапонька*. Тернопіль-Київ; Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. С. 20–21.
4. Андрущенко Т. С. Процедура нотаріального посвідчення аліментних договорів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 215 с.
5. Андрущенко Т. С. Процесуальний порядок внесення змін до аліментного договору. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 22–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_4_6.
6. Антокольская М. В. Нуждаемость и нетрудоспособность как основания возникновения права на алименты. *Советская юстиция*. 1989. № 4. С. 14–15.
7. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. Москва: Юристъ, 2003. 333 с.
8. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд, 2008. 176 с.
9. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 20 с.
10. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.

11. Ахмач Г. М. Договірний порядок врегулювання аліментних зобов'язань по утриманню батьками своїх дітей: проблеми та перспективи розвитку. *Підприємство, господарство і право*. 2008. № 10. С. 58–62.
12. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність: монографія. Харків: Золота миля, 2014. 280 с.
13. Баронов А. Із яких доходів утримуються аліменти? *Урядовий кур'єр*. 2004. № 126. С. 16.
14. Бару М. И. Договорное обязательство о содержании. *Ученые записки*. 1948. Вып. 3. С. 25–54.
15. Білоскурська О. В. Щодо поняття конституційних обов'язків. *Право України*. 2004. № 10. С. 85–88.
16. Боровська І. А. Захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля у порядку цивільного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 225 с.
17. Букшина С. В. Эмансипация несовершеннолетних граждан по законодательству Российской Федерации: автореф. ... канд. юрид. наук. Томск, 2003. 24 с.
18. Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Еспада, 2010. 464 с.
19. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини і громадянина. *Віче*. 2009. № 22. С. 4–6.
20. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с. URL: https://ukrainian_explanatory.academic2.ru/104121/.
22. Вербіцька М. В. Актуальні проблеми стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 20. Ч. 1, т. 2. С. 32–36.

23. Визначення походження дитини від батьків при державній реєстрації народження: роз'яснення Міністерства юстиції України від 11.05.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-12>.
24. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР: науч. издание. Москва: Юрид. лит. 1972. 300 с.
25. Глиняна К. М. Особливості добровільного виконання батьками та дітьми обов'язку по взаємному утриманню. *Часопис цивілістики*. 2014. № 16. С. 107–111.
26. Гофман Ю. В. Договір про сплату аліментів на дитину як різновид цивільних договорів у сімейному праві України. *Наше право*. 2015. № 1. С. 127–132.
27. Гражданское право: учебник: в ___ т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва: ПБОЮЛ Л. В. Рожников, 2001. Т. 3. 632 с.
28. Гримич М. Народна культура українців як дзеркало українського національного характеру. *Етнічна самосвідомість і національна культура: тези доповіді Республік. наук. теорет. конф. (Київ, 21–23 берез. 1991 р.)*. Київ. 1991. С. 34–36.
29. Гримич М. В. Звичаєве право у дослідженнях Олександра Кістяківського. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 9. С. 28–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2001_9_.
30. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). Київ: АТ «ВІПОЛ», 2000. 380 с.
31. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до сімейного кодексу України. Харків: Видавничий будінок «ФАКТОР», 2011, 576 с. URL: http://info-library.com/content/1407_Glava_Obovyazok_povnolitnih_dochki_sina_ytrimyvati_batkiv_ta_iogo_vikonannya_statti_206.html.
32. Д'ячкова Н. А., Кугот Є. С. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України. *Право і Безпека*. 2012. № 3. С. 297–301.

33. Дерій О. О. Поняття аліментного зобов'язання. *Держава і право*: зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 59. С. 282–287.
34. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авт.; відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2010. 360 с.
35. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. Москва: Изд-во НОРМА, 2003. 784 с.
36. Дутко А. О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*: зб. наук. праць. 2015. № 827. С. 99–102.
37. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. Київ: Істина, 2014. 520 с.
38. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Правова єдність, 2009. 512 с.
39. Етнографія України: навч. посібник / за ред. С. А. Макаrchука. Львів: Світ, 1994. 520 с.
40. Жилінкова И. В. Брачный контракт (договор). Харьков: Ксилон, 2001. 128 с.
41. Журавська В. Аліментні зобов'язання. *Юридичний радник*. 2005. № 3. С. 44–46.
42. Журбелюк Г. Сторінки розвитку політико-правової культури України. До 200-річчя «Зібрання малоросійських прав». *Київська старовина*. 2007. № 1. С. 44–58.
43. Забловський А., Умебаяші М. Звичай «саджати на лубок» та «убасте» в українській та японській етнокультурній традиції. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2001. Вип. 13. С. 99–101.
44. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
45. Загальна теорія держави і права: навч. посібник / за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

46. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
47. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
48. Звід законів Російської імперії. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire&nochache>.
49. Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2002. 179 с.
50. Ильина О. Ю. Гармонизация частноправовых и публично-правовых средств в механизме семейно-правового регулирования. *Семейное законодательство Российской Федерации: опыт десятилетия и перспективы.*: Тверь: «Научная книга», 2006. С. 25–34.
51. Иоффе О. С. Советское гражданское право: в 3 т. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1965. Т. 3. 494 с.
52. Ігнатенко І. В. Батьки, матері та їхні діти у традиційному українському суспільстві. *Гендер в деталях*: інтернет-видання. 2018. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/batki-materi-ta-ihni-diti-u-traditsiynomu-ukrainskomu-suspilstvi-134505.html>.
53. Інструкція про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання: затверджена наказом Міністерства юстиції України від 15.09.2017 р. № 2904/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-17>.
54. Інструкція про встановлення груп інвалідності: затверджена наказом М охорони здоров'я України від 05.09.2011 р. № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11>.
55. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. Київ: Українська книга, 2000. 480 с.

56. Катехизм Католицької Церкви. URL: http://catechismus.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=42.
57. Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 194 с.
58. Кодекс законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку УРСР 1919 р. *Известия Киевского Совета рабочих депутатов*. 1919. Июль.
59. Кодекс законів про родину, опіку та подружжя: науково-практичний коментар / за ред. Ю. П. Мазуренка. Харків. 1929. 157 с.
60. Кодекс про акти громадянського стану, про шлюбно-сімейне та опікунське право РРФСР від 22.10.1918 р. *СУ РСФСР*. 1918. № 76–77.
61. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР від 20.06.1969 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1969. № 26. Стаття 204.
62. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье от 09.07.1999 г. № 278-3. URL: <http://etalonline.by/document/?regnum=НК9900278>.
63. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
64. Козаченко А. Правосуб'єктність особи за «Собранием малороссийских прав 1807 г.». *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 1 (36). С. 50–56.
65. Комарук І. А. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші форми сімейного утримання: чи знайдено шлях до успіху? *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2010. Вип. 8. С. 202–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_8_32.
66. Комарук І. А. Перспективи участі України у Гаазькій конференції з міжнародного приватного права. «П'яті юридичні читання. Проблеми верховенства права: теорія і практика»: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 23–24 квітня 2009 р.). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 357–360.

67. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання: учинено 23.11.2007 р. (ратифікована Законом України 11.01.2013 р. № 26-VII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-18#n2>.

68. Конституція України від 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

69. Косова О. Ю. Алиментирование в семейном праве. *Известия Высших учебных заведений. Серия: «Правоведение»*. 1988. № 4. С. 63–64.

70. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: дис. ... д-ра юрид. наук. Вінниця, 2015. 496 с.

71. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

72. Кройтор В. А. Особливості порядку стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 86–93. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2013_1_14.pdf.

73. Культура і побут населення України: навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Либідь, 1993. 288 с.

74. Лазуренко В. Буденне життя та вичистості в побутованні українського селянства. *Рідний край*. 2013. Вип. 1 (28). С. 158–165.

75. Легенди та перекази : укр. народна творчість / упоряд., авт. прим. А. Л. Іоаніді, авт. вступ. ст. О. І. Дей. – Київ : Наукова думка, 1985. – 400 с.

76. Лепех С. М. Сімейне право України: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.

77. Литвинова П. Я. Как сажали в старину людей старых на лубок. *Киевская старина*. Киев, 1885. № 6. С. 354–356.

78. Лук'янчук О. І. Особисті немайнові та майнові обов'язки дітей щодо батьків. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*: матеріали IV

всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 4 грудня 2015 р.). Кіровоград, 2015. С. 105–108.

79. Лук'янчук О. І. Підстави виникнення обов'язку дітей утримувати непрацездатних батьків. Науковий вісник публічного і приватного права. 2019. № 4. С. 191–195.

80. Лук'янчук О. І. Порядок примусового стягнення аліментів на користь батьків за сімейним законодавством України. Правова позиція. 2019. № 3 (24). С. 129–134.

81. Лук'янчук О. І. Умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків. Прикарпатський юридичний вісник. Івано-Франківськ, 2019. Вип. № 2 (27). С. 102–105.

82. Мазуркевич О., Дячук В. Звичаєві норми етикету в традиційній культурі українців: навч. посібник. Київ: Вид-во «Ліра», 2017. 218 с.

83. Майданик Р. А. Поняття і види джерел цивільного права України. *Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19–20 квіт. 2012 р.). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. С. 51–55.

84. Майданик Р. А. Система ризикових зобов'язань у цивільному праві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 6. С. 36–43.

85. Малярчук Т. В., Рогів Х. К. Актуальні проблеми сплати аліментів дітям і можливі шляхи їх подолання. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 2. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Sper_2013_2_21.pdf.

86. Маніна М. До питання про конституційні обов'язки дітей. *Право України*. 2007. № 11. С. 40–43.

87. Масевич М. Г. Основания возникновения алиментных обязательств. Правовые вопросы семьи и воспитания детей. Москва: Юрид. лит. 1968. 88 с.

88. Маслійчук В. Про «батьківство» та «материнство» на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 5. С. 21–26.
89. Мироненко В. П. Сім'я як головний інститут соціалізації дитини. *Юридична наука*. 2013. № 2. С. 49–54.
90. Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України. *Право України*. 2004. № 4. С. 99–102.
91. Настрadin В. П., Хархун С. І. Вибір та затвердження теми дисертаційного дослідження здобувачів наукових ступенів: навч. посібник. Київ: Нац. академія СБУ, 2000. 28 с.
92. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Атіка, 2004. 1056 с.
93. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / С. Б. Булеца, Ю. Ф. Іванов, О. В. Ієвіня та ін. Київ: «Видавничий дім «Професіонал», 2011. 428 с.
94. Немічний. *Словник української мови*: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР; Ін-т мовознавства. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 337. URL: <http://sum.in.ua/s/nemichnyj>.
95. Нижник Н. С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории. СПб: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 272 с.
96. Обов'язок. *Словник української мови*: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР; Ін-т мовознавства. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 548. URL: <http://sum.in.ua/s/obov.jazok>.
97. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис... д-ра юрид. наук. Львів, 2017. 524 с.
98. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посібник для студ., курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літ., 2010. 352 с.

99. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви: приняты Освященным Архиерейским Собором Русской Православной Церкви 13–16 августа 2000 г. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>.
100. Павлик Л. Розвиток правових відносин та міжнародної правової допомоги. *Право України*. 2005. № 5. С. 129–133.
101. Пасічник Н. Кто є утриманцем за сімейним законодавством? *Юридичний журнал*. 2004. № 7. С. 50–53.
102. Пахман С. В. Обычное гражданское право в России: Юридические очерки. 1879. Т. II: Семейные права, наследство и опека. 410 с. URL: http://adhdportal.com/book_1217.html.
103. Пергамент А. И. Алиментные обязательства по советскому праву. Москва: Госюриздат, 1951. 165 с.
104. Перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати: затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12>.
105. Піклування. *Словник української мови*: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР; Ін-т мовознавства. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 6. С. 533. URL: <http://sum.in.ua/s/nemichnyj>.
106. Пірсон К. С. Закони про утримання повнолітніми дітьми своїх малозабезпечених батьків: порівняльний аналіз США та України. *Право США*. 2012. № 1–2. С. 253–276.
107. Победоносцев К. П. Курс гражданского права: в 3 ч. Москва: Статут, 2003. Ч. 2: Права семейственные, наследственные и завещательные. 639 с.
108. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF>.

109. Пономаренко О. М. Аліментний договір як підстава виникнення аліментних зобов'язань. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 27. URL: <http://oaji.net/articles/2017/976-1523533473.pdf>.
110. Попко В. В. Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 225 с.
111. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
112. Поссе Е. А., Фадеева Т. А. Проблемы семейного права. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. 145 с.
113. Постанова Верховний Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10.10.2018 р. у цивільній справі № 301/160/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77586668>.
114. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 200/21452/15-ц від 17.10.2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77361705>.
115. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 04.07.2019 р. у справі № 460/4192/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82914940>.
116. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10.01.2019 р. у цивільній справі № 369/7004/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79412375>.
117. Постанова Верховного Суду України від 01.07.2015 р. у цивільній справі № 6-94цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46649969>.

118. Постанова Верховного Суду України від 13.04.2016 р. у цивільній справі № 6-3066цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57312230>.

119. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / Національна Академія наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: Глобус, 1997. 547 с.

120. Правила опіки та піклування: затверджені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України № 34/166/131/88 від 26.05.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>.

121. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

122. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/Xshow/1404-19>.

123. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України від 03.07.2018 р. № 2475-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2475-19>.

124. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>.

125. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.

126. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

127. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

128. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.

129. Про звернення Верховної Ради України з нагоди Міжнародного дня інвалідів: постанова Верховної Ради України від 03.12.1998 р. № 290-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/290-14>.

130. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

131. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

132. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>.

133. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

134. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.

135. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.

136. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.

137. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.

138. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

139. Програма «Здоров'я літніх людей»: затверджена Указом Президента України від 10.12.1997 р. № 1347/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1347/97>.

140. Рабец А. М. Закон для семьи. Вопросы и ответы. Кемерово: Кемеровское кн. изд-во, 1991. 127 с.

141. Ржаницина Л. В., Гурко Т. А. Сфера социальной незащищенности. Проблема улучшения обеспечения детей алиментами. Москва: Ин-т экономики, 2007. 320 с.

142. Римське приватне право: конспект лекцій. Практикум / за ред. Є.О. Харитонова. Харків: Одиссей, 2000. 272 с.

143. Рішення Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 07.08.2013 р. у цивільній справі № 264/5526/13-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32890365>.

144. Рішення Конституційного Суду України у справі №1-рп/2014 від 11.02.2014 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-14>.

145. Рішення Петрівського районного суду Кіровоградської області від 09.03.2017 р. у цивільній справі № 400/1621/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65308806>.

146. Розгон О. В. Договір про сплату аліментів непрацездатним батькам. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2010. № 6 (54). С. 41–52. URL: http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2014/10/men06_2010_c41-52_Rozgon1.doc.

147. Розгон О. В. Примусове стягнення аліментів на користь непрацездатних та нужденних батьків. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2010. № 5 (53). С. 84–93.

148. Ромовская З. Снежный ком штрафов. *Юридическая практика*. 2013. № 13. С. 16–17.
149. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. Львов: Вища шк., 1985. 160 с.
150. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання. Львів: Видавництво Львівського ун-ту, 1973. 59 с.
151. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар. Київ: Правова єдність, 2009. 426 с.
152. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Правова єдність, 2009. 500 с.
153. Рясенцев В. А. Семейное право. Москва: Юрид. лит., 1971. 293 с.
154. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 16 с.
155. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 187 с.
156. Сапейко Л. В., Кройтор В. А. Аліменти дітям та батькам: монографія. Харків: Еспада, 2008. 160 с.
157. Семейное право Украины: учебник / С. В. Кивалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатый, О. М. Калитенко и др.; под ред. Ю. С. Червоного. Киев: Правова єдність, 2009. 640 с.
158. Семейный кодекс Республики Молдова от 26.10.2000 г. № 1316-XIV. URL: <http://lex.justice.md/ru/286119/>.
159. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 г. № 223-ФЗ (в ред. от 29.05.2019 г.). URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102038925>.
160. Сімейне право України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2004. 400 с.
161. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.

162. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посібник: у 2 кн. / Л. Ю. Драгнєва, О. С. Пульнєва, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. М., 2005. 876 с.
163. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
164. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2008. 1248 с.
165. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2006. 656 с.
166. Собрание малороссийских прав 1807 г. / отв. ред.: Б. М. Бабий, А. Н. Мироненко; АН Украины; Археограф. комис.; Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого; Ин-т укр. археографии. Киев: Наук. думка, 1993. 366 с.
167. Советское семейное право: учебник / под ред. В. А. Рясенцева. Москв: Юрид. лит., 1982. 256 с.
168. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.01.2018 р. № 10-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80>.
169. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ: Радянська шк., 1978. 263 с.
170. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и допол. Москва : Юристъ, 2007. 768 с.
171. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
172. Тимчик Г. Аліментні зобов'язання за новим Сімейним кодексом. *Юридичний журнал*. 2004. № 7. С. 46–49.
173. Турбота. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР; Інститут мовознавства. Київ: Наук. думка, 1979. Т. 10. С. 324. URL: <http://sum.in.ua/s/turbota>.

174. Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання: ратифікована Законом України від 12.01.2005 р. № 2316-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5259-17>.

175. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харків: ООО «Одиссей», 2006. 720 с.

176. Ухач В. З. Перша кодифікація законодавства Радянської України: причини, етапи, особливості. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи*. Збірник тез доповідей. Тернопіль: Вектор, 2011. – С. 96–99.

177. Ухвала (витяг) судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 01.10.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0269700-03>.

178. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 08.11.2017 р. у цивільній справі № 555/664/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70144801>.

179. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.10.2012 р. у цивільній справі № 6-24306св12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27192429>.

180. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21.03.2016 р. у цивільній справі № 553/620/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57515390>.

181. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / гол. ред. В. І. Шинкарук; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

182. Харитонов Є. О. Науково-практичний коментар до сімейного кодексу України. Харків: Одиссей, 2008. 560 с.

183. Харитонов Є. О., О. В. Старцев. Цивільне право України: підручник. Київ: Істина, 2007. 816 с.

184. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Слово, 2003. 240 с.
185. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 864 с.
186. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
187. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>.
188. Чурпіта Г. В. Методологія дослідження особливостей розгляду і вирішення справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 26 трав. 2012 р.). Харків. 2012. С. 369–372.
189. Шейко В. М., Кушніренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Київ: Знання – Прес, 2002. 295 с.
190. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Рига: Давид Гликеман, 1924. Т. 1: Философия права. Часть теоретическая. 698 с.
191. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. Т 5: П–С. 672 с.
192. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1983. 872 с.
193. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 185 с.
194. Presbyterian Medical Center v. Budd, 832 A.2d 1066. URL: <https://www.courtlistener.com/opinion/1518566/presbyterian-medical-center-v-budd/>.

195. Savoy v. Savoy, 641 A.2d 596. URL:
<https://www.courtlistener.com/opinion/1938133/savoy-v-savoy/>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лук'янчук О. І. Поняття та правова природа обов'язку дітей утримувати батьків. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4. С. 60–64.
2. Лук'янчук О. І. Підстави виникнення обов'язку дітей утримувати непрацездатних батьків. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. № 4. С. 191–195.
3. Лук'янчук О. І. Умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ, 2019. Вип. № 2 (27). С. 102–105.
4. Лук'янчук О. І. Порядок примусового стягнення аліментів на користь батьків за сімейним законодавством України. *Правова позиція*. 2019. № 3 (24). С. 129–134.
5. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35) том 1. С. 54–59.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Лук'янчук О. І. Утримання непрацездатних батьків. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.)*. Київ. 2015. Ч. 2. С. 178–180.
6. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального права. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.)*. Київ. 2015. С. 167–169.

7. Лук'янчук О. І. Особисті немайнові та майнові обов'язки дітей щодо батьків. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 04 груд. 2015 р.).* Кіровоград, 2015. С. 105–108.

8. Лук'янчук О. І. Історичні передумови правового регулювання обов'язку щодо утримання непрацездатних батьків. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 04–05 груд. 2015 р.).* Запоріжжя, 2015. С. 59–62.

ДОДАТОК Б

Проект**Закон України****«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо
удосконалення правового регулювання обов'язку дітей
утримувати батьків»**

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законів України:

1. У Сімейному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 21-22, ст. 135)

1) у статті 172:

частину другу доповнити абзацом другим такого змісту:

«Немічною вважається особа, яка в силу свого похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва, не може самостійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.»;

2) статтю 202 доповнити частиною другою та третьою такого змісту:

«2. Непрацездатними батьками слід вважати тих, які досягли пенсійного віку, встановленого законом, є особами з інвалідністю або за станом здоров'я перебувають у безпорадному стані.

3. Батьки є такими, що потребують матеріальної допомоги, якщо пенсія, доходи від використання їх майна, інші доходи не забезпечують їм прожиткового мінімуму, встановленого законом або в зв'язку з особливими потребами – їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу.».

У зв'язку з цим частину другу вважати відповідно четвертою.

3) у статті 203:

частину першу викласти у такій редакції:

«1. Дочка, син крім сплати аліментів на утримання, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.»;

4) у статті 75:

частину третю та четверту викласти в наступній редакції:

«3. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, є особою з інвалідністю I, II чи III групи або за станом здоров'я перебуває у безпорадному стані.

4. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом або в зв'язку з особливими потребами – його місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу.».

2. У Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2004, № 40–41, № 42, ст. 492):

- статтю 59 доповнити частиною третьою та викласти в наступній редакції:

«3. Права, свободи та інтереси непрацездатних, немічних батьків можуть захищати у суді відповідно їхні повнолітні дочка, син. Суд може залучити до участі в таких справах непрацездатних матір, батька.».

У зв'язку з цим вважати частину третю частиною четвертою відповідно.

3. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Президент України

В. Зеленський

м. Київ